प्रथम पञ्चवर्षीय गाउँ शिक्षा योजना

आ.व. २०८०/०८१–२०८४/०८५

माछापुच्छ्रे गाउँपालिका, कास्की

गण्डकी प्रदेश नेपाल

असार २०८०

परिच्छेद १
परिचय

स्थानीय तहको शिक्षाक्षेत्रको योजना निर्माणका क्रममा परिचय खण्ड निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ किनभने शिक्षा विकासमा भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक स्वरूप, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, शिक्षाक्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू, अवसरहरू, चुनौतीहरू आदि परिवेशको प्रभाव रहने भएकाले शिक्षाक्षेत्रको यो योजना निर्माणका क्रममा यी परिवेशहरूको सामान्य समीक्षा गरिएको छ ।

१.१ पृष्ठभूमि

शिक्षा विकासको आधार मात्र नभइ परिस्कृत एवं मर्यादित जीवन र सम्मानित रोजगारी तथा उद्यम विकासको आधार समेत हो । मुलुकको दिगो शान्ति र समृद्धिका लागि शिक्षालाई महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा स्वीकार गरिँदै आएको छ । नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानले आधारभूत तहसम्मको शिक्षामा पहुँच, आधारभूत तहसम्मको अनिवार्य निशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहसम्मको निशुल्क शिक्षा पाउने हक प्रत्याभूत गरेको छ । अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकहरूलाई कानून बमोजिम निशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शिक्षण संस्था खोल्ने र संचालन गर्ने हक प्रत्याभूत गरेको छ । साथै शिक्षालाई वैज्ञानिक प्राविधिक, व्यवसायीक, सीपमूलक तथा रोजगारमूलक बनाउँदै राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने नीति अवलम्बन गरेको छ । संविधानले शिक्षालाई संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा दायित्व मानेको छ ।

नेपालमा विद्यालय सुधार योजना, गाउँ/नगर शिक्षा योजना तथा जिल्ला शिक्षा योजनाको इतिहास हेर्ने हो भने वि.सं. २०५७ मा भएको शिक्षा ऐन २०२८ को सातौं संशोधनबाट कानूनी रूपमा विकेन्द्रित शैक्षिक व्यवस्थापनको अभ्यास प्रारम्भ भएको हो । २०५८ सालदेखि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम (BPEP II) अन्तर्गत विद्यालयहरूले शिक्षण सिकाइ सुधार गरी गुणस्तर वृद्धिका लागि विद्यालय सुधार योजना निर्माणको थालनी भयो भने गाउँ विकास समिति तथा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच विस्तार गर्ने प्रयोजनका लागि गाउँ/नगर शिक्षा योजना निर्माण गर्ने व्यवस्था लागु गरियो । यी दुवै योजनाको आधारमा जिल्लामा जिल्ला शिक्षा योजना तयार गर्ने, यी योजनाको आधारमा केन्द्रबाट वार्षिक कार्यक्रम स्विकृत गर्ने अभ्यास भएको हो ।

नेपाल सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताका रूपमा रहेका "सबैका लागि शिक्षा", सहस्राब्दी विकासका लक्ष्य, विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (SSRP 2009-2015) का अपेक्षित नतिजा, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, निशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५, नियमावली २०७७, पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७ - २०८०/०८१), विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०७३-२०७८), शिक्षा क्षेत्र योजना

२०७७, दिगो विकासका लक्ष्य (लक्ष्य ४), प्राकृतिक तथा मानवीय प्रकोपमा शिक्षा क्षेत्रको अवस्था र उत्थानशीलता तथा गतिशीलताको आवश्यकता समेत पुरा गर्न शिक्षा क्षेत्रमा योजनाको आवश्यकता महसुस गरी सबै पालिकाहरूले गाउँ/नगर शिक्षा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक भएको हो । यसै सन्दर्भमा माछापुछ्रे गाउँपालिकाले पनि आफ्नो गाउँपालिकामा शिक्षाको पहुँच तथा गुणस्तर वृद्धि गर्न गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गरी लागु गर्ने प्रयास गरेको हो ।

१.१.१ भौगोलिक अवस्था

कास्की जिल्लाको उत्तरमा अवस्थित माछापुच्छ्रे गाउँपालिका साविकका माछापुच्छ्रे, सार्दीखोला, घाचोक, लाहाचोक, रिभान धिताल, धम्पुस र ल्वाङघलेल गाउँ विकास समितिहरू समावेश गरी ९ वडाहरू कायम हुने गरी नेपाल सरकारले मिति २०७३ फाल्गुण २७ गते नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरी आधिकारिक रूपमा माछापुच्छ्रे गाउपालिका घोषणा गरेको हो ।

यो गाउँपालिका प्रसिद्ध अन्नपूर्ण हिमशृङ्खलाको काखमा अवस्थित छ। अन्नपूर्ण तेस्रो, चौथो, गंगापूर्ण, माछापुच्छ्रे, मर्दी हिमालको दक्षिणी ढालबाट उत्पत्ति भएका नदी खोलाहरू सेती, मर्दी, मोदी र यिनका सहायक खोलाहरू यहाँ बहन्छन् । यस गाउँपालिकाको उत्तरी भागमा रहेको नेपालकै सुन्दर हिमाल माछापुच्छ्रेको नामबाट यस गाउँपालिकाको नाम माछापुच्छ्रे रहन गएको हो ।

१.१.२ अवस्थिति

नेपालको गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत कास्की जिल्लाको उत्तरी भागमा अवस्थित माछापुच्छ्रे गाउँपालिका गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरादेखि करिब १६.३५ कि.मी. उत्तरमा अवस्थित छ। समुद्र सतहदेखि करिब १०३१ मी. (पुलको मुख) देखि ७५५५ मी. (अन्नपूर्ण तेस्रो हिमाल) सम्मको उचाइको भू-भागमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको उत्तर दक्षिण अधिकतम लम्बाई ३४.३३ कि.मी. र पूर्व-पश्चिम अधिकतम चौडाई २१.७६ कि.मी. रहेको छ। यसको अवस्थिति २८°१७'८" उत्तरी अक्षाशदेखि २८°३६'१९" उत्तरी अक्षांस र ८३°५१'३४" पूर्वी देशान्तरदेखि ८४°५'७" पूर्वसम्म फैलिएको छ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले ५४५.५२ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेको छ, जुन जिल्लाको झण्डै २७.५ प्रतिशत भू-भाग हुन आउँछ ।

यस गाउँपालिकाको पूर्वमा कास्की जिल्लाको मादी गाउपालिका, पश्चिममा अन्नपूर्ण गाउँपालिका, उत्तरमा मनाङ जिल्लाको नेस्याङ गाउपालिका, दक्षिणमा पोखरा महानगरपालिका रहेका छन् । पूर्वतर्फ पानीढलो र भुर्जुङ खोलाले सीमाना कायम गरेको छ भने पश्चिममा मोदी नदी, घट्टेखोला साथै डाँडाहरू रहेका छन् भने उत्तरमा हिमशृङ्खलाको पानीढलोले मनाङ र कास्कीको सीमाना कायम गरेका छन् । यसैगरी दक्षिणमा सेती नदी र डाँडाहरूले यो गाउँपालिकालाई सीमाबद्ध गरेका छन् ।

१.४ जनसांख्यिक संरचना

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस गाउँपालिकाभित्र जम्मा ६,१५१ परिवार बसोबास गरेका छन् । यहाँको कुल जनसंख्या २२,८९८ रहेको छ। जसमध्ये महिलाको जनसंख्या ११,७२५ (५१.२%) र पुरुषको जनसंख्या ११,१७३ (४८.८%) रहेको छ। लैङ्गिक अनुपात १:१.०४९ रहेको छ भने औषत परिवार संख्या ३.७७ रहेको छ। उमेर अनुसारको जनसंख्या प्रतिशत तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १

उमेरगत जनसंख्या प्रतिशत

उमेर समूह	पुरुष	महिला
०-४	३.६	३.०
५-९	४.४	३.८
१०-१४	४.७	४.२
१५-१९	४.७	४.४
२०-२४	४.२	४.४
२५-२९	३.६	४.३
३०-३४	३.३	३.९
३५-३९	३.०	३.७
४०-४४	२.६	३.४
४५-४९	२.६	२.८
५०-५४	२.४	२.८
५५-५९	२.५	२.४
६०-६४	२.१	२.६
६५-६९	१.७	१.९
७०-७४	१.६	१.५
७५-७९	०.८	१.०२
८०-८४	०.५	०.६
८५-८९	०.२	०.२
९०-९४	०.१	०.१
९५+	०.०३	०.०४

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०७८

माथिको तालिका अनुसार सबैभन्दा कम जनसंख्या ९५+ वर्ष माथिको पुरुष ०.०३% र महिला ०.०४% रहेको छ भने सबैभन्दा बढी १०-१९ वर्षसम्मको पुरुष (४.७%) र १५-२४ वर्षसम्मको महिला (४.४%) रहेको देखिन्छ ।

१.१.३ सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा ब्राह्मण, गुरुङ, कामी, सार्की, क्षत्री, मगर, दमाई, तामाङ, ठकुरी, गिरी पुरी, नेवार, भुजेल आदि जातजाती बसोबास गरेका छन् । घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ अनुसार ब्राह्मण, क्षत्री, ठकुरी, गिरी पुरी ४१.६८%, जनजाति ३१.४७% र दलित २६.८४% रहेका छन् । यहाँका मानिसले विशेष गरी ल्होसार, दशैं, तिहार, चैते दशैं, बुद्ध जयन्ती, तीज, जनै पूर्णिमा, शिवरात्री, नागपञ्चमी, कृष्णजन्माष्टमी, फागुपूर्णिमा, वैशाख पूर्णिमा आदि चाडपर्व मनाउने गर्दछन् । यहाँ हिन्दू, बौद्ध, बोन, क्रिश्चियन आदि धर्मावलम्बिहरू बसोबास गरेका छन् । यहाँ बेलिने भाषाभाषीमा नेपाली, गुरुङ, तामाङ,

मगर, नेवारी प्रमुख छन् भने विभिन्न जातिका आफ्नै जातीय भेषभुषा, खानपीन रहेका छन् । यहाँको साक्षरता प्रतिशत ८०.३% रहेको छ जसमा पुरुषको ८६.९% र महिलाको ७४.१% रहेको छ । जुन नेपालको कुल साक्षरता ७६.२% पुरुषको साक्षरता ८३.७% र महिलाको साक्षरता ६९.४% प्रतिशतको तुलनामा ४% ले बढी छ भने गण्डकी प्रदेशको कुल साक्षरता ८१.७% जसमा पुरुषको साक्षरता ८८.८% र महिलाको साक्षरता ७५.३% को तुलनामा करिब १% ले घटी देखिन्छ ।

१.१.४ आर्थिक अवस्था

यस पालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरूको मुख्य पेशा कृषि तथा पशुपालन हो भने वैदेशिक रोजगार, नोकरी, ज्यालामजदुरी, उद्योग व्यापार आदि पेशा पनि महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ अनुसार यहाँका मानिसहरू ७६.७९% कृषि तथा पशुपालनमा संलग्न छन् । वैदेशिक रोजगारमा ७.९८%, नोकरीमा ३.०५%, ज्यालामजदुरीमा ५.२५%, उद्योग व्यापारमा ३.४२%, व्यवसायीक कार्यमा १.९९% र अन्य पेशामा १.५२% रहेको देखिन्छ । यहाँ उत्पादन हुने कृषि फसलमा विशेष गरी धान, मकै, कोदो, दलहनमा सिमी, मास, भट्मास, नगदेबालीमा चिया, कफी, अलैंची र तरकारीमा आलु, बन्दा, काउली, गोलभेडा, लसुन, प्याज आदि रहेका छन् भने पशुपालनमा भैंसी, गाई, भेडा, बाख्रा, कुखुरा, सुङ्गुर आदि पाल्ने गरेका छन् । यहाँ बसोबास गर्ने मानिसहरूले घरेलु उद्योगको रूपमा डोको, नाम्लो, स्याखु, थुन्से, राडी पाखी, भाङ्ग्रा आदि बुन्ने गर्दछन् । ढुङ्गा काट्ने, ब्लक बनाउने, फर्निचर बनाउने, कुट्नी पिसनी, धुप मैनबत्ती बनाउने आदि उद्योगहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा आकर्षक प्राकृतिक तथा सांस्कृति सम्पदा भएको कारण पर्यटन विकासको सम्भावना रहेको छ । ल्वाङघलेल चिया वगान होमस्टेले देश विदेशमा पहिचान बनाएको छ भने सिदिङ गाउँ, ह्याङ्जाकोट, करूवा, कबुचे, मिर्सा, घलेखर्क, लाहचोक, काभ्रे आदि ठाउँमा समेत होमस्टेको सुरूवात भइ सञ्चालनमा रहेका छन् । धिताल, धम्पुस, मर्दी हिमाल हाइक्याम्प, लो क्याम्पमा पर्यटकीय होटलहरू रहेका छन् भने भिजुङ खोलामा पर्यटकीय ट्राउट फर्म रहेका छन् । मर्दी हिमाल ट्रेक यहाँको मुख्य पदमार्ग हो । र्‍याफ्टिङ, क्यानोनिङ, प्याराग्लाइडिङ, रक क्लाइम्बिङ, पर्वतारोहण आदि प्रशस्त पर्यटकीय सम्भावनाका क्षेत्रहरू छन् । अननपूर्ण तेस्रो (७,५५५ मि.), अन्नपूर्ण चौथो (७,५२५ मि.), गंगापूर्ण (७,४५५ मि.), गन्दर्भचुली (६,२४८ मि.), मर्दी (५,५८७ मि.), माछापुच्छ्रे (६,९९३ मि.) आदि यस गाउँपालिकाका मुख्य हिमालहरू हुन् ।

१.१.५ शैक्षिक अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा १-१२ कक्षा सञ्चालित सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय ६ वटा छन् । १-१० सञ्चालित ४ वटा छन्, १-८ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय १० वटा, १-५ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय १७ वटा, १-३ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय १ वटा गरी जम्मा सामुदायिक तर्फ ३८ वटा विद्यालय रहेका छन् भने प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र ४० वटा विद्यालयमा आधारित र ९ वटा समूदायमा आधारित १ वटा गाउँपालिकाबाट सञ्चालित गरी जम्मा ५० वटा रहेका छन् । १-१० सञ्चालित संस्थागत माध्यमिक विद्यालय १ वटा, १-८ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय २ वटा, १-५ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय ३ वटा, १-३ सञ्चालित आधारभूत विद्यालय १ वटा गरी जम्मा ७

वटा संस्थागत विद्यालय रहेका छन् ।

सामूदायिक तर्फ बालविकास केन्द्रमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको संख्या ६७० रहेको छ । सामुदायिक तर्फ कक्षा १-५ मा विद्यार्थी संख्या १,३३४, १-८ मा ९९८ रहेको छ भने माध्यमिक तर्फ ९-१० मा ६६१ जना, ११-१२ मा ३४९ जना गरी सबै तहमा जम्मा ४,०२१ जना विद्यार्थीहरूले अध्ययन गरिरहेका छन् । त्यस्तै गरी संस्थागत तर्फ पूर्व प्रा.वि. मा ४३६ जना, आधारभू तह कक्षा १-५ मा ६२६, ६-८ मा १४४ र कक्षा ९-१० मा ३१ जना विद्यार्थी अध्ययन गरिरहेका छन् ।

सामूदायिक तर्फ शिक्षक संख्या आधारभूत तह १-५ मा १७९ जना, १-८ मा ४६ जना, माध्यमिक तर्फ ९-१० मा ३६ जना, ११-१२ सञ्चालितमा ११ जना गरी जम्मा २७२ जना शिक्षकहरू कार्यरत रहेका छन् । सामूदायिक तर्फ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तह १-५ को १:८, १-८ को १:११, ६-८ को १:२४ रहेको छ भने माध्यमिक तर्फ ९-१० को १:१९, ११-१२ सञ्चालितको १:३१ रहेको छ ।

यस पालिकाको प्रारम्भिक बालविकासको कुल भर्नादर ११८.२५%, खुद भर्नादर ८५.६८ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै आधारभूत तह १-५ को कुल भर्नादर ११२.२८%, खुद भर्ना दर ९७.१३ प्रतिशत र ६-८ को कुल भर्नादर ११०.३३ प्रतिशत, खुद भर्नादर ९६.३३ प्रतिशत रहेको छ भने १-८ को कुल भर्नादर १११.३१ प्रतिशत, खुद भर्नादर ९६.६८ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी माध्यमिक तहको ९-१० को कुल भर्नादार ९९.०९ प्रतिशत र खुद भर्नादर ९१.६३ रहेको छ ।

यस गाउँपालिकाको कक्षा १-५ को उत्तीर्णदर ९०.५ प्रतिशत, ६-८ को ९३.१ प्रतिशत, ९-१० को ८९.७ प्रतिशत, ११-१२ को ७०.३ प्रतिशत रहेको छ भने कक्षा दोहोराउने दर १-५ को ४ प्रतिशत, ६-८ को ०.५ प्रतिशत, ९-१० को ०.१३ प्रतिशत र ११-१२ को ०.९ प्रतिशत रहेको छ । कक्षा छोड्ने दर १-५ को ५.५ प्रतिशत, कक्षा ६-८ को ५.५ प्रतिशत, ९-१० को १०.२ प्रतिशत र ११-१२ को २८.८ प्रतिशत रहेको छ ।

औषत सिकाइ उपलब्धि आधारभूत तह कक्षा ५ को ५०.१२ प्रतिशत, कक्षा ८ को औषत जि.पि.ए. २.४ रहेको छ । माध्यमिक तह कक्षा १० को जि.पि.ए. २.४ रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस पालिकाको साक्षरता दर ८०.३ प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये पुरुषको ८६.९ प्रतिशत र महिलाको ७४.१ प्रतिशत रहेको छ । यो साक्षरता दर नेपालको साक्षरता दर ७६.२ प्रतिशत को तुलनामा बढी देखिन्छ भने गण्डकी प्रदेशका साक्षरता दर ८१.७ प्रतिशत को तुलनामा कम देखिन्छ । हाल विद्यमान रहेको निरक्षरको लागि निरन्तर शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त शिक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा सञ्चालित ३८ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये एउटा माध्यमिक विद्यालयमा CTEVT द्वारा सम्बन्धन प्राप्त प्राविधिक विषय सञ्चालन भइरहेको छ भने प्राविधिक धार सञ्चालित विद्यालय छैनन् ।

सामुदायिक विद्यालयको भौतिक सुविधाको विश्लेषण गर्दा ८ वटा विद्यालयमा पक्की भवन नभएको र ३० वटा विद्यालयमा पक्की भवनको साथै कच्ची भवन समेत रहेको देखिन्छ । सबै ३८ वटा विद्यालयमा ५० वटा भवन कच्ची र जीर्ण अवस्थामा देखिएको हुँदा क्रमसः पक्की बनाउँदै लैजानु पर्ने देखिन्छ साथै विद्यार्थी सङ्ख्या र कक्षा सङ्ख्याको आधारमा कक्षाकोठा अपुग देखिन्छ ।

त्यस्तैगरी ५ वटा विद्यालयमा शौचालय र एउटा विद्यालयमा छात्रा शौचालय नभएको, अन्य ३३ मा शौचालय भएको देखिन्छ । त्यस्तैगरी २० वटामा ICT Lab, २४ वटामा विज्ञान प्रयोगशाला, २२ वटामा पुस्तकालय, २९ वटामा खेल मैदान, २८ वटामा घेराबार, ३४ वटामा खाने पानीको व्यवस्था भएको भए तापनि पर्याप्त र समयानुकूलको भौतिक संरचना नभएको देखिन्छ । आकर्षक विद्यालय फूलबारी कुनै पनि विद्यालयले निर्माण गरेको छैनन् । तसर्थ भौतिक संरचना प्रयोगशाला नरहेका विद्यालयहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा कार्यक्रम संचालन गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ ।

१.२ मुख्य समस्याहरू

- विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु ।
- भर्ना भएको विद्यार्थीको निरन्तरता नहुनु र कक्षा तथा तह पुरा गर्ने दर कम हुनु ।
- अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसक्नु ।
- बालमैत्री विद्यालय निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार हुन नसक्नु ।
- सबै विद्यालयमा कक्षागत, तहगत र विषयगत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु ।
- प्राविधिक धारलाई शिक्षाको मूल धारको रूपमा विकास गर्न नसक्नु ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्न नसक्नु ।
- शिक्षामा सूचना सञ्चार तथा प्रविधिको पहुँच नहुनु ।
- साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवन पर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू उपलब्ध गराउन नसक्नु ।
- वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नसक्नु ।
- उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु ।
- बजारको माग अनुसारका जनशक्ति उत्पादन गर्न नसक्नु ।
- योग्यता अनुसार रोजगार पाउन नसक्नु ।
- शिक्षा क्षेत्रका सबै तहमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्न नसक्नु ।
- सार्वजनिक नीजि लगानीमा सञ्चालित शैक्षिक संस्थाको उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्नु ।

१.२.१ चुनौतिहरू

- भौतिक सुधारमा अपर्याप्त लगानी ।
- अव्यवस्थित रूपमा विस्तार ।
- विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभ पहुँच ।
- उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारको विकास ।
- विद्यालय व्यवस्थापन ।
- आन्तरिक सक्षमता ।
- शिक्षकको योग्यता र स्तर ।
- गुणस्तरको सुनिश्चितता ।
- सार्वजनिक शिक्षा प्रति आकर्षण अभिवृद्धि ।

- निशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षाको कार्यन्वयन ।
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार ।
- शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोग ।
- विपद् व्यवस्थापन र वैकल्पिक शिक्षण सहजीकरण ।
- जीवन पर्यन्त सिकाइ अवसरको सुनिश्चितता ।
- व्यवहारीक, बालमैत्री एवं प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइ प्रविधिको विकास ।
- सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना ।
- कक्षा छोड्ने दरलाई सून्यमा ल्याउने ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको लागि भौतिक पूर्वाधार ।
- आवश्यक स्रोत साधनको उपलब्धता ।
- शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन तथा उत्तरदायित्व वृद्धि
- शैक्षिक संस्थाहरूको नक्साङ्कन
- सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बिच समन्वय आदि शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका चुनौतिहरू हुन् ।

१.२.२ अवसर

- संवैधानिक तथा कानूनी आधार प्राप्त हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बिच समन्वय र सहकार्य गरी जिम्मेवारी पूरा गर्न सकिने कानूनी अधिकार हुनु ।
- शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि हुनु ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले शिक्षाका अधिकारहरू स्थानीय तहलाई प्रदान गर्नु ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुनु ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयन हुनु ।
- वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरण गरी विद्यार्थीको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता हुनु ।
- विद्यमान संरचना, पूर्वाधार र जनशक्तिको उपलब्धता हुनु ।
- आधारभूत तहमा अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा र माध्यमिक तहमा निशुल्क शिक्षाको संवैधानिक, कानून र नीतिगत व्यवस्था हुनु ।
- स्थानीय तहमा क्रियाशील संस्थाहरू उपलब्ध हुनु ।
- शिक्षा क्षेत्रको विकासमा विभिन्न साझेदार संस्थाहरूको लगानी र सहभागिता हुनु ।
- शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको लागि स्थानीय तहको प्रतिबद्धता हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट शिक्षामा लगानी, समन्वय र सहकार्य हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार शिक्षा क्षेत्रको गुणस्तर वृद्धि र विकासका लागि अग्रसर हुनु ।

परिच्छेद २
लक्ष्य निर्धारण

शिक्षा योजना निर्माणका क्रममा महत्त्वपूर्ण भागका रूपमा परिच्छेद २ रहेको छ। आगामी १० वर्षभित्रमा स्थानीय तहको शिक्षाक्षेत्र कस्तो हुने भन्ने कुराको प्रतिविम्बन यस भागमा रहन्छ। योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, कार्यनीतिहरू, अपेक्षित उपलब्धिहरू र मुख्य मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरूको लक्ष्य निर्धारण स्पष्ट हुन नसकेमा योजना प्रभावकारी बन्न सक्दैन । यस परिच्छेदमा योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, कार्यनीतिहरू, अपेक्षित उपलब्धिहरू र मुख्य मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरूको लक्ष्य निर्धारणका बारेमा उल्लेख गरिएको छ।

२.१ दुरदृष्टि

समावेशी पहुँच, गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री शिक्षा, माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको प्रतिवद्धता।

२.२ लक्ष्य

विद्यालय शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय बनाई सिर्जनशील, दक्ष, उत्पादनशील र सीपमूलक नवपवर्तनशील एवं प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

२.३ उद्देश्य

- सबै बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- विद्यालय शिक्षालाई गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री र जीवन उपायेगी बनाउने ।
- बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा सिकाइमैत्री भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार ल्याउने ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यन्वयन गर्ने ।
- विषयगत र कक्षागत शिक्षक दरबन्दी व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी रूपमा कार्यन्वयन गर्ने ।
- साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवन पर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू सुनिश्ति गर्ने ।
- आपतकालिन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी कार्यन्वयन गर्ने ।

२.४ रणनीतिहरू

- प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गरी सबै बालबालिकाका लागि अनिवार्य गर्ने ।
- सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गरी आवश्यकताका आधारमा शैक्षिक सेवाहरूको पहुँच विस्तार गर्ने ।
- अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको मापदण्ड बमोजिम विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा, व्यवसायिक तालिम तथा उच्च शिक्षा तालिमको पहुँचमा

सहजता, गुणस्तरीयता र उपयोगिता वृद्धि गर्ने आवश्यक कानून, नीति तथा मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।

- प्रविधिको विकास र जीवन उपयोगी ज्ञान सीपमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी सबै तहको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।
- सबै विद्यार्थीहरूलाई कम्तिमा आधारभूत तहको प्राविधिक तथा व्यवसायिक (सफ्ट स्किल समेत) सीप प्रदान गर्ने स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने ।
- भौतिक संरचनालाई क्रमशः बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री बनाउँदै लैजाने ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र तालिम कार्यक्रम विस्तार गर्ने ।
- सबै विद्यालयमा तहगत र विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने ।
- अनौपचारिक तथा जीवन पर्यन्त सिकाइ प्रणाली स्थापनाका लागि नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्ने ।
- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार गर्ने ।
- आपतकालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइ प्रणालीको व्यवस्था गर्ने ।

२.५ कार्यनीति

- कम्तिमा एक विद्यालय एक बालविकास केन्द्रको अवधारणा अन्तर्गत बालविकास केन्द्रको पुनर्वितरण गरी संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट समेत थप लगानीको व्यवस्था गरिनेछ ।
- प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षामा शिक्षकको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र तालिम अवधिको पुनरावलोकन गरी योग्य शिक्षकबाट सेवा प्रवाह हुने व्यवस्था गरिनेछ ।
- प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरूप बसाइ व्यवस्था र आवश्यक खेल सामग्री, मनोरञ्जन सामग्री, अडियो भिडियो सहित मनोरञ्जक र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने अभियानलाई सबै राजनीतिक दल, स्थानीय बुद्धिजीवी, समाजसेवी, सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूको साझेदारीमा सञ्चालन गरी गाउँपालिका क्षेत्रभित्र विद्यालय उमेरका बालबालिका विद्यालय बाहिर नभएको घोषणा गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालय स्थापना समायोजन तथा विस्तार गरिनेछ ।
- विद्यालयमा पहुँच वृद्धि गर्नका लागि विद्यालय भर्ना तथा स्वागत कार्यक्रम, निशुल्क पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, विद्यालय पोशाक, शैक्षिक सामग्रीको वितरण, अभिभावक शिक्षा आदि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- सबैका लागि अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा सुनिश्चित गर्न शारीरीक तथा सामाजिक रपमा पछाडि परेका बालबालिकाहरूलाई विशेष सिकाइ सामग्री र उचित शैक्षिक अवसरको सिर्जना गरिनेछ ।
- शिक्षण सिकाइ कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन भौतिक सुविधा विस्तार तथा बालमैत्री कक्षा

व्यवस्थापन गरिनेछ ।

- कक्षा छाड्ने समस्या समाधान गर्ने र टिकाइ राख्नका लागि आधारभूत तहका बालबालिकाहरूलाई खाजा, छात्रवृत्ति तथा प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- विशेष आवश्यकता भएका बालबालिका अध्ययन गर्ने विद्यालय तथा नमुनाको रूपमा विकास गरिने विद्यालयमा आवासीय सुविधा सहितको शैक्षिक प्रबन्ध गरिनुका साथै स्थानीय आवश्यकताका आधारमा दुर्गम तथा विपन्न र सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकालाई लक्षित गरी आवासीय सुविधा सहितको विद्यालय सञ्चालनमा ल्याइनेछ ।
- सबै विद्यालयमा विषयगत र कक्षागत दरबन्दी व्यवस्था गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
- शिक्षण संस्थाहरूमा प्रविधि सहितको भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि संघीय र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
- "पढ्नका लागि सिक्ने", तथा "सिक्नका लागि पढ्ने" प्रक्रियालाई प्रोत्साहन गर्न विद्यालयमा विषयगत प्रयोगशाला र पुस्तकालय तथा सिकाइ कुनाको व्यवस्था गरिनेछ ।
- शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यार्थी संख्या कम भएका विद्यालयमा बहुकक्षा शिक्षण व्यवस्था, कक्षा शिक्षण मार्फत पढाइ सीप प्रबर्द्धन गर्न उपयुक्त पाठ्य सामग्री, सन्दर्भ सामग्री, स्रोत सामग्री, उपयुक्त कक्षाकोठा व्यवस्थापन लगायतको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- शिक्षकको निरन्तर पेशागत क्षमता विकासका लागि शिक्षक पेशागत विकास कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।
- स्थानीय तहबाट समेत आवधिक रूपमा विद्यार्थीको उपलब्धि परिक्षण गरी स्तरीकृत परिक्षणबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा विद्यालय सुधार योजना तयार गरी कार्यन्वयन गरिनेछ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्रीलाई समयानुकूल परिमार्जन गरी सिकाइका लागि आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषा, मातृभाषा वा नेपाली भाषा प्रयोग गरिनेछ ।
- शिक्षण सिकाइमा टेवा पुग्ने खाल्का विशेषतः अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान र प्राविधिक विषयमा डिजिटल सामग्रीहरू प्रयोगमा ल्याइने छन् ।
- विज्ञान विषयलाई व्यवहारिक र रुचिकर बनाउन सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला तथा आधारभूत विद्यालयमा विज्ञान कक्ष निर्माणमा जोड दिइनेछ ।
- निर्धारित मापदण्ड अनुसारको पूर्वाधार, जनशक्ति, विद्यालय संख्या लगायतका पक्षमा उपयुक्त देखिने उच्च शैक्षिक उपलब्धि हाँसिल गर्ने अवस्था रहेका सार्वजनिक माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म विज्ञान विषयमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी नमुना विद्यालयको रूपमा विकास गरिनेछ ।
- निजी लगानीमा सञ्चालित विद्यालय लगायत सबै विद्यालयको शैक्षिक, भौतिक वातावरण शिक्षक तथा कर्मचारी एवं आर्थिक व्यवस्थापनका विषयमा स्थानीय तहद्वारा नियमन गरिनेछ ।
- निजी लगानीका विद्यालयहरूको प्रभावकारीताको लागि आवश्यक नीतिगत र कानूनी व्यवस्था गरी त्यस्ता शैक्षिक संस्थाहरूलाई सेवामूलक बनाइनेछ ।

- प्राविधिक शिक्षालय तथा व्यावसायिक सीप विकास तालिम केन्द्रलाई आवश्यक पूर्वाधार र दक्ष शिक्षक व्यवस्थाको लागि संघीय तथा प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
- साधारण एवं प्राविधिक दुवै धारका कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय सञ्चालनको लागि संघीय तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्ने र आवश्यक स्रोत व्यवस्था गरिनेछ ।
- शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप व्यवस्थित, प्रभावकारी र प्रविधि युक्त बनाई विद्यालयबाट अनलाईन प्रणाली मार्फत सूचना प्रवाह हुने व्यवस्था गरिनेछ ।
- शिक्षकको कक्षाकोठमा बिताउने समयलाई नियमित पठनपाठनसँग सुनिश्चितता गरी कार्य सम्पादनलाई अनुदानसँग आबद्ध गरी शिक्षकहरूलाई पेशाप्रति समर्पित बनाई शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि उत्प्रेरणाका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

२.६ अपेक्षित उपलब्धि

- योजनाको अन्त्यमा ४ वर्षका सबै बालबालिकाहरू बाल विकास केन्द्रमा प्रवेश गरी खुद भर्नादर १००% पुगेको हुनेछ ।
- सत्प्रतिशत बालबालिकाहरू बाल विकासबाट अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना भएका हुनेछन् ।
- आधारभूत तहको खुद भर्नादर ९७.१३% बाट वृद्धि भइ १००% पुगेको हुनेछ ।
- माध्यमिक तह ९-१० को खुद भर्नादर ९१.६३% बाट वृद्धि भइ १००% पुगेको हुनेछ ।
- माध्यमिक शिक्षामा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू मध्ये ३०% प्राविधिक धारमा र १५% विज्ञान विषयमा अध्ययन गरेका हुनेछन् ।
- कक्षा ५ र ८ को सिकाइ उपलब्धि परिक्षण गाउँपालिकाबाट भएको हुनेछ ।
- ५ वर्षमाथिको साक्षरता दर १००% पुगेको हुनेछ ।
- सबै शिक्षण संस्थाहरू अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री बनेका हुनेछन् ।
- कक्षाकोठामा बालमैत्री बसाइ व्यवस्था तथा डिजिटल प्रविधिको प्रयोगबाट कक्षा सञ्चालन भएको हुनेछ ।
- सबै विद्यालयमा इन्टरनेट सुविधा सहित सूचना सञ्चार प्रविधि (ICT) को प्रयोग भएको हुनेछ ।
- आपतकालिन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइ व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- सबै विद्यालयलाई आवश्यक पर्ने भौतिक संरचनाहरू बनेका हुनेछन् ।
- सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला, पुस्तकालयको व्यवस्था हुनेछ ।
- सबै शिक्षकहरू योग्यता र पेशागत दक्षताले निपुर्ण भएका हुनेछन् ।

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

प्रमुख सूचक	वर्तमान अवस्था		लक्ष्य	
	राष्ट्रिय	स्थानीय २०८०/८१	२०८४/८५	२०९०/९१
प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कूल भर्नादर (GER)	८६.२	११८.२५	१०८	१००
प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा खुद भर्नादर (NER)	-	८५.६८	९५	१००

आधारभूत तह कक्षा १-५ को कूल भर्नादर (GER)	११९.२	११२.२८	१०५	१००
आधारभूत तह कक्षा १-५ को खुद भर्नादर (NER)	९७.१	९७.१३	९९	१००
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को कूल भर्नादर (GER)	-	११०.३३	१०५	१००
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को खुद भर्नादर (NER)	-	९६.२३	८९	१००
आधारभूत तह कक्षा १-८ को कूल भर्नादर (GER)	११०.४	१११.३१	१०५	१००
आधारभूत तह कक्षा १-८ को खुद भर्नादर (NER)	९३.४	९६.६८	९८	१००
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को कूल भर्नादर (GER)	-	९९.०९	१००	१००
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को खुद भर्नादर (NER)	-	९१.६३	९५	१००
आधारभूत तह कक्षा १-५ को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	-	१:८	१:१५	१:२५
आधारभूत तह कक्षा १-८ को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	-	१:११	१:१५	१:२०
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	-	१:१९	१:२५	१:३०
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	-	१:३१	१:३५	१:४०
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	-	१:२४	१:३०	१:४०
आधारभूत तह कक्षा १-५ को उत्तीर्ण प्रतिशत	-	९०.५	९५	९८
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को उत्तीर्ण प्रतिशत	-	९३.१	९५	९८
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को उत्तीर्ण प्रतिशत	-	८९.७	९५	९८
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को उत्तीर्ण प्रतिशत	-	७०.३	७५	८०
आधारभूत तह कक्षा १-५ को कक्षा दोहोऱ्याउने दर	-	४	२	१
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को कक्षा दोहोऱ्याउने दर	-	०.५	०	०
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को कक्षा दोहोऱ्याउने दर	-	०.१३	०	०
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को कक्षा दोहोऱ्याउने दर	-	०.९	०	०
आधारभूत तह कक्षा १-५ को कक्षा छोड्ने दर	-	५.५	३	१
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को कक्षा छोड्ने दर	-	५.५	३	१
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को कक्षा छोड्ने दर	-	१०.२	५	३
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को कक्षा छोड्ने दर	-	२८.८	२०	१५
आधारभूत तह कक्षा ५ को औषत सिकाइ उपलब्धि दर	-	५०.१२	६०	६९
आधारभूत तह कक्षा ८ को औषत सिकाइ उपलब्धि दर (GPA)	-	२.४	३.२	३.६
माध्यमिक तह कक्षा १० को औषत सिकाइ उपलब्धि दर (GPA)	-	२.४	२.८	३.२
बालविकास शिक्षाको लैङ्गिक अनुपात	-	१:०८३	१:०९५	१:१
आधारभूत तह कक्षा १-५ को लैङ्गिक अनुपात	-	१:०८८	१:०९५	१:१
आधारभूत तह कक्षा ६-८ को लैङ्गिक अनुपात	-	१:१.१२	१:१.१	१:१
माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को लैङ्गिक अनुपात	-	१:१.०८	१:१०	१:१
माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ को लैङ्गिक अनुपात	-	१:१.१	१.१०	१:१
साक्षरता प्रतिशत	७६.२	८०.३	९०.३	१००
कुल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट प्रतिशत				

परिच्छेद ३
विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू

यस परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षाक्षेत्रका मुख्यमुख्य उपक्षेत्रहरू, जस्तै- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन, साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन र विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी सम्बन्धित उपक्षेत्रको विकासको निमित्त अवलम्बन गर्नुपर्ने उद्देश्य तथा रणनीतिहरूको विस्तृतीकरण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका उपक्षेत्रहरूलाई परिचय, वर्तमान अवस्था, समस्या, चुनौती, अवसर, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, उपलब्धिहरू, नतिजाहरू र मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण जस्ता ११ वटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१ प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षा

३.१.१. परिचय

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा विद्यालय जाने उमेर पूर्वका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गरी आधारभूत शिक्षाका लागि तयार गराउने कार्यक्रम हो । सर्वाङ्गिण विकासअन्तर्गत बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक विकास पर्दछन् । कुनै एक पक्षको विकास कमजोर हुँदा व्यक्तिको व्यक्तित्व विकासमा बाधा पर्न सक्ने भएकाले बालबालिकाका उल्लेखित सबै पक्षको विकासमा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । त्यसैले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमले बालबालिकालाई लेखपढ गराउने वा अक्षर तथा अङ्क चिनाउने कार्यमा जोड दिनेभन्दा बालबालिकाको सर्वङ्गिण विकासमा सहयोग गर्नका साथै आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउन सहयोग गर्नुपर्छ । विभिन्न समयावधिका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने प्रचलन भए पनि चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कुरा नेपालको निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन, २०७५ तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०६७ मा उल्लेख भएको र नेपालको पन्धौं योजनामा पनि सोही व्यवस्था उल्लेख गरिएको सन्दर्भमा यस शिक्षा योजनामा पनि एकवर्षे कार्यक्रम समावेश गरिएको छ ।

नेपालको संविधानको धारा ३९(२) मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकूद मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गिण व्यक्तित्व विकासको हक हुने छ भन्ने व्यवस्थाले बालबालिकाको हकलाई सु निश्चित गरेको छ । यसैगरी ३९(३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुने छ भनी बालबालिकाको विकास र सहभागिताको व्यवस्था गरिएको छ । शिक्षा (नवौं संशोधन) ऐन २०२८ ले चारवर्ष उमेर पूरा गरेका बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको शिक्षाको परिकल्पना गरेको छ । यसै गरी सोही ऐनको दफा ११त(१) मा "प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुने छ" भनी उल्लेख गरिएको छ । विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप,

२०७६ ले भने चार वर्षको उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने र चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, संवेगात्मक, मानसिक, आध्यात्मिक तथा नैतिक क्षमताको विकास गरी प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षालाई अधिकारमा आधारित बनाउने र विद्यालय प्रवेशको तयारी गराउने उद्देश्य तथा रणनीति लिएको छ । यसैगरी पन्ध्रौं योजनाले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गरी यसलाई सबै बालबालिकाका लागि अनिवार्य गर्ने रणनीति तय गरेको छ । यसले कम्तीमा एक विद्यालय “एक बालविकास केन्द्र” को अवधारणाअन्तर्गत स्थानीय तहमार्फत बालविकास केन्द्रहरूको पुनर्वितरण गरी सङ्घीय सरकारबाट हाल उपलब्ध गराउँदै आएको अनुदानलाई निरन्तरता दिँदै प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट समेत लगानी गरी बालविकास केन्द्रको विकासका लागि लागत साझेदारी गर्ने कार्यनीति तय गरेको छ । यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन स्थानीय तहबाट नै हुने व्यवस्था गरेको छ ।

विगतमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरू एवम् विभिन्न सङ्घसस्थाहरूले आआफ्नो तरिकाले प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएकामा यसलाई नियमन र नियन्त्रण गर्न २०६२ सालमा तत्कालिन शिक्षा विभागले पाठ्यक्रमको रूपमा “प्रारम्भिक बालविकास दिग्दर्शन” र २०६८ सालमा “प्रारम्भिक बालसिकाइ तथा विकास मापदण्ड” तयार गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । शिक्षा ऐनको नवौं संशोधनपछि प्रारम्भिक बालविकास विद्यालय शिक्षाको अङ्ग भएको हुनाले शिक्षा विभागबाट विकसित दिग्दर्शन तथा मापदण्डसमेतका आधारमाचार वर्ष (४८ महिना पूरा गरेका) उमेर समूहका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूका लागि विद्यालय, समुदाय वा निजीस्तरबाट सञ्चालित बालविकास कक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले बालबालिकाको रूचि, क्षमता र आवश्यकता साथसाथै उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकासलाई प्राथमिकतामा राख्नुका साथै बालबालिकाको सिकाइमा परिवार र समुदायमा रहेका र अन्य स्रोतको प्रयोग गरी प्रारम्भिक बालविकासको सुनिश्चितता गर्ने पक्षमा जोड दिएको छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यसका लक्ष्य, सक्षमता, विकास तथा सिकाइका क्षेत्र र सिकाइ उपलब्धिहरू, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया, पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका मापदण्ड, मूल्याङ्कन प्रक्रिया र शिक्षकको भूमिकाका बारेमा यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा ४९ वटा सरकारी अनुदान प्राप्त एउटा गाउँपालिकाबाट सञ्चालित प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र र ७ वटा संस्थागत निजी विद्यालयमा सञ्चालित पूर्व प्राथमिक कक्षाहरू सञ्चालनमा छन् । ४ वर्ष उमेरका बालबालिकाको जनसङ्ख्या ८०० रहेको छ भने प्रारम्भिक बालविकास

केन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या १,१०६ रहेको छ । जनसङ्ख्या भन्दा भर्ना भएका बालबालिकाको सङ्ख्या बढी हुनुले बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका सबै बालबालिका ४ वर्ष उमेरका मात्र नभई ३ वर्ष र ५ वर्ष उमेरका समेत रहेका छन् भन्ने बुझिन्छ । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको कूल भर्नादर (GER) ११८.२५% रहेको छ भने खुद भर्नादर (NER) ८५.६८% रहेको छ । यसबाट स्पष्ट हुन्छ की अझै १४.३२% ४ वर्ष उमेरका बालबालिकाहरू बालविकास केन्द्रमा भर्ना हुन सकेका छैनन् । कसरी उमेर अनुसार भर्ना गर्ने भन्ने विषय समस्या बनेको छ । बालविकास शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका १००% हुनु सबै बालबालिका विद्यालय भर्ना हुनु पूर्व बालविकास केन्द्रमा भर्ना भई अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना भएको देखिन्छ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा बालबालिकाको लैङ्गिक समतासूचक १:०.८३ रहेको छ । प्रारम्भिक बालविकासमा कार्यरत सबै शिक्षकहरू महिला रहेका छन् । बालविकास केन्द्र सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित र समुदायमा सञ्चालित सरकारी अनुदान प्राप्त र संस्थागत विद्यालयमा निजी लगानीमा सञ्चालित भइरहेका छन् ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई विद्यालय तथा समुदाय दुवैमा सञ्चालन गरिएको छ । शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रबाट प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्नका लागि प्रारम्भिक बालविकाससम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड निर्देशिका २०६७ (पहिलो संशोधन २०७५) निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । त्यसै गरी प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा लगानीको सुनिश्चितताको लागि लागत सहभागिता मापदण्ड २०७७ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने केन्द्रहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण र बालबालिकाहरूको सिकाइ तथा विकासस्तर परीक्षणको कार्य शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रबाट भइरहेको छ । शिक्षकहरूको पेसागत विकासका लागि तालिमका प्याकेजहरू निर्माण गरी शिक्षकको पेसागत विकास तालिम सञ्चालन भइरहेको छ । विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रका लागि छुट्टै व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था छ भने सञ्चालनको लागि स्थानीय तहले अनुमति तथा स्वीकृति दिने व्यवस्था रहेको छ ।

३.१.३ समस्याहरू

बालविकास शिक्षामा निम्नानुसार समस्या रहेका छन् :

- सबै बालबालिकाहरू बालविकास केन्द्रमा भर्ना नहुनु ।
- बालबालिका सङ्ख्या न्यून हुनु ।
- शिक्षण सिकाइमा समानता नहुनु ।
- अभिभावकमा चेतनाको कमि ।
- सिकाइ क्षेत्रको व्यवस्था नहुनु ।
- बालबालिकाको सञ्चित अभिलेख नहुनु ।
- बालविकासको मर्म अनुसार सिकाइ व्यवस्था नहुनु ।
- बालबालिकाको स्वास्थ्य परिक्षण नहुनु ।
- आयाको व्यवस्था नहुनु ।

- बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार नहुनु ।
- बालविकास केन्द्रको नक्साङ्कन हुन नसक्नु ।
- पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु ।
- बालविकास शिक्षकको क्षमता वृद्धि तथा तालिम नहुनु ।
- मनोरञ्जनात्मक सिकाइ नहुनु ।
- नियमित सुपरिवेक्षण नहुनु ।
- स्थानीय संघसंस्थासँग समनवय नहुनु ।
- सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका बालविकास केन्द्र सञ्चालन पद्धतिमा एकरूपता नहुनु ।
- शैक्षिक संरचनाबाट बालविकास शिक्षा पृथक नहुनु ।

३.१.४ चुनौतिहरू

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा सञ्चालित बालविकास शिक्षामा निम्नानुसार चुनौतिहरू रहेका छन् :

- प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूहका सिमान्तकृत र भौगोलिक हिसाबले पछाडि परेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा पहुँच ।
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम मापदण्डको कार्यन्वयन ।
- प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका शिक्षकहरूको पारिश्रमिक वृद्धि तथा क्षमता विकास ।
- सामुदायिक विद्यालयमा र समुदायमा सञ्चालित बालविकास केन्द्रप्रति अभिभावक तथा सरोकारवालाको आकर्षण ।
- आन्तरिक सक्षमता ।
- अभिभावकको अस्थायी बसाइँसराइ ।
- बालविकास केन्द्रमा सिकाइ क्षेत्रको व्यवस्था ।
- बालबालिकाको सञ्चित अभिलेख (Portfolio) ।
- बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना ।
- बालविकास शिक्षाको मर्म अनुसार सिकाइ व्यवस्था ।
- सिक्दै खेल्दैको सिद्धान्त अनुसार खेल तथा शैक्षिक सामाग्रीको व्यवस्था ।
- बालविकास शिक्षकको पेशागत सुरक्षा स्थायीत्व र वृद्धि विकास ।
- राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार कक्षा सञ्चालन ।

३.१.५ लक्ष्य

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.६ उद्देश्य

- प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा भौतिक सुधार, शैक्षिक तथा खेल सामग्रीको व्यवस्था गर्नु ।
- प्रारम्भिक बालविकासको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.७ रणनीतिहरू

- सबै बालबालिकाको बाल विकास शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न बालविकास शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा ताकिएको मापदण्ड, नर्म्स र ढाँचा अनुसार सञ्चालन गर्ने ।
- कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ बालविकास केन्द्र सथापना गर्ने ।
- विभिन्न लोपोन्मुख तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि विभिन्न समतामूलक वैकल्पिक नमुनाहरू विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।
- कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।
- नमुना बालविकास केन्द्रहरू स्थापना गर्ने ।
- सहयोगी कार्यकर्ताहरूको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- संघ र प्रदेश सरकार तथा संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी बालविकास केन्द्रको भौतिक सुधार, खेल सामग्री, शैक्षिक सामग्रीको विकास गर्ने ।
- बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजावट, शैक्षिक सामग्रीहरू व्यवस्थापन गर्ने ।

३.१.८ उपलब्धि

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ ।
- सबै बालविकास केन्द्रमा भौतिक तथा खेल सामग्री र शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था भइ बालमैत्री कक्षा सञ्चालन भएको हुनेछ ।

३.१.९ प्रमुख नतिजा

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको खुद भर्नादर १०० पुगेको हुनेछ ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कुल भर्नादर १०० पुगेको हुनेछ ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका बालकालिकाहरूको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने दर १०० पुगेको हुनेछ ।
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुनछन् ।
- १०० प्रतिशत सहयोगी कार्यकर्ताहरले तालिम प्राप्त गरेका हुनेछन् ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुनेछन् ।

३.१.१० प्रमुख क्रियाहलापहरु र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु.हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. प्ररम्भिक बालविकास केन्द्रको नक्साङ्कन तथा पुनः वितरण	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
२. समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था र निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा पहुंच तथा गुणस्तर सुनिश्चित हुने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	पटक	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	५	१५००	१०	३०००
३. अपाङ्गता भएको बालबालिकाको पहिचान गरी थप सेवा उपलब्ध गराउने	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
४. बालबालिकाको स्वास्थ्य जााच, खोप तथा स्वास्थ्य अभिलेख व्यवस्थापन	पटक	२		२		२		२		२		१०		२०	
५. अभिभावक शिक्षा	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
६. प्रारम्भिक बाल विकासको न्यूनतम, मापदण्ड, पाठ्यक्रम शैक्षिक सामग्री ऐन, नियम, निर्देशिका आदिको प्रवोधिकरण एवं शैक्षिक सामग्री र सिकाई प्रक्रिया सम्बन्धी बालविकास शिक्षकलाई क्षमता विकास तालिम संचालन	जना	५०	४००			५०	४००					१००	८००	२००	१६००
७. बालविकास केन्द्रको भौतिक सुधार गरी बालमैत्रि र सिकाइमैत्री बनाउने सिकाइ सामग्री तथा खेल सामग्रीको व्यवस्था गर्ने	केन्द्र	१०	१०००	१०	१०००	१०	१०००	१०	१०००	१०	१०००	५०	५०००	१००	१००००
८. बालविकास केन्द्र सञ्चालन तथा बालविकास शिक्षाकको तलब भत्ता	पटक	१	१३५८४	१	१३५८४	१	१३५८४	१	१३५८४	१	१३५८४	५	६७९२०	१०	१३५८४०
जम्मा			१५३८४		१४९८४		१५३८४		१४९८४		१४९८४		७५७२०		१५१४४०

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय

शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार नेपालमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा मानिएको छ । आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन, सामाजिक समायोजनमा सहयोग तथा माध्यमिक शिक्षामा प्रवेशका लागि आधार तयार गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई निरन्तर सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधान २०७२ ले आधारभूत शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा लिई यो तहको शिक्षा निःशुल्क हुने उल्लेख गरेकाले आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याइ गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो ।

यसैगरी अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ ले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने

दायित्व र तत्सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको हुने र आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेको छ ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

बालबालिकाको औपचारिक शिक्षाको सुरूवात र माध्यमिक शिक्षाको जग आधारभूत शिक्षा हो । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा ३८ वटा सामुदायिक र ७ वटा संस्थागत गरी जम्मा ४५ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् । सबै विद्यालयहरूमा आधारभूत तह सञ्चालनमा रहेको छ । यस पालिकामा अझै पनि विद्यालय उमेरका बालबालिका विभिन्न कारणले विद्यालय बाहिर रहेका छन् । यस पालिकामा आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, भौगोलिक अवस्था, अभिभावकमा चेतनाको कमि आदिले प्रभावित गरेका छन् । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच वृद्धि गर्न र बालबालिकाको सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन बालमैत्री वातावरण, सरसफाइ, दिवा खाजा, सचेतना कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको छ । तथापी सबै बालबालिकाहरू विद्यायलमा भर्ना हुन सकेका छैनन् । यस पालिकामा ५-९ वर्ष उमेरको जनसङ्ख्या १,८६५ रहेको छ भने आधारभूत तह १-५ मा भर्ना भएको बालबालिकाको सङ्ख्या २,१०४ रहेको छ । यसरी हेर्दा यस पालिकाको आधारभूत तह १-५ को कुल भर्ना दर (GER) ११२.२८% देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने आधारभूत तह १-५ मा अध्ययनरत सबै बालबालिकाहरू ५-९ वर्ष उमेरका मात्र छैनन् । ५ वर्ष मुनिका र ९ वर्ष माथिका उमेर समूहका बालबालिकाहरू पनि अध्ययन गरिरहेका छन् । त्यसैगरी यस गाउँपालिकाको खुद भर्ना दर (NER) ९७.१३% रहेको छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अझै आधारभूत तह कक्षा १-५ को उमेर समूह ५-९ वर्षका करिब ३% बालबालिकाहरू विद्यालय आएका छैनन् । यी बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गराइ शिक्षाको मूल धारमा ल्याउने आवश्यक देखिन्छ । यसो हुनुमा भौगोलिक विकटता अभिभावकको चेतना, आर्थिक सामाजिक अवस्था जिम्मेवार रहेका छन् । त्यसै गरी आधारभूत तह ६-८ सञ्चालित विद्यालय सङ्ख्या २० वटा रहेका छन् । जसमा १,१४२ विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् । आधारभूत तह ६-८ को कुल भर्ना दर (GER) ११०.३३% रहेको छ । तसर्थ यस तहमा पनि १०-१२ वर्ष उमेरका बालबालिका मात्र नभइ कम तथा बढी उमेर भएका बालबालिका समेत संलग्न रहेको पुष्टि हुन आउँछ । कसरी उमेर समूहमा ल्याउने भन्ने चुनौतीको विषय बनेको छ भने यस तहको खुद भर्नादर (NER) ९६.३३% रहेको छ । यसबाट ३.६४ प्रतिशत १०-१२ वर्ष समूहका बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका छन् । तिनीहरूलाई विद्यालयभित्र ल्याउनु समस्याको विषय बनेको छ । आधारभूत तह १-५ मा कार्यरत शिक्षक सङ्ख्या १७९ रहेको छ, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:८ रहेको छ । त्यसैगरी ६-८ मा ४६ जना शिक्षकहरू कार्यरत रहेका छन् । यस तहको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:२४ रहेको छ । आधारभूत तह कक्षा ५ को औसत सिकाइ उपलब्धि ५०.१२ प्रतिशत रहेको छ भने कक्षा ८ को जि.पि.ए २.४ छ । यो उपलब्धिलाई वृद्धि गर्नु पनि अर्को समस्यको विषय बनेको छ । भौतिक अवस्था हेर्दा आधारभूत तहका ५ वटा विद्यालयहरूमा पक्की भवन छैनन् तथा कक्षा कोठा अपुग छ भने बाँकी २३ वटा विद्यालयमा पनि मापदण्ड अनुसारका पर्याप्त कक्षाकोठा छैनन् । ३३ वटा विद्यालयमा शौचालय व्यवस्था छ भने ५ वटामा छैन । १६ वटामा पुस्तकालय, २४ वटामा

विज्ञानकक्ष, १८ वटामा सूचना प्रविधि कक्ष छैन । २१ वटामा खेलमैदान, १५ वटा विद्यालयमा घेराबार, ४ वटा विद्यालयमा विज्ञान कक्ष, १२ वटा विद्यालयमा पुस्तकालय, १० वटा विद्यालयमा ICT ल्याबको व्यवस्था भए पनि पर्याप्त छैन ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले बालबालिकाहरूको पहुँच वृद्धि गर्न विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, पाठ्यपुस्तक, भौतिक निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको भए तापनि अझै पर्याप्त मात्रामा हुन सकेको छैन ।

३.२.३ समस्याहरू

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको आधारभूत तहमा निम्नानुसार समस्याहरू रहेका छन् :

- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाको पहुँच नहुनु ।
- शिक्षाको राष्ट्रिय नीति र न्यूनतम मापदण्ड जारी नहुनु ।
- संघीय शिक्षा ऐन जारी नहुनु ।
- विद्यालय समायोजन र शिक्षक दरबन्दी मिलान हुन नसक्नु ।
- स्थानीय शिक्षा शाखामा कर्मचारी कम हुनु ।
- सबै विद्यालयमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सिकाइमैत्री वातावरण नहुनु ।
- आवश्यक मापदण्ड अनुसारका भौतिक पूर्वाधार नहुनु ।
- शिक्षकको पेशागत विकास तथा कार्यसम्पादन स्तर मूल्याङ्कन नहुनु ।
- अव्यवस्थित विस्तार हुनु ।
- स्थानीय तहको भूमिकामा स्पष्टता नहुनु ।
- शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन नसक्नु ।
- कक्षा छोड्ने दर बढी हुनु ।
- उत्तीर्ण हुने दर कम हुनु ।

३.२.४ चुनौतिहरू

- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन ।
- आधारभुत शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँचको सुनिश्चितता ।
- विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गरी गुणस्तरमा सुधार ।
- बालबालिकालाई सुरक्षित, भौतिक तथा बालमैत्री वातावरणको व्यवस्था ।
- शिक्षकहरूले लिएको तालिमको कक्षाकोठामा प्रयोग ।
- आवश्यक शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गरी विद्यालयमा सक्षम र योग्य शिक्षक व्यवस्थापन ।
- शिक्षक तथा विद्यार्थीमा प्रविधिको पहुँच ।
- विद्यालय शिक्षामा समता र समावेशीता ।
- आन्तरिक सक्षमता ।
- सान्दर्भिकता ।
- शिक्षकको योग्यता र स्तर ।

- विद्यालय व्यवस्थापन ।

३.२.५ अवसरहरू

- स्थानीय तहमा शिक्षा ऐन, नियम तथा नीतिहरूको निर्माण ।
- संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार प्राप्त हुनु ।
- आधारभूत तहमा अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको संवैधानिक व्यवस्था ।
- विद्यमान भौतिक संरचना, शिक्षक तथा कर्मचारीको व्यवस्था ।
- स्थानीय सरकारको सक्रियता र प्रतिबद्धता ।
- गैरसरकारि संस्थाको साझेदारी तथा लगानी ।
- विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था ।
- विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयन ।

३.२.६ लक्ष्य

- आधारभूत शिक्षामा समतामूलक समावेशी पहुँच वृद्धि गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।

३.२.७ उद्देश्य

- आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गर्ने अवस्था सुनिश्चित गर्ने ।
- सबै बालबालिकाहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण सुधार गरी बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउने ।

३.२.८ रणनीति

- अनिवार्य तथा निशुल्क आधारभूत शिक्षाको सुनिश्चित गर्न आवश्यक नीति तथा स्रोतको व्यवस्था गर्ने ।
- विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने ।
- बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्नका लागि विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूको विवरण सङ्कलन गरी पहुंच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाइको उचित प्रबन्धसहित न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयमा बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गर्ने ।
- सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम आवश्यकता पूरा गर्ने । ।
- कक्षा ३ सम्म कक्षा शिक्षणलाई कार्यान्वयन गर्ने ।

- आवश्यक शिक्षक तालिम तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यार्थीलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई सिकाइमा सुधार ल्याउने ।
- विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने ।
- विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनुकूल समावेशी र समतामूलक बनाउन स्थानीय परिवेश अनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन, भाषिक विविधता अनुकूलको माध्यम, भाषाको उपयोग तथा सामाजिक, सांस्कृतिक विविधताको सम्मान र समावेश हुनेगरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा प्रक्रिया प्रयोग गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षालाई सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई विस्तार गर्ने ।
- दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहार कुशल सीपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्ने ।
- अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सन्चालन गर्न सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन र सुधार गर्ने ।
- भौगोलिक हिसाबले टाढा र आर्थिक हिसाबले विपन्न भएका विद्यार्थीलाई आवासको व्यवस्था गर्ने ।

३.२.९ उपलब्धि

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।

३.२.१० नतिजाहरू

- आधारभूत तहको खुद भर्ना दर १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिकता प्राप्त आवश्यकता (PMEC) पूरा भएको हुनेछ ।
- विद्यार्थीहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि ७० पुगेको हुनेछ ।
- विद्यालयमा पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवाखाजाको प्रबन्ध भएको हुनेछ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग पुगेको हुनेछ ।
- आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य शिक्षकको व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- विद्यालयहरूमा बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ भएको हुनेछ ।

३.२.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	आर्थिक वर्ष (बजेट रु हजारमा)													
		०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. विद्यालय नक्साङ्कन तथा समयोजन	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
२. शिक्षा ऐन तथा नियमावली अनुसार दरबन्दी मिलान तथा शिक्षक व्यवस्थापन	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
३. सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
४. शिक्षकको क्षमता विकास तालिम सञ्चालन	जना	३८	३००	३८	३००	३८	३००	३८	३००	३८	३००	१९०	१५००	३८०	३०००
५. विद्यालय सुधार योजना निर्माण, अध्यावधिक तथा कार्यान्वयन र सामाजिक परीक्षण	पटक	२८	७००	२८	७००	२८	७००	२८	७००	२८	७००	१४०	३५००	२८०	७०००
६. विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ सामग्री व्यवस्था	जना	२३३२	१७००	२३३२	१७००	२३३२	१७००	२३३२	१७००	२३३२	१७००	११६६०	८५००	२३३२०	१७०००
७. विपन्न विद्यार्थीका लागि पोशाक तथा स्टेशनरी व्यवस्था	जना	५००	५००	५००	५००	५००	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	२५००	५०००	५००००
८. सिकाई सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	विद्यालय	२८	१०००	२८	१०००	२८	१०००	२८	१०००	२८	१०००	१४०	५०००	२८०	१००००
९. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी सामग्री र तालिम व्यवस्था	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
१०. अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	पटक	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	५	१५००	१०	३०००
११. शिक्षक तलब भत्ता	पटक	१	१२६६००	१	१२६६००	१	१२६६००	१	१२६६००	१	१२६६००	५	६३३०००	१०	१२६६०००
जम्मा			१३१३००		१३१३००		१३१३००		१३१३००		१३१३००		६५६५००		१३१३०००

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले विद्यालय शिक्षालाई आधारभूत तह र माध्यमिक तह गरी विभाजन गरेको छ। यसले कक्षा १-८ लाई आधारभूत शिक्षा र ९-१२ लाई माध्यमिक शिक्षा हुने गरी पाठ्यक्रम तयार गरेको छ। नेपालको संविधानले माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक प्रत्याभूत गरेको छ। नेपालको संविधानले माध्यमिक विद्यालय तहको शिक्षालाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार क्षेत्रभित्र रहने व्यवस्था गरेको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैका पहूँच निःशुल्क हुने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ। विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रर्वतन नीति २०७६ ले विद्यालय तहदेखि नै परम्परागत मौलिक ज्ञान प्रविधि तथा सीपका बारेमा अध्ययन गरी

वैज्ञानिक चिन्तन तथा सिर्जनशील अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिएको छ । वर्तमान व्यवस्था अनुसार माध्यमिक तहमा साधारण र प्राविधिक गरी २ धारमा शिक्षालाई व्यवस्थापन गरेको छ । प्राविधिक धारका विद्यालयहरू कक्षा ९ देखि सञ्चालन हुने नीतिगत व्यवस्था छ । माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ देखि १२) ले मानवीय मूल्यका साथै भाषा, कला, संस्कृति, विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रका आधारभूत मूल्य मान्यताको ज्ञान, सीप, दृष्टिकोण तथा व्यवहारहरू आर्जन गरेका सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य राख्दछ । यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्न सक्ने सीपसहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो । नेपालको संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरी आम नागरिकका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने स्पष्ट दिशा निर्देश गरेको छ । माध्यमिक तहमा साधारण र प्राविधिक धारमा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनमा छन् । विद्यालय शिक्षाअन्तर्गत कक्षा ९-१२ मा सञ्चालित प्राविधिक धारका कार्यक्रममा कार्यस्थल अनुभवसहित सिकाइ हुने गरी वनस्पति विज्ञान, प्राणी विज्ञान, कम्प्युटर इन्जिनियरिङ, सिभिल इन्जिनियरिङ, इलेक्ट्रिकल इन्जिनियरिङ र सङ्गीत गरी ६ विषय क्षेत्र रहेका छन् । संविधानले प्रदत्त गरेका शिक्षाका अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहले शैक्षिक नीति तथा योजना निर्माण गर्न अपरिहार्य भएको छ ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा सामुदायिक १० र संस्थागत १ गरी जम्मा ११ वटा माध्यमिक विद्यालय सञ्चालनमा छन् । ४ वटा सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा १० सञ्चालन भएको छ भने ६ वटा विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म सञ्चालन भएको छ । सामुदायिक तर्फ एउटा विद्यालयमा CTEVT बाट सम्बन्धन प्राप्त गरी प्राविधिक शिक्षा अन्तर्गत पशु विज्ञानको पठनपाठन भएको छ भने संस्थागत माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा १० मात्र सञ्चालन भएको छ । सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय (९-१०) तर्फ विद्यार्थी सङ्ख्या ६६१ रहेको छ जसमा छात्रा ३४६ र छात्र ३१५ रहेका छन् भने संस्थागत तर्फ माध्यमिक तर्फ ३१ विद्यार्थी अध्ययन गरेका छन् जसमा छात्रा १७, छात्र १४ जना छन् । संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ६९२ रहेको छ । माध्यमिक तह (१३-१४) उमेरको जनसङ्ख्या ६३१ रहेको छ भने माध्यमिक तह कक्षा ९-१० को कुल भर्ना दर GER ९९.९% र खुद भर्ना दर NER ९१.९३% रहेको छ । यसबाट विद्यालय उमेरका १३-१४ वर्षको जनसङ्ख्या मात्र नभई कम तथा बढी उमेरका बालबालिकाहरू पनि समावेश भएका छन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै खुद भर्ना दर ९१.९३% हुनुले १३-१४ वर्षको बालबालिका अझै ८.१७% विद्यालय बाहिर रहेको स्पष्ट हुन्छ । यी विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई विद्यालयको मूल धारमा ल्यउनु पर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी माध्यमिक तहमा सामुदायिक तर्फ शिक्षक सङ्ख्या ३६ जना कार्यरत रहेको देखिन्छ । माध्यमिक तहको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:१९ रहेको छ भने कक्षा ११-१२ को विद्यार्थी सङ्ख्या ३४९ रहेको छ, शिक्षक सङ्ख्या ११ जना मात्र रहेको हुँदा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३१ रहेको देखिन्छ । भौतिक अवस्था तर्फ ७ वटा माध्यमिक विद्यालयमा १० वटा भवन तथा कक्षाकोठा कच्ची रहेको र अन्य ३ वटामा समेत पक्की भए पनि अपुग रहेको हुँदा निर्माण गनुपर्ने देखिन्छ । ९ वटा विद्यालयमा खानेपानी व्यवस्था भएको, एउटा विद्यालयमा नभएको देखिन्छ, २ वटा विद्यालयमा घेराबार भए पनि पर्याप्त छैन,

८ वटा विद्यालयमा घेराबारको व्यवस्था छ। त्यसैगरी ८ वटा विद्यालयमा खेलमैदानको व्यवस्था भएको, २ वटामा खेलमैदान नभएको देखिन्छ भने सबै विद्यालयमा शौचालय, विज्ञान प्रयोगशाला, सूचना प्रविधि प्रयोगशाला, पुस्तकालयको व्यवस्था छ तापनि पुग्दो मात्रामा छैन। फूलबारी २ वटा विद्यालयमा अपर्याप्त मात्रामा छ भने ८ वटा विद्यालयमा फूलबारीको व्यवस्था छैन। माध्यमिक तहको सिकाइ उपलब्धि जि.पि.ए. २.४ रहेको छ।

३.३.३ समस्याहरू

माध्यमिक तहमा तपसिल अनुसारका समस्याहरू देखिन्छन् :

- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूको पहुँच नहुनु।
- आन्तरिक तथा वाह्य सक्षमतामा वृद्धि हुन नसक्नु।
- गुणस्तर वृद्धि हुन नसक्नु।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक व्यवहारिक नहुनु।
- योजना विहीन विस्तार हुनु।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालनको नीतिगत व्यवस्थामा अस्पष्टता हुनु।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालित विद्यालयमा आंशिक शिक्षकको बाहुल्यता हुनु।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालित विद्यालयमा शुल्कमा विविधता हुनु।
- भौतिक पूर्वाधारको कमी हुनु।
- सहकार्यको अभाव हुनु।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालित विद्यालयमा शिक्षक तालिमको कमी।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालित विद्यालयमा शिक्षकको स्थायीत्व र वृत्ती विकास नहुनु।
- कक्षा ११ र १२ सञ्चालित विद्यालयमा संवेदनशील उमेरका बालबालिकाहरू अध्ययनरत हुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारको कमि हुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा नीतिगत अन्यौलता हुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा शुल्क निर्धारण वैज्ञानिक नहुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा शिक्षकको सेवा र सुविधाको सुनिश्चित नहुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा निरिक्षण अनुगमन नहुनु।
- निजी स्तरमा सञ्चालित विद्यालयमा गुणस्तर मापनको व्यवस्था नहुनु।

३.३.४ चुनौतिहरू

- सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि।
- गुणस्तरीय शिक्षा।
- समावेशी शिक्षा।
- संघीय प्रदेश र स्थानीय सरकार बिच समन्वय र सहकार्य।
- अनुगमन मूल्याङ्कन।
- शिक्षक तालिम र पेशागत सहयोग।

- तथ्याङ्क व्यवस्थापन ।
- विपद्को समयमा सिकाइमा वैकल्पिक व्यवस्था ।
- सूचना प्रविधिको प्रयोग ।
- आन्तरिक तथा बाह्य सक्षमता ।

३.३.५ अवसरहरू

- संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार प्राप्त हुनु ।
- माध्यमिक तहमा निशुल्क शिक्षाको संवैधानिक व्यवस्था ।
- विद्यमान भौतिक संरचना, शिक्षक तथा कर्मचारीको व्यवस्था ।
- स्थानीय सरकारको सक्रियता र प्रतिबद्धता ।
- स्थानीय तहमा शिक्षा ऐन, नियम तथा नीतिहरूको निर्माण ।
- गैरसरकारि संस्थाको साझेदारी तथा लगानी ।
- विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था ।
- विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयन ।

३.३.६ लक्ष्य निर्धारण

- माध्यमिक शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गरी मानवीय मूल्य मान्यता, कला संस्कृति, विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रको ज्ञान, सीप आर्जन गरेको सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

३.३.७ उद्देश्य

- माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु ।
- माध्यमिक तहको शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री समावेशी र सुरक्षित बनाउनु ।
- शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा सुधार गर्ने ।

३.३.८ रणनीतिहरू

- माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकता अनुसार विद्यालयहरूको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने ।
- शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने ।
- हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्ने ।
- बालवालिकालाई विद्यालयमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूका लागि वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालयहरूलाई प्रकोप, सङ्कट महामारी लगायतका परिस्थिति प्रति उत्थानशील गर्ने ।
- सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने ।
- विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न पूर्वाधारसहितको व्यवस्था गर्ने ।

- माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।
- सक्षम र नेतृत्वदायी प्रधानाध्यापकको व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षकको पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने ।
- आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइमा जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गर्ने ।
- संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- निशुल्क माध्यमिक शिक्षा सुनिश्चित गर्ने ।
- सिकाइ उपलब्धि कम भएका विद्यार्थीको लागि अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- 'गरेर सिक्ने' (Learning by doing) को सिद्धान्तलाई प्रयोगमा ल्याउने ।
- विद्यालयमा सुरक्षा गार्डको व्यवस्था गर्ने ।
- सुविधा सम्पन्न बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा सिकाइमैत्री भौतिक संरचना र कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्ने ।
- घेराबार, स्वच्छ खानेपानी, खेलमैदान, शौचालय र हरित विद्यालय व्यवस्थापनमा जोड दिने ।
- विद्यालय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण र शिक्षक सहायता जस्ता कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- विद्यालय सुधार योजना, शैक्षणिक योजना, वार्षिक कार्यतालिका निर्माण र प्रयोग जस्ता विषयमा क्षमता अभिवृद्धि गरि शिक्षकको कार्यसम्पादन प्रभावकारी र जवाफदेही गरिने ।
- आवश्यकताका आधारमा प्राविधिक धारका विद्यालय स्थापना गर्ने ।
- विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमित स्वास्थ्य परिक्षण गरी स्वास्थ्य तथा पोषणमा गुणस्तरीय सुधार ल्याउने ।
- आपतकालिन परिस्थितिमा शिक्षण कार्य सञ्चालनका लागि विद्यार्थी, शिक्षक र अभिभावकको क्षमता विकास गर्ने ।
- दुर्गम क्षेत्रका विद्यार्थीको लागि आवासको व्यवस्थापन गर्ने ।

३.३.९ उपलब्धि

- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने ।

३.३.१० नतिजा

- सबै बालबालिकाहरूलाई निशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुनेछ ।
- माध्यमिक तहको सिकाइ उपलब्धि ३.२ पुगेको हुनेछ ।
- सर्व माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेका हुनेछन् ।
- माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका हुनेछन् ।
- माध्यमिक शिक्षाको भर्ना, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा लैगिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक लगायतका समता सूचकमा सुधार भएको हुनेछ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग भई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुगेको हुनेछ ।
- माध्यमिक तहको शिक्षामा सुशासन कायम भई गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह हुनेछ ।

- सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा विषयगत शिक्षकको व्यवस्था हुनेछ ।
- विद्यालयहरू बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित हुनेछन् ।
- शिक्षक, विद्यार्थी, प्रशासक तथा सरोकारवालाहरूको जवाफदेहीमा वृद्धि हुनेछ ।
- कम्तिमा एउटा माध्यमिक विद्यालय आवासीय विद्यालयको रूपमा विकसित हुनेछ ।
- शैक्षिक निकायमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता तथा वृत्ति विकास भई पेश प्रति उत्प्रेरित हुनेछ ।
- प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयका एक शिक्षक एक ल्यापटपको व्यवस्था भएको हुनेछ ।

३.३.११ प्रमुख क्रिाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. विद्यालय नक्साङ्कन समयोजन		१		१		१		१		१		५		१०	
२. शिक्षा नियमावलीले तोके बमोजिम विषयगत शिक्षकको व्यवस्था		१		१		१		१		१		५		१०	
३. आवश्यकता अनुसार विद्यालय कर्मचारी व्यवस्था		१		१		१		१		१		५		१०	
४. प्र.अ. नेतृत्व विकास तालिम	जना	३८	३००									१	३००	२	६००
६. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परिक्षण (कक्षा १०-१२)	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
७. बाल क्लब जु.रे.स. स्काउट गठन	पटक	१	१००					१	१००			२	२००	४	४००
९. विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम (स्वस्थ्य परीक्षण)	पटक	२	२००	२	२००	२	२००	२	२००	२	२००	१०	१०००	२०	२०००
११. विद्यार्थीको लागि निशुल्क पाठ्यपुस्तक	जना	१०१०	६००	१०१०	६००	१०१०	६००	१०१०	६००	१०१०	६००	५०५०	३०००	१०१००	६०००
१२. दिवा खाजाको लागि क्यान्टिन व्यवस्थापन	विद्यालय	२	२००	२	२००	२	२००	२	२००	२	२००	१०	१०००	२०	२०००
१३. वि.व्य.स. पदाधिकारीको लागि क्षमता विकास	पटक	१	२००					१	२००			२	४००	४	८००
१४. अभिभावक अभिमुखिकरण	पटक	१	२००	१	२००	१	२००	१	२००	१	२००	५	१०००	१०	२०००
१५. लक्षीत बालबालिकाको लागि आवसीय प्रबन्धक	जना	२०	६००	२०	६००	२०	६००	२०	६००	२०	६००	१००	३०००	२००	६०००
शिक्षक तलव भत्ता	पटक	१	३२१००	१	३२१००	१	३२१००	१	३२१००	१	३२१००	५	१६०५००	१०	३२१०००
जम्मा			३४६००		३४०००		३४०००		३४३००		३४०००		१७०९००		३४१८००

३.४ उच्च शिक्षा

३.४.१ परिचय

नेपालमा उच्च शिक्षाको पठनपाठन १९७६ सालमा त्रिभुवन चन्द्र इन्टर्मिडियट कलेजको स्थापनासँगै भएको हो । २०१६ साल जेष्ठ १३ गते त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्थापना गर्न ऐन जारी भयो र असार ३० गते विधिवत रूपमा स्थापना भयो । २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाले

छरिएर रहेका सबै क्याम्पसलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा आवद्ध गरियो । हाल त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत ६१ वटा आंगिक र १४० भन्दा बढी सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू छन् । संस्कृति विश्वविद्यालय, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय, पोखरा विश्वविद्यालय जस्ता विश्वविद्यालय स्थापना भई सञ्चालन भइरहेका छन् । नेपालको संविधान २०७२ ले उच्च शिक्षा सञ्चालनका अधिकार तथा जिम्मेवारी संघ र प्रदेश सरकारलाई दिएको छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्न क्याम्पसहरू खुलेका छैनन् । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने क्याम्पस पढ्ने उमेरका धेरै जसो बालबालिकाहरू गाउँपालिका भन्दा बाहिर अध्ययन गर्न गएका छन् । गुणस्तरीय शिक्षा तथा आवश्यक सुविधा आदि कारण देखाई बजार क्षेत्रमा जाने क्रम बढीरहेको हुँदा आफ्नै गाउँठाउँमा पढ्ने इच्छा राख्ने, आफ्नो घरको बाबुआमाले बनाएको खाना, खाजा, खाएर पढ्छु भन्ने उद्देश्य राख्ने र न्यून आमदानी हुने बालबालिकाको लागि उच्च शिक्षा अध्ययनको व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिएको छ । तसर्थ संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय तथा सहकार्य गरी उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्ने आवश्यकता छ ।

३.४.३ समस्याहरू

- भौतिक पूर्वाधारको कमी ।
- दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनमा कठिनाई ।
- स्रोत साधानको अभाव ।

३.४.४. चुनौतीहरू

- संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार ।
- सर्वसुलभ पहुँच ।
- सान्दर्भिकता ।
- जनशक्ति व्यवस्थापन ।

३.४.५ अवसरहरू

- उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्न गाउँपालिकाको प्रतिबद्धता हुनु ।
- संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय हुनु ।
- उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको उपलब्धता र चाहना हुनु ।

३.४.६ लक्ष्यहरू

- संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाको स्थापना गर्ने र पहुँच वृद्धि गर्ने ।

३.४.७ उद्देश्यहरू

- संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सकहार्य गर्ने ।
- उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था स्थापना गर्ने ।
- उच्च शिक्षामा पहुँच तथा गुणस्तर वृद्धि गर्ने ।

३.४.८ रणनीतिहरू

- उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्ने आवश्यक नीति निर्माण गर्ने ।
- संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र विश्वविद्यालय अनुदान आयोगसँग आवश्यक समन्वय गरी क्याम्पस सञ्चालन गर्ने ।
- क्याम्पस सञ्चालनको लागि आवश्क भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरी आवश्यक सहयोग गर्ने ।
- पहुँच वृद्धि गर्न प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने ।
- दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।
- उच्च शिक्षालाई रोजगार उन्नत र सान्दर्भिक बनाउने ।

३.४.९ उपलब्धिहरू

- उच्च शिक्षा हासिल गर्ने उमेरका सबै बालिबालिकालाई उच्च शिक्षाको पहुँच सुनिश्चितता हुने ।

३.४.१० नतिजाहरू

- उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाहरू क्याम्पस भर्ना भएका हुने ।
- क्याम्पस सञ्चालनको नीति तथा भौतिक संरचना तयार हुने ।

३.५.११ प्रमुख क्रिाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
२. भौतिक संरचना निर्माणमा सहयोग	पटक	१	१०००									१	१०००	२	२०००
३. जनशक्ति व्यवस्थापनको लागि सहयोग	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	२५	५०००
जम्मा			१५००		५००		५००		५००		५००		३५००		७०००

३.५ पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन

३.५.१ परिचय

शिक्षा पद्धतिलाई मार्गदर्शन गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार पाठ्यक्रम हो । अझ औपचारिक शिक्षा पद्धतिमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित ज्ञान, सीप तथा अभिवृत्ति प्राप्तिमा विद्यार्थीलाई सक्षम बनाउने दिशामा शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सञ्चालित हुन्छ। पाठ्यक्रमको माध्यमबाट प्राप्त हुने शिक्षा अर्थात् ज्ञान, सीप तथा अभिवृत्तिको माध्यमबाट व्यक्तिलाई समाज तथा विश्व परिवेश अनुकूल समायोजन हुन, सक्रिय र सुसूचित नागरिक जीवन व्यतीत गर्न, रोजगारी प्राप्त गर्न, पेसा तथा व्यवसाय छनौट तथा सञ्चालन गर्न र आर्थिक क्रियाकलापमा सरिक हुन सहयोग प्राप्त हुन्छ। फेरि पाठ्यक्रम निश्चित मूल्य तथा मान्यतामा विकास गरिएको हुनाले यसले सामाजिक मूल्यमान्यता तथा व्यवहारलाई आत्मसाथ गर्न, आफ्नो पहिचानप्रति गौरव भाव राख्दै विभेदरहित, समतामूलक र समावेशी दृष्टिकोणअनुरूप व्यवहार

गर्न, आफ्नो र अरुको अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत रहन र सिर्जनात्मक तथा तथ्यपरक ढङ्गबाट सोच्न र निर्णय गर्न सहयोग गर्छ । नेपालमा विद्यालय स्तरको पाठ्यक्रम लिखित दस्तावेजको रूपमा तयार गर्ने कार्यको विकास वि.सं. २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनादेखि प्रारम्भ भएको पाइन्छ । पाठ्यक्रमका अभिन्न अङ्गहरू मध्ये शिक्षण सामग्रीलाई पनि लिन सकिन्छ । त्यस्तै सिकाइमा ज्ञान, व्यवहार कुशल सीप, प्रविधि, मानवीय मूल्य तथा मान्यताहरूको परिक्षण गर्ने, मूल्याङ्कन गर्ने विधि, तरिका र साधनहरू पनि यसका अभिन्न अङ्गहरू हुन् । मूल्याङ्कनले पाठ्यक्रमले परिकल्पना गरे अनुरूप विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि स्तर मापन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । पाठ्यक्रमका विषयवस्तुहरू सहज ढङ्गले शिक्षण गर्ने विभिन्न सन्दर्भ सामाग्रीहरू तथा शिक्षक निर्देशिका तयार गरिएका छन् । विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा विज्ञान प्रविधि, इन्जीनियरिङ र गणित जस्ता विषयहरूलाई एकीकृत रूपमा तयारी गरिएको छ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विद्यालय तहमा नयाँ पाठ्यक्रम विकास गरी वि.सं. २०७७ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वयन सुरू भएको छ भने वि.सं. २०८० सम्ममा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरू अर्थात् कक्षा १-१२ मा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुने योजना रहेको छ ।

विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-३ मा एकीकृत पाठ्यक्रमको अवधारणाबमोजिम अन्तरसम्बधित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधार भूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बधित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । जस अनुसार माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गरेको छ ।

प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य वा सामुदायिक कार्यलगायतका व्यावहारिक अभ्यास गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरिने भाषाको माध्यमले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गने सकिने व्यवस्था गरेको छ भने सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहारकुशल सीपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा यसको प्रयोगलाई विस्तार गर्ने व्यवस्था गरेको छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ । पाठ्यक्रममा सामाजिक तथा नागरिक शिक्षा दिने, विद्यालय तह पूरा गरेपछि पेसा, व्यवसाय तथा रोजगारीमा जान चाहनेलाई सहयोग गर्ने र उच्च शिक्षा प्रवेश गर्न चाहनेहरूका लागि तयारी गराउने गरी माध्यमिक तहमा अनिवार्य तथा

विभिन्न ऐच्छिक विषयहरू समावेश गरिएको छ भने प्राविधिक धार अध्ययन गर्न सक्ने व्यवस्था पनि गरिएको छ। विद्यालय तहको कक्षा ९ देखि नै प्राविधिक धारको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको जटिलताको विश्लेषण सुधार तथा समायोजन गर्नु जरूरी भएको छ। प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रम, शिक्षणसिकाइ तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी व्यवस्थामा सुधारको खाँचो देखिएको छ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सुधार गरी आधारभूत तहमा निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन, आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनको व्यवस्था, केही कक्षाका केही विषयमा स्तरीकृत परीक्षाको प्रारम्भ गरी परीक्षण र मूल्याङ्कनमा पनि सुधारको प्रयास सुरू गरिएको छ तापनि मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइमा निरन्तर पृष्ठपोषण प्राप्त गरी सिकाइ सुधार गर्ने कार्यमा प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्ने र परीक्षालगायत मूल्याङ्कनका साधन तथा विधिहरूलाई प्रभावकारी बनाउने कार्यमा सुधारको आवश्यकता रहेको छ। कक्षा ८, १० र ११ / १२ को अन्तमा सञ्चालन हुने सार्वजनिक परीक्षालाई थप विकेन्द्रित गर्दै व्यवस्थित, वैध र विश्वसनीय बनाउनुपर्ने छ। विद्यालयमा आधारित मूल्याङ्कनका नतिजा विश्लेषणको प्राप्तिलाई प्रयोग गर्ने कार्य व्यवस्थित बनाउनु आवश्यक भएको छ। सरकारले कक्षा १-१० मा अध्ययन गर्ने सबै विद्यार्थीले निःशुल्क रूपमा पाठ्यपुस्तक प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरेको छ। अधिकांश संस्थागत र केही सामुदायिक विद्यालयहरूले भने निजी क्षेत्रका प्रकाशकद्वारा प्रकाशित र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयोजनका लागि सूचीकृत पुस्तकमध्येबाट छनोट गरी पाठ्यपुस्तकका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन्। विद्यालय तहमा बहुपाठ्यपुस्तक लागु गरिने नीतिगत व्यवस्था भए पनि हालसम्म यसको कार्यान्वयन भएको छैन। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विभिन्न समयमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक लगायत केही बाल सन्दर्भ सामग्रीहरू विकास गरी त्यसको विद्युतीय प्रति वेबसाइटमा राख्ने गरेको छ।

कोभिड - १९ को प्रभावले सिकाइमा भएको अवरोधले शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कनमा अन्य वैकल्पिक विधि र माध्यम आवश्यक देखिएको सन्दर्भमा डिजिटल सिकाइ सामग्रीको विकास तथा पहुँच बढाउनु आवश्यक देखिएको छ।

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि शिक्षक तयारी, विकास र विषयगत शिक्षकको व्यवस्था, विद्यालयमा आधारित पेसागत सहयोग पद्धति स्थापना र सञ्चालनको आवश्यकता छ।

३.५.३ समस्याहरू

- पाठ्यक्रम व्यवहारिक नहुनु।
- पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षण नभइ पाठ्यपुस्तक अनुसार हुनु।
- कार्यान्वयनमा एकरूपता नहुनु।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको भाषा विषयको पढाईबारे विवाद हुनु।
- प्राथमिक तहसम्म मातृभाषामा शिक्षा दिने संवैधानिक व्यवस्थालाई सुनिश्चित गर्न नसक्नु।
- पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध नहुनु।
- पाठ्यक्रममा उल्लेखित ज्ञान सीप व्यवहारमा उतार्न नसक्नु।
- मूल्याङ्कन प्रणाली व्यवहारिक नहुनु।

३.५.४ चुनौतिहरू

- पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन ।
- पाठ्यपुस्तकहरूको प्रयोगमा एकरूपता ।
- पाठ्यक्रमको मर्म अनुसारको निरन्तर मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन ।
- स्तरिकृत मूल्याङ्कन ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण र कार्यान्वयन ।
- निरीक्षण अनुगमन ।

३.५.५ अवसरहरू

- विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भइ कार्यान्वयन हुनु ।
- पाठ्यक्रम समय अनुसार परिमार्जन तथा परिवर्तन हुनु ।
- पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक तयार भइ विद्यार्थीको हातमा निशुल्क उपलब्ध हुनु ।
- कक्षा ८ को पालिका स्तरमा र कक्षा १० र १२ को राष्ट्रिय स्तरमा परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुनु ।
- अनौपचारिक तथा जीवन पर्यन्त शिक्षाको पाठ्यक्रम तयार भइ कार्यान्वयनमा आउनु ।
- अनौपचारिक शिक्षाको तह अनुसार मूल्याङ्कन र प्रमाणिकरण गर्ने व्यवस्था हुनु ।
- आधारभूत तहमा स्थानीय आवश्यकताका विषयवस्तुलाई समावेश गरी स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार भइ कार्यान्वयन हुनु ।

३.५.६ लक्ष्यहरू

- पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा जीवनोपयोगी ज्ञान, सीप र अभिवृत्तिको विकास भई सक्षम सिर्जनशील र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्ने ।

३.५.७ उद्देश्यहरू

- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारूमा ज्ञान, सीप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु ।
- निरन्तर आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

३.५.८ रणनीति

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुरूप पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालाहरूलाई प्रबोधीकरण गर्ने ।
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकहरूको पेसागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- विपद्, महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने ।
- शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री र विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री,

स्वाध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध हुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने ।

- भाषाको माध्यमका रूपमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग गर्ने ।
- विद्यालयमा आधारित शिक्षक सहयोग पद्धति विकास गर्ने ।
- सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग बढाउने ।
- स्थानीय तथा मातृभाषाको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्रीको विकास तथा प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्ने ।
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्तिविकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सृजना गर्ने ।
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रयोग गर्ने ।

३.५.९ उपलब्धि

- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारूमा ज्ञान, सीप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुनेछ ।
- निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।

३.५.१० नतिजा

- पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।

३.५.११ प्रमुख क्रिाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. पाठ्यक्रम प्रवोधिकरण तालिम	जना	७०	२००									७०	२००	१४०	४००
२. डिजिटल सामग्रीको प्रयोग	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोग	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	१०	५०००
४. कक्षा ५ र ८ लगायत सबै कक्षाको आवधिक मूल्याङ्कन तथा परीक्षा सञ्चालन	पटक	१	७००	१	७००	१	७००	१	७००	१	७००	५	३५००	१०	७०००
	जम्मा		१५००		१३००		१३००		१३००		१३००		६७००		१३४००

३.६ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

३.६.१ परिचय

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य व्यवसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिवद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ । शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त

ज्ञान, शिक्षण सीप क्रियाकलाप संचालनमा दक्षता र नमुना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ। यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ। नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता सान्दर्भिकता सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि विगतमा संचालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकता दिइ विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गरेको छ।

वर्तमान अवस्थामा शिक्षक तयार पार्ने काम विभिन्न विश्वविद्यालय तथा विद्यालयहरूले गरेका छन् । शिक्षण अध्यापन अनुमति पत्रको वितरण, परीक्षा संचालन, शिक्षक पदपूर्तिको लागि परीक्षा संचालन तथा नियुक्तिका लागि सीफारिस गर्ने र शिक्षक बढुवा सम्बन्धी काम शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ। अस्थायी करार तथा राहत शिक्षकको रिक्त दरबन्दीमा शिक्षक नियुक्त गर्ने, शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने काम स्थानीय पालिकाहरूले गर्दै आएका छन । शिक्षकको पेशागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्ने शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने काम शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले र शिक्षक क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम संचालन शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले गर्दै आएका छन् । शिक्षक तयारी कार्यलाई आवश्यकता र अनुसन्धानमा आधारित बनाउन सकिएको छैन । सरकारका विभिन्न निकाय र विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूको बीचमा शिक्षक तयारी गर्ने काममा सम्बन्धको तालमेल र सहकार्य हुन सकिरहेको छैन् । विभिन्न प्रक्रियाबाट नियुक्ति पाएका शिक्षकहरूको सेवाका सर्त र सुविधाहरू पनि फरक-फरक छन् । एउटै थलोमा कार्यरत शिक्षकहरू स्थायी, अस्थायी राहत, अनुदान, स्वयं सेवक, निजी स्रोतका शिक्षक बिच सेवा सुविधामा समानता कायम गर्न सकिएको छैन । शिक्षक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन पनि शिक्षक बढुवाको लागि मात्र भएको तर यसलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग जोड्न सकिएको छैन् ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने, शिक्षण पेशालाई आकर्षक र पहिलो रोजाइको पेशाका रूपमा स्थापित गर्ने, शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी, समयानुकुल र गुणस्तरीय बनाउने शिक्षकहरूको पेशागत विकासलाई अभिवृद्धि गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जिम्मेवार बनाउन विद्यार्थी सङ्ख्या भौगोलिक दुरी र आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको वितरण गर्ने विषयगत शिक्षक समूह सञ्जाल निमार्णलाई निरन्तरता दिँदै थप जिम्मेवार बनाइने । शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा चुनौतीहरूको आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन, कार्यक्रमका उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा क्रियाकलापहरू समावेश गरिएको छ।

३.६.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ अनुसार शिक्षक हुनको लागि अध्यापन अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षकहरूका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण हुनु पर्ने,

बढुवाको निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । पेशाको सुरक्षाको कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठित पेशाका रूपमा लिन थालिएको छ । नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको छ । वर्तमान अवस्थामा देशमा स्थायी, अस्थायी, राहत, अनुदान, स्वयमसेवक तथा निजी शिक्षकहरू छन् । अस्थायी, राहत, स्वयम सेवक तथा निजी शिक्षकहरूको व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त मापदण्ड तथा निर्देशिका बनाइ कार्यान्वयनम गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

नेपालमा सामुदायिक विद्यालयको कुल शिक्षक दरबन्दी १,५३,५२३ रहेको छ । त्यस मध्ये प्राथमिक तहको दरबन्दी ८०,१७६, राहत अनुदान २१,८७१ गरि जम्मा १,०२,०४७ शिक्षक कार्यरत छन । त्यसै गरी निम्न माध्यामिक तहमा १६,२४४ दरबन्दी र ९,६०९ जना राहत गरी जम्मा २५,८५३ जना शिक्षक कार्यरत छन् । माध्यामिक तहमा १२,७२५ दरबन्दी र ६,८९८ राहत गरी जम्मा १९,६२३ जना शिक्षक कार्यरत छन् । उच्च माध्यामिक तहमा २,००० दरबन्दी र ४,००० राहत अनुदान गरी जम्मा ६,००० शिक्षक कार्यरत छन् । यस माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाका सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कुल शिक्षक दरबन्दी प्राथमिक तहमा दरबन्दी १६८ र राहत अनुदान ११ गरी जम्मा १७९ शिक्षक कार्यरत छन् । निम्न माध्यामिक तहमा दरबन्दी ३१ र राहत अनुदान १५ गरी जम्मा ४६ शिक्षकहरू कार्यरत छन् । माध्यामिक तहमा दरबन्दी २३ राहत अनुदान १३ गरी जम्मा ३६ जना शिक्षकहरू कार्यरत छन् भने उच्च माध्यामिक तहमा अनुदान दरबन्दीमा ११ जना शिक्षकहरू कार्यरत छन् । यस पालिकामा सबै तहका सबै प्रकारका जम्मा २७२ जना शिक्षकहरू कार्यरत छन् । विद्यार्थी संख्या र भौगोलिक कठिनाइलाई मध्यनजर गरी दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण, अवश्यकताका आधारमा गर्दै लैजाने, प्राप्त शैक्षिक संसाधनको अधिकतम उपयोग गरी सिकाइलाई नतिजामुखी र गुणस्तरीय बनाउनु आजको आवश्यकता हो । हाल शिक्षण पेशा प्रति आकर्षण घट्दै गएको छ । यसो हुनुमा शिक्षण पेशामा भएको सेवासुविधा तथा वृत्तिविकास र सुरक्षा जिम्मेवार देखिन्छन् । बालबालिकाको भावी जीवनलाई निर्देश गर्न तथा राष्ट्रको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा मानवीय पूँजी विकास गर्न शिक्षकको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा शिक्षक नै परिवर्तनको वाहक हुने भएकोले सभ्य, सुसंस्कृत तथा शिक्षित समाज निर्माणमा उनीहरूको ठूलो योगदान हुन्छ । तसर्थ गुणस्तरीय शिक्षा र गुणस्तरीय शिक्षक एकअर्काका पर्याय हुन् । यी सबै पुरा गर्न शिक्षक दक्ष, योग्य र सिकाइ प्रति समर्पित हुनु आवश्यक छ । तसर्थ शिक्षकको पेशागत क्षमता विकासको लागि समय-समयमा लामा र छोटा तालिम आवश्यक हुन्छ । संघीयतामा शिक्षाको समायोजन पछि शिक्षकको पेशागत तथा क्षमता विकास तालिममा कमि आएको छ । यसलाई वृद्धि गर्न आवश्यक देखिन्छ । शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानीय तहमा जनशक्तिको कमि छ जसले गर्दा विषयगत शिक्षकहरूको समूह गठन गरी शिक्षकको पेशागत सहयोगको व्यवस्था गर्न आवश्यक हुन्छ । शिक्षकलाई पेशा प्रति उत्तरदायि बनाउन प्रधानाध्यापकले स्थानीय तह र व्यवस्थापन समितिसँग कार्यसम्पादन करार र शिक्षकहरूले प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन करार सम्झौता गरी काम गर्न जरूरी देखिएको छ ।

३.६.३ समस्याहरू

- शिक्षक नियुक्ति प्रभावकारी हुन नसक्नु ।
- शिक्षकको पेशागत दक्षता नहुनु ।
- शिक्षकका लागि पेशागत सहयोग तथा क्षमता वृद्धिका कार्यक्रम नहुनु ।
- शिक्षकको वृत्तिविकास तथा पेशागत सुरक्षा नहुनु ।
- राहत, अस्थायी करार, स्थायी, निजी जस्ता विभिन्न प्रकारका शिक्षक हुन र सेवा सुविधामा भिन्नता हुनु ।
- शिक्षकको पदपूर्ति स्थायी रूपमा छिटो छरीतो हुन नसक्नु ।
- केन्द्रबाट शिक्षक नियुक्ति हुँदा स्थानीय समिति प्रति जवाफदेही नहुनु ।
- सबै विद्यालयमा आवश्यकता अनुसार विषयगत तथा कक्षागत शिक्षकको व्यवस्था हुन नसक्नु ।
- पाठ्यक्रम परिवर्तन हुँदा शिक्षकलाई प्रबोधिकरण तालिमको व्यवस्था हुन नसक्नु ।

३.६.४ चुनौतीहरू

- शिक्षण पेशालाई मर्यादित बनाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नु ।
- पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धिहरू सुनिश्चित गर्नु ।
- शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणाली सुदृढ एवम् स्थापित गर्नु ।
- शिक्षकको पेशागत विकासको अवसरको प्रबन्ध गर्नु ।
- विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
- उपलब्ध शिक्षकहरूको आवश्यकताका आधारमा दरबन्दी मिलान तथा सरूवा गर्नु ।

३.६.५ अवसरहरू

- शिक्षकको स्थायी नियुक्तिका लागि शिक्षक सेवा आयोग बनेको छ ।
- छोटो अवधिको लागि अस्थायी तथा करार नियुक्ति गर्न पालिकालाई कानूनी अधिकारको व्यवस्था छ ।
- पेशागत सहयोगका लागि पालिकामा संयन्त्र बनेको छ ।
- समय सापेक्ष तालिम तथा क्षमता वृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् ।
- शिक्षक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कानून तथा नीतिहरू बनेका छन् ।

३.६.६ लक्ष्य

- योग्य, दक्ष र पेशाप्रति समर्पित शिक्षकको व्यवस्था गरी शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्ने ।

३.६.७ उद्देश्य

- विषयगत र कक्षागत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्नु ।
- सुपरिवेक्षण, शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
- शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्नु ।
- शिक्षक दरबन्दी मिलन तथा पुनर्वितरण गर्नु ।

- पालिकामा हुने छोटो अवधिको शिक्षक नियुक्तिलाई थप प्रभावकारी र सुदृढ बनाउने ।

३.६.८ रणनीतिहरू

- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान पुनर्वितरण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा स्थानीय तहद्वारा शिक्षकहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।
- शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि सङ्घ तथा प्रदेशसँगको समन्वयमा शिक्षण सीप विकाससम्बन्धी सेवाकालीन तालिम सञ्चालन गर्ने ।
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराउने । यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सन्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ तथा पथप्रदर्शन पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने ।
- शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गर्ने ।
- शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्तिविकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्ने ।

३.६.९ उपलब्धि

- दरवन्दी मिलान सम्पन्न भई विषयगत र कक्षागत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।
- शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरू प्राप्त भएको हुनेछ ।

३.६.१० नतिजाहरू

- पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण हुनेछन् ।
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुनेछ ।
- शिक्षकको वृत्तिविकासका लागि मापनयोग्य, पारदर्शी वस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुनेछ ।

३.६.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

शिक्षक व्यवस्थापन र विकास बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. शिक्षक व्यवस्थापन	पटक	१		१		१		१		१		५		१०	
२. नियमित शिक्षण सिकाई सुनिश्चित गर्न मापदण्डको विकास	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
३. कक्षा ८-१० कोकमजोर विद्यार्थीको लागि विशेष सहयोग कक्षा संचालन	पटक	१	७००	१	७००	१	७००	१	७००	१	७००	५	३५००	१०	७०००

११. शिक्षकले शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा बिताउने समय वृद्धि	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
१२. शिक्षक पेशागत सहयोग	पटक	१०	६००	१०	६००	१०	६००	१०	६००	१०	६००	५०	३०००	१००	६०००
१३. असल अभ्यासको आदानप्रदान तथा अवलोकन धर्म	पटक	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	५	१५००	१०	३०००
१४. विषयगत विज्ञ समूह गठन तथा परिचालन	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	१०	५०००
१५. सहपाठी कक्षा अवलोकन	पटक	३		३		३		३		३		१५		३०	
१६. शिक्षकको क्षमता विकास तालिम	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	१०	५०००
१७. प्र.अ. प्रोत्साहन (भत्ता)	पटक	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	५	१५००	१०	३०००
१८. कार्यसम्पादन करार सम्झौता	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	१०	५०००
१९. प्रधानाध्यापक व्यवस्था तथा दरबन्दी मिलान	पटक	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	५	२५००	१०	५०००
२०. छोटो अवधि सट्टा शिक्षक व्यवस्था (सुत्केरी विदाको समयमा)	जना	२	६००	२	६००	२	६००	२	६००	२	६००	१०	३०००	२०	६०००
जम्मा			४७००		४६००		४६००		४६००		४६००		२३१००		४६२००

३.६ अनौपचारीक शिषा र जीवनपर्यन्त सिकाइ

३.६.१ परिचय

औपचारिक पद्धति भन्दा बाहिर फरक समयमा विभिन्न उमेर समूहमा दिइने शिक्षा नै अनौपचारिक शिक्षा हो । यो एउटा निरन्तर प्रक्रिया जस्तो पनि हो । औपचारिक शिक्षा प्रणालीको संरचना भन्दा बाहिर मानव जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सीप र प्रक्रियाको प्रशोधन गर्ने जीवनपर्यन्त अर्थात् जीवन पर्यन्त सिकाइ प्रणाली अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षा त्यस्तो साँस्कृतिक केन्द्र हो जहाँ सहभागीहरू आफ्नो जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूका बारेमा छलफल र समाधानका उपायहरू खोजी निर्णय कार्यान्वयन गर्दछन् । आफ्नो जीवनको इतिहास आफैं लेख्छन् । तसर्थ सिकाइ जीवन पद्धतिसँग जोडिएको हुन्छ । अनौपचारिक एवं जीवन पर्यन्त शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि आफ्नो लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता, साक्षरका लागि साक्षरोत्तर सिकाइ, अवसरका लागि स्तरवृद्धि, शिक्षासँग सीप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवं जीवन पर्यन्त शिक्षाले काम गर्दछ । संविधानले सुनिश्चित गरेको

शिक्षा पाउने हक, राष्ट्रिय शिक्षा नीतिको सिद्धान्त, दिगो विकासका लक्ष्यमा समेत नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासँगै अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले समेत योगदान गर्दछ। विभिन्न सिकाइ अवस्थाका आधारमा थप सिकाइ अवसरको निर्माण गरी जीवन पर्यन्त सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक छ । यसका लागि अनौपचारिक तथा जीवन पर्यन्त सिकाइको पहुँचको विस्तार, गुणस्तर वृद्धि र संस्थागत क्षमताको विकास गर्नु पर्दछ। शिक्षा क्षेत्र योजना २०७९– २०८३ ले अनौपचारिक शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइका लागि ५ वर्ष भित्र निरन्तर सिकाइमा संलग्न समाज एवं सिकाइ सँस्कृतिको प्रवर्द्धन गर्ने तर्फ लैजान्छ । स्थानीय तहको अनौपचारिक शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइको वर्तमान अवस्था विश्लेषण आधारमा समस्या एवं चुनौतीहरूको पहिचान गर्दै चुनौतीहरूको सामना गर्न यसको उद्देश्य र नीतिहरू कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने प्रमुख नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू यस खण्डमा समावेश गरिएको छ।

३.६.२ वर्तमान अवस्था

अनौपचारिक कार्यक्रमले निरक्षरहरू विशेषत १५ देखि ६० वर्ष उमरे समूहका निरक्षरहरूलाई साक्षर बनाउने कार्यमा योगदान गर्दछ । यसका लागि गाउँपालिकाहरूमा अनौपचारिक शिक्षा तर्फका विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा हुँदै आएका छन् । साक्षरताका कक्षा सञ्चालन गरी साक्षर हुनेलाई साक्षरोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ । साक्षरता र साक्षरोत्तर कार्यक्रमबाट लाभान्वितहरू विशेषत महिलाहरूलाई समूह बनाई आय आर्जन कार्यक्रमसँग समेत जोडी महिलाको समूह बनाइ बचत तथा ऋणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिने हुँदा विगतमा गाउँगाउँमा महिलाहरूको समूह बनाई उनीहरूलाई आयआर्जन कार्यक्रममा समेत जोड्ने उद्देश्यले बिउ पूँजी वितरण गरियो। समूहका महिला सदस्यहरूले आफ्नो गच्छे अनुसारको रकम बचत गर्दै जाने र बचत तथा ऋणको व्यवस्था गरी आफूलाई गाह्रो साह्रो परेको बेलामा सरसापट गरेर अथवा न्यूनतम ब्याजमा त्यो रकमलाई वितरण गर्ने र सोबाट प्राप्त हुने ब्याज मूलधनमा जोडी समूहले आर्जन गर्ने र सोको मुनाफा बाँडफाँड गर्ने गरिएको थियो । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूले अनौपचारिक शिक्षा तर्फको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था पनि गरियो तर यो कार्यक्रम जति प्रभावकारी हुनुपर्थ्यो त्यति प्रभावकारी हुन सकेन। तर पनि राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा १५ देखि ६० वर्ष सम्मका विद्यालयको पहुँच बाहिर रहेका व्यक्तिलाई लक्षित गरी सञ्चालन गरिएको साक्षरता कक्षाहरूबाट गाउँपालिकाको १५ देखि ६० वर्ष उमेरको जनसंख्यामा कुल साक्षरता दर ८०.३ प्रतिशत पुगेको छ। यस पालिकामा रहेको करिब २० प्रतिशत निरक्षर जनसङ्ख्यालाई कसरी साक्षर बनाउने भन्ने समस्याको विषय बनेको छ । यसका लागि दीर्घकालिन योजना आवश्यक छ। माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा ५ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू सञ्चालनमा छन् ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक तुल्याई अनौपचारिक वैकल्पिक परम्परागत र खुला शिक्षाका माध्यमबाट जीवन पर्यन्त सिकाइ सँस्कृतिको विकास गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्ग ता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्ने सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने उल्लेख गरेको छ।

यो कार्यक्रम तीनै तहका सरकारको साझा अधिकार सूचीमा रहेकोले प्रदेश तहमा शिक्षा विकास निर्देशनालयले अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाको कार्यान्वयनमा समन्वय र सहजीकरण गर्दछ भने स्थानीय तहहरूमा शिक्षा युवा तथा खेलकूद महाशाखा/शाखाहरूले अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाको योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने गर्दछ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाइको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । देश संघीय संरचनामा रूपान्तरण भए पश्चात अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त सिकाइको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको तर यसको मर्म अनुसार कार्यसम्पादन हुनसकेको देखिँदैन आवधिक रूपमा साक्षरताको सर्वेक्षण गर्ने व्यवस्था गर्न नसकिएकाले गाउँपालिकाको साक्षरता सम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक हुन सकिरहेको छैन ।

३.६.३ समस्याहरू

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाका समस्या एवं चुनौतीहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ः

- सामुदायिक सिकाइ केन्दहरू यसको स्थापनाको मर्म र भावना अनुसार प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन नहुनु ।
- अनौपचारिक प्रौढ कक्षाहरूमा सीप सम्बन्धी सिकाइलाई महत्त्व नदिनु ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सञ्चालनका लागि बजेट कम हुनु ।
- सिकाइ केन्द्रका परिचारिका र व्यवस्थापन समितिको क्षमता अभिवृद्धि हुन नसक्नु ।
- नव साक्षरहरूलाई साक्षरोत्तर र निरन्तर शिक्षा एवं आय आर्जनका कार्यक्रममा लगाउन नसक्नु ।
- सिकाइ केन्द्रहरूले अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरूमा अगुवाई गर्न नसक्नु ।
- औपचारिक शिक्षा अनौपचारिक शिक्षाका बिचमा सह सम्बन्ध कायम गर्न नसकिनु ।
- साक्षरता, निरन्तर सिकाइ, आयमूलक सीप, समय सापेक्ष सूचना प्रविधियुक्त कार्यमूलक सिकाइ तथा समयसापेक्ष पाठ्यक्रम तथा सिकाइ मोडलको व्यवस्था हुन नसक्नु ।
- युवा तथा प्रौढहरूमा कार्यमूलक साक्षरता पढ्ने बानीको कमी र डिजिटल साक्षरताको कमी ।
- अनौपचारिक शिक्षा खुला तथा वैकल्पिक सिकाइको अवसरलाई एकीकृत सिकाइ प्रणालीका रूपमा संस्थागत विकास हुन नसक्नु ।
- सहभागीहरूमा बिचैमा पढाइ छोड्ने प्रवृत्ति हुनु ।
- साक्षरोत्तर एवं निरन्तर शिक्षाको व्यवस्था नहुनु ।
- स्रोत परिचालनमा उदासिनता ।

३.६.४ चुनौतीहरू

- अनौपचारिक शिक्षाप्रति समुदायको अभिरुचि ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनमा अठोट तथा विश्वास ।
- सहभागीहरूको कक्षा पूरा गर्नको लागि निरन्तरता ।
- स्रोत परिचालन ।

- उपयुक्त नक्साङ्कन ।
- पाठ्यक्रम पाठ्यसामग्री ।
- स्थानीय संघसंस्थाहरूसँग समन्वय ।
- लक्ष्य अनुसारको प्रगती ।

३.६.५ अवसरहरू

- संवैधानिक तथा कानूनी आधार प्राप्त हुनु ।
- स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाउनु ।
- संघ प्रदेश र स्थानीय सरकार बीच समन्वय र सहकार्य हुनु ।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार हुनु ।
- तह पुरा गरेपछि प्रमाणिकरणको व्यवस्था हुनु ।

३.६.६ लक्ष्यहरू

- सबै नागरिकहरूलाई साक्षर बनाई जीवनस्तरमा सुधार गर्ने ।

३.६.७ उद्देश्यहरू

अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाइ सम्बन्धी उद्देश्य निम्नानुसार रहेका छन् ः

- सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र जीवन पर्यन्त सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत समुदायमा विभिन्न सीपमूलक तथा आयमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

३.६.८ रणनीतिहरू

यस योजनाको उद्देश्य हासिल गर्नका लागि निम्न लिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छ ः

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र विद्यालय स्थानीय गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चारमाध्यम, अभिभावक आदि परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- सिकारूका आवश्यकताअनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडलहरू र भाषिक विविधताअनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने ।
- सरोकारवालाहरूसंगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
- सामुदायिक तथा सीपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ.एम सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित जीवनपर्यन्त सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत विभिन्न आयआर्जन उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा

सीपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत सबै उमेर समूहका सिकारूहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा तथा आयआर्जन र सीप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै जीवनपर्यन्त सिकाइ केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने ।

३.६.९ उपलब्धिहरू

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसर प्राप्त हुनेछन् ।

३.६.१० नतिजाहरू

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने ।
- अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई सञ्चालन हुने ।
- सिकारुको आवश्यकताअनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइका सामग्रीहरू कार्यान्वयन हुने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र जीवनपर्यन्त सिकाइको केन्द्रका रूपमा विकास हुने ।
- अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सीपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गरी समकक्षता प्रदान हुने ।
- अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने ।
- स्थानीय तह पूर्ण साक्षर घोषणा हुने ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण **बजेट रु. हजारमा**

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. निरक्षरहरुको तथ्याङ्क संकलन	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
२. साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षा कार्यक्रम संचालन	पटक	५	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. सामुदायिक सिकाई केन्द्र सञ्चालन	केन्द्र	५	१०००	५	१०००	५	१०००	५	१०००	५	१०००	२५	५०००	५०	१००००
४. सामुदायिक अध्यापन केन्द्र सुदृढीकरण	केन्द्र	५	३००									५	३००	१०	६००
जम्मा			१५००		११००		११००		११००		११००		५९००		११८००

३.७ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा तथा सीप विकास

३.७.१ परिचय

नेपालमा प्राविधिक शिक्षाको थालनी १९८७ तिर आयुर्वेद विद्यालयको स्थापनाबाट भएको हो । २०१३ सालमा आधारभूत माध्यमिक शिक्षा लागु गरी ५० वटा माध्यमिक विद्यालयमा आधारभूत, पेशागत सीपहरू पाठ्यक्रममा एकीकृत गर्ने प्रयास गरियो । २०१८ सालमा बहुउद्देशीय विद्यालय

कार्यक्रम लागु गरियो र ७५ वटै जिल्लाहरूमा यस्ता विद्यालय खोलियो । २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाले निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहमा अनिवार्य व्यवसायिक शिक्षा लागु गऱ्यो र छुट्टै प्राविधिक धार पनि प्रारम्भ गऱ्यो । २०३७ सालमा प्राविधिक शिक्षा योजना लागु भयो र २० वटा प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्ने लक्ष्य राख्यो र राष्ट्रिय प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम समिति गठन गरियो । त्यस अन्तर्गत प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम निर्देशनालय स्थापना गरियो । २०४५ सालमा ऐनद्वारा प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्को गठन भयो । प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्ले दीर्घकालिन र अल्पकालिन गरी दुई प्रकारका तालिमहरू सञ्चालन गरेको छ । दीर्घकालिन तालिम यस संस्था र त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा सञ्चालन हुन्छ भने अल्पकालिन तालिममा हेयर ड्रेसिङ, वेतवास, सिलाइ बुनाई, सिकर्मी डकर्मी जस्ता तालिमहरू सञ्चालन हुन्छन् ।

श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएका सीपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने माध्यमिक तहको शिक्षालाई साधारण, व्यवसायिक र संस्कृत गरी तीन धारमा बाँडिएको थियो । विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन सँगै कक्षा (९-१२) मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारको सुरूवाती गरिएको छ । यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्न सक्ने सीप सहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो । विकासका लागि साधारण र प्राविधिक जनशक्तिका बीच सन्तुलनको आवश्यकता पर्दछ । सुरूवातीका दिनहरूमा साधारण शिक्षातर्फ जोड दिइएता पनि विस्तारै प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका क्षेत्रमा जोड दिन थालिएको छ । कृषि, भेटनरी, सव ओभरसियर, इन्जिनियरिङ, चिकित्सा विज्ञान, कम्प्युटर लगायतका क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको माग उच्च रहेको छ । प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका अवसरहरूमा सबै लिङ्ग, अपाङ्गता, गरिबी, सीमान्तकृत आर्थिक सामाजिक रूपले पछि परेको समुदाय लगायतका सबै वर्गको समतामूलक पहुँच, सहभागिता र सिकाई उपलब्धिमा सुधार गर्दै श्रम बजार सँग आबद्ध गर्नुपर्ने देखिन्छ । वि.सं. २०७२ को संविधान सँगसँगै "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" भन्ने राष्ट्रिय आकांक्षा पुरा गर्नका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले नौ वटा राष्ट्रिय लक्ष्य अन्तर्गत उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व तय गरेको र त्यसको लागि गुणस्तरीय प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको विस्तारमा जोड दिएको देखिन्छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको तल्लो तहदेखि नै समेट्ने प्रयास गरिएको छ । सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास लक्ष्यले पनि प्रत्येक व्यक्तिलाई गरी खाने शिक्षामा समावेशी, समतामूलक र समन्यायिक ढंगमा दिने अवसरलाई व्यापक बनाउन जोड दिएको छ । यस प्रकारको शिक्षाको विकासले यस पालिकामा सीपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुने र रोजगार एवम रोगारीका अवसरहरू सृजना भई विदेशिने युवाहरू आत्मनिर्भर बन्ने अवस्था सिर्जना हुनेछ ।

३.७.२ वर्तमान अवस्था

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा ५७ वटा आङ्गिक पोलिटेक्निक शिक्षालयहरू, १७ वटा साझेदारीमा सञ्चालित पोलिटेक्निक शिक्षालयहरू, ४३४ वटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा, ४२९ वटा सम्बन्धन प्राप्त शिक्षालयहरू र

५८७ प्राविधिक एस.एल.सी. तहका कार्यक्रमहरू ६१४ डिप्लोमा तहका कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन, २०७६) । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा १० ओटा माध्यमिक सामुदायिक र एक संस्थागत छन् । प्राविधिक शिक्षालय रहेको छ । सामुदायिक विद्यालयमा CTEVT अन्तर्गत कृषि विज्ञान तथा भेटनरी प्रि-डिप्लोमा (१८ महिने) र डिप्लोमा (३ वर्षे) कक्षा सञ्चालनमा रहेको छ । १८ महिने Animal Science र Plant science (जेटीए) र ३ वर्षे डिप्लोमा तह (जे टी) पढ्ने अवसर पाउनेछन । यसलाई अन्य विद्यालयमा लागु गर्न जनशक्ति अभाव तथा संरचना अभावको कारण कार्यक्रम विस्तार तथा कमाउदै पढ्दै अभियान लागु गर्न चुनौतिहरू थपिएको छ।

३.७.३ समस्याहरू

- प्रभावकारी सूचना प्रणाली नहुनु ।
- आवश्यक ठाउँमा कार्यक्रम विस्तार हुन नसक्नु ।
- योग्यताको समकक्षता निर्धारण हुन नसक्नु ।
- प्राविधिक शिक्षा तर्फका कर्मचारी तथा शिक्षकको वृत्तिविकास सुनिश्चित नहुनु ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा लगानी कम हुनु ।
- प्राविधिक जनशक्तिको कमि हुनु ।

३.७.४ चुनौतीहरू

- संरचना तथा व्यवस्थापन ।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्री ।
- पहुँच ।
- गुणस्तर ।
- सूचना प्रणाली ।
- कार्यक्रमको विस्तार ।
- लगानी ।

३.७.५ अवसरहरू

- प्राविधिक तथा व्यवसायिक परिषद्को गठन हुनु ।
- संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था हुनु ।
- स्थानीय तहलाई स्वीकृति तथा अनुमतिको लागि अधिकार प्राप्त हुनु ।
- विद्यमान जनशक्ति तथा संरचना उपलब्ध हुनु ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट लगानी हुनु ।
- पाठ्यक्रम तथा स्रोत सामग्रीको विकास हुनु ।
- सीप वर्गिकरण, स्तरीकरण र प्रमाणीकरणको व्यवस्था हुनु ।
- शिक्षकहरूको लागि तालिम संचालन हुनु ।
- तालिम केन्द्रको संस्थागत विकास तथा संचालन हुनु ।

३.७.६ लक्ष्य

- उत्पादनशील जनशक्तिलाई आवश्यकता अनुसारका व्यावसायिक तथा पेसागत क्षेत्रहरूमा प्रयाप्त दक्षता हासिल हुने गरी सीपमूलक शिक्षा र तालिम उपलब्ध गराई आर्थिक स्तरमा सुधार ल्याउने ।

३.७.७ उद्देश्यहरू

- प्राविधिक व्यावसायिक शिक्षा तथा सीप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने,
- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सीप विकासका अवसर सृजना गर्न संयन्त्र विकास गर्ने,
- प्राविधक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सीप विकासका अवसरहरूलाई सान्दर्भिक, उपयोगी र गुणस्तरीय बनाउने ।

३.७.८ रणनीतिहरू

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपको अवसर सृजना गर्ने,
- बहुप्राविधिक शिक्षालय/तालिम केन्द्रहरूको स्थापना, सञ्चालन, तथा नियमन गर्ने,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपको गुणस्तर, प्रभावकारिता र पहुँच बढाउनको निम्ति सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपको क्षेत्रमा सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपमा व्यापार तथा उद्योग क्षेत्रको सहभागिता बढाउन प्रोत्साहन गर्ने,
- आय आर्जन गर्ने खालका क्रियाकलापको माध्यमबाट आत्मनिर्भर हुनको निम्ति संस्थागत क्षमता बढाउने,
- पिछडिएका भौगोलिक क्षेत्र, महिला, आदिवासी/जनजाती, दलित, अपाङ्गता भएका नागरिक एवम् आर्थिक रूपले विपन्न समुदाय र वर्गको पहुँच बढाउन आवश्यक कार्यक्रमहरूको व्यवस्था गर्ने,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका क्षेत्रहरू कृषि, उर्जा, पर्यटन, जलस्रोत, स्थानीय
- प्रविधि, सम्पदा र संस्कृति, खेलकूद, जलवायु परिवर्तन लगायतका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित गर्न पहल गर्ने,
- विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका अवसर उपलब्ध गराउनका लागि सम्बन्धित संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने,
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप प्रदायक संस्थाहरूको सञ्चालनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

३.७.९ उपलब्धिहरू

- उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकताअनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका क्षेत्रहरूमा प्रयाप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार गरेको हुने ।

३.७.१० नतिजाहरू

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका क्षेत्रमा उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकताअनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त अवसर प्राप्त गरेको हुने ।
- स्थानीय तहमा बहुप्राविधक शिक्षालय/प्राविधक धारका माध्यमिक विद्यालयहरूको स्थापना भई सञ्चालन हुने ।
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने ।
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीपका क्षेत्रहरूलाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोडिने ।
- स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सीपहरूको पहिचान, प्रमाणिकरण तथा प्रवर्द्धन हुने ।
- वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सीपको खोजी, प्रमाणिकरण तथा उपयोग हुने वातावरण सृजना हुने ।
- खोज, नवपर्वर्तन तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुने ।
- उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविको पार्जनका अवसरमा वृद्धि हुने ।
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सीपका क्षेत्रमा सार्वजनिक, निजी तथा सामुदायिक सहभागितामा लगानी अभिवृद्धि हुने ।

३.७.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	०८०/०८१		०८१/०८२		०८२/०८३		०८३/०८४		०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. प्राविधिक धार भएका विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास	विद्यालय	१	३००									१	३००	२	६००
२. प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सम्बन्धी नीति तर्जुमा	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
३. प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम संस्थाको अनुगमन तथा नियमन र व्यवस्थापन	पटक	५	५०	५	५०	५	५०	५	५०	५	५०	२५	२५०	५०	५००
४. छोटो अवधिको सीपमूलक तालिम संचालन	जना	२५	१००	२५	१००	२५	१००	२५	१००	२५	१००	१२५	५००	२५०	१०००
५. प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारका विद्यालय स्थापना र संचालन	विद्यालय			१	५००	१	५००	१	५००	१	५००	४	२०००	८	४०००
६. प्राविधिक विषय अध्ययन गर्ने (गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति)	जना	१८	६००	१८	६००	१८	६००	१८	६००	१८	६००	९०	३०००	१८०	६०००
जम्मा			११५०		१२५०		१२५०		१२५०		१२५०		६१५०		१२३००

परिच्छेद ४
अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू (Cross–cutting Themes) ले विद्यालय शिक्षाको योजनामा अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सक्षम बनाउने कारकका रूपमा काम गरेका हुन्छन् । शिक्षा योजनामा समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, आपत्कालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विद्यालय भौतिक विकास, विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । हुन त अघिल्लो परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षाक्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरूको योजनाको खाका प्रस्तुत गर्ने क्रममा सम्बन्धित अन्तरसम्बन्धित विषयका कतिपय पक्षहरू केही हदसम्म उल्लेख भइसकेका छन् । तथापि यी अन्तरसम्बन्धित विषयहरूको समग्रमा विश्लेषण गरी योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग तिनीहरूको अन्तरसम्बन्धका बारेमा थप स्पष्टता आवश्यक देखिएको छ ।

यसै सन्दर्भमा यस परिच्छेदमा केही मुख्य मुख्य अन्तरसम्बन्धित विषयहरूको वर्तमान अवस्था र ती सम्बन्धमा यस योजनाले समेट्नुपर्ने उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा, नतिजा प्राप्तिका लागि प्रस्तावित क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका अन्तरसम्बन्धित उपक्षेत्रहरूलाई पनि परिचय, वर्तमान अवस्था, समस्या, चुनौती, अवसर, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, उपलब्धिहरू, नतिजाहरू, मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण जस्ता ११ वटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

४.१.१ परिचय

विभेद रहित वातावरणमा क्षेत्रीय, धार्मिक, भाषिक, जातिय, लैङ्गिक, अपाङ्गता, आर्थिक रूपमा विपन्न लगायतका भिन्नतालाई सम्मान गर्दै आफ्नो समुदायमा शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गर्ने शैक्षिक प्रक्रियालाई समावेशी शिक्षा भनिन्छ । सिकाइ क्षमता फरक-फरक हुनु प्राकृतिक यथार्थ हो । फरकपनलाई स्वभाविक रूपमा स्वीकार गरी सबैका लागि अनुकुल हुने सिकाइ पद्धति विकास गर्नु र सबै बालबालिकालाई सम्मान पूर्वक सिकाइको व्यवस्थापन गर्नु समावेशी शिक्षाको अनिवार्य आवश्यकता हो । समावेशी शिक्षामा बालबालिकाहरूको चाहना र आवश्यकता अनुसारको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी सहजता पूर्वक जीवनयापन गर्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने ध्येय राखिएको हुन्छ । शिक्षाको माध्यमबाट उनीहरूलाई राज्यको मुल प्रवाहमा समाहित गर्ने प्रयास गरिन्छ । सिकाइलाई सार्थक बनाउन समय सापेक्ष शिक्षण विधि शैक्षणिक सामग्री प्रयोग गरिन्छ । उनीहरूलाई आत्मनिर्भर, स्वाबलम्बी, समावेशी बनाउनु देश- तथा समाजप्रति अपनत्व महसुस गराउनु समावेशी शिक्षाको उद्देश्य हो । यसले सबै बालबालिका समान अवसरका साथ सिक्न सक्छन् भन्ने मान्यतालाई आत्मसाथ गर्दछ ।

शिक्षा पाउनु सबै बालबालिकाको नैसर्गिक अधिकार हो । नेपालको संविधानको धारा ३१ ले

यो अधिकारलाई स्थापित गरेको छ । सबै वर्ग र क्षेत्रका बालबालिकाको सामाजिक न्याय, पहुँच र प्रतिनिधित्वका लागि समावेशी शिक्षा आजको उपयुक्त र सान्दर्भिक मुद्दा बनेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, २००६ को धारा २४ ले अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिकासँगै समान आधारमा समावेशी शिक्षा पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ ।

समावेशी शिक्षा भन्नाले विभिन्न भाषाभाषी, वर्ग, क्षेत्र र अपाङ्गता भएका बालबालिकाले हाँस्दै, खेल्दै घरनजिकैको विद्यालयमा जाने, समान आधारमा सबै बालबालिकासँगै सिक्न पाउने वातावरण सिर्जना गर्नु नै हो । यस पद्धतिले बालकेन्द्रित शिक्षामा जोड दिन्छ ।

बालबालिकाको रुचि, क्षमता वैयक्तिक र आवश्यकताका आधारमा उनीहरूलाई सुहाउँदो शिक्षा अरु बालबालिकासँगै उपलब्ध गराउने कार्य समावेशी शिक्षा हो । यस कार्यलाई सबैका लागि शिक्षा भन्ने बहुचर्चित शिक्षा अभियानले पनि अङ्गीकार गरेको छ ।

अवसर पाएमा सबै बालबालिकाले पढ्न र सिक्न सक्छन् भन्ने मान्यताका साथ समावेशी शिक्षाले अरु थप बहिस्कार हुनबाट रोक्छ र समाजसँगै हुर्कने, बढ्ने र पढ्ने एवं प्रतिस्पर्धी बन्ने अवसर उपलब्ध गराउने नयाँ उपायहरू सुझाउँछ ।

विविध वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, क्षमता, आर्थिक-सामाजिक परिवेशका बालबालिकालाई एउटै कक्षामा राखी शिक्षा दिँदा बालबालिकाले एकले अर्कोबाट सिक्ने मौका पाउँछन् र एकले अर्काको सम्मान, कदर गर्न सिक्छन् ।

नेपाल सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा विविधता भएको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न भाषिक, सांस्कृतिक तथा जातजातिगत समुदायहरूको बसोबास छ । विविधताको सम्मान र समता तथा समावेशिताको अभिवृद्धि गरी शिक्षामा सबैको सहज पहुँचसहित अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्न र सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि यसका कारण तथा बाधाहरू पहिचान गरी ती बाधाहरू हटाउनु आवश्यक छ ।

नेपाल सामाजिक-सांस्कृतिक रूपमा विविधता भएको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न भाषिक सांस्कृतिक तथा जातजातिगत समुदायहरूका बसोबास छ । नेपाली समाजको यो विविधतालाई एकातिर पहिचान तथा समस्याका रूपमा लिने गरिन्छ । अर्को तिर ऐतिहासिक रूपमा यही भिन्नताका आधारमा सामाजिक विभेद र बञ्चितिकरणमा परेका समुदाय पनि छन् । उदाहरणका लागि दलित तथा सीमान्तकृत समुदाय नेपाली बाहेक अन्य भाषीक समुदाय, अल्पसङ्ख्यक, सांस्कृतिक समुदायहरू ऐतिहासिक रूपमा सामाजिक, आर्थिक तथा शैक्षिक बञ्चितिकरणमा पर्न गई अहिलेसम्म पनि यस्तो बञ्चितिकरणका असर कुनै न कुनै रूपमा देखिने गरेको छ । भौगोलिक क्षेत्रगत आर्थिक स्तरगत तथा लैङ्गिक भिन्नताको प्रभाव पनि शैक्षिक पहुँच, सहभागिता र नतिजामा परिरहेको देखिन्छ । विभिन्न किसिमका अपाङ्गता र कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूमा शिक्षाको पहुँच पुऱ्याइ सहभागी बनाउन थप प्रयास आवश्यक छ ।

विविधताको सम्मान र समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि गरी शिक्षामा सबैको सहज पहुँच पुऱ्याई अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्ने र सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि बाधाहरू पहिचान गरी ती बाधाहरू हटाउनु पर्दछ । यस्ता समस्याहरूमा समुदाय तथा श्रोत सामग्रीसँग सम्बन्धित हुन सक्छ भने

कुनै आर्थिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र संरचनागत पनि हुन सक्छन् । यस्ता समस्या समाधानको लागि समावेशी शिक्षाको आवश्यकता छ ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको शिक्षामा बालबालिका तथा महिला र अपाङ्गता भएकाहरूका लागि केही विशेष प्रबन्ध स्वरूप वि.स. २००४ सालमा छात्राहरूका लागि छुट्टै विद्यालय पद्मकन्या विद्याश्रमको स्थापना भयो । वि.स. २०२१ मा लेबोरेटरी स्कूलमा दृष्टि- विहिन बालबालिकाका लागि एकीकृत विद्यालय शिक्षा प्रारम्भ भई हालसम्म सञ्चालित छ। त्यसै गरी वि.स. २०२५ सालदेखि खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको अगुवाइमा सुरू भएको नेपाल अपाङ्ग अन्ध संघ नवजीवन गृहले वि.स. २०२६ सालदेखि अपाङ्ग पुरूषहरूको लागि आवासीय व्यवस्था सुरू गरेकोमा वि.स. २०३१ सालदेखि महिलाहरूका लागि पनि आवासीय प्रबन्धको सुरूवात गरेको थियो । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्याहार तथा शिक्षाको प्रबन्ध सहित यो नेपाल अपाङ्ग अन्ध- संघ नवजीवन गृह केही पछि खगेन्द्र नवजीवन केन्द्रको रूपमा स्थापित भई हाल काठमान्डौंको जोरपाटीमा सञ्चालन भइरहेको छ। शिक्षा नियमावली वि.सं २०२८ अनुरूप वि.स. २०३० सालमा विशेष शिक्षा परिषद गठन भई अपाङ्गता भएकाहरूको शिक्षाका लागि औपचारिक संस्थागत थालनी भएका पाइन्छ। वि.स. २०५० को दशकदेखि केही प्रोत्साहनमूलक कार्य प्रारम्भ भए पनि अपाङ्गता लगायत आर्थिक, सामाजिक, भाषिक, लैङ्गिक तथा भौगोलिक कारणले वञ्चितीकरणमा परेका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच तथा सहभागिताको लागि २०५० को दशकदेखि केही योजनाबद्ध प्रयास सुरू भएको थियो ।

नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले नेपाललाई समावेशी बनाउन अठोट गरेको छ। संविधानले आधारभूत तहको शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा लिंदै आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क हुने र अपाङ्ता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकले कानून वमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक हुने व्यवस्था गरिएको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले पनि शिक्षामा समता र समावेशीता अभिवृद्धिका लागि विभिन्न नीतिहरू तय गरेको छ। शिक्षा ऐन २०७५ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धि ऐन २०६४ र अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा नियमावली २०७७ ले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा आर्थिक सामाजिक रूपले पछाडि परेका समुदायलाई छात्रवृत्ति तथा नेपाल सरकारले तोकिदिए वमोजिमका शैक्षिक संस्थाद्वारा निशुल्क रूपमा विद्यालय शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रावधान राखेको छ । विद्यालय शिक्षामा समता र समावेशीकरणका लागि सूचक सहितको एकीकृत समता नीति २०७१ कार्यान्वयनबाट वञ्चितीकरणमा परेका बालबालिकाहरूलाई थप सहयोग सहितको एकिकृत समता र शैक्षिक अवसरको व्यवस्था गरिएको छ। अपाङ्गता भएका बालबालिका, छात्रा दलित तथा जनजाति समुदायका बालबालिकालाई छात्रवृत्ति र प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा प्राथमिकता एवम् आरक्षण कोटाको व्यवस्थाले यस समूहमा बालबालिकामा शिक्षामा पहुँच र सहभागिता बढेको कुरा तथ्याङ्कले देखाएको छ। दिगो विकासका लक्ष्य ४ ले समावेशीता-समतालाई विशेष जोड दिए अनुसार नेपालले राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार पारेको छ ।

विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामूलक र समावेशी पहुँचका लागि उल्लेखित नीतिगत व्यवस्थाका

साथै विभिन्न कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालित छन् । उदाहरणका लागि दिवा खाजा, निशुल्क पाठ्यपुस्तक, निशुल्क शिक्षा, अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू छात्रा तथा सीमान्तकृत बालबालिकालाई लक्षित गरी आवासीय तथा गैर आवासीय छात्रवृत्तिले समतामूलक र समावेशी पहुँचका लागि योगदान गरेका छन् । समता तथा समावेशीताका लागि आधारभूत तहमा मातृभाषा तथा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइने नीति समावेशी व्यवस्था, विद्यालय नर्स प्रारम्भ, पाठ्यक्रममा लैंगिक लगायत सांस्कृतिक, धार्मिक, जातिय संवेदनशीलतालाई विचार गरी विविधताको सम्मान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिका शिक्षा युवा तथा खेलकूद शाखाले शैक्षिक समता र समावेशीकरणका राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई पूर्ण रूपले कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालको कूल जनसङ्ख्याको २.२४%, जनसङ्ख्यामा विभिन्न प्रकारको अपाङ्गता भएको, गण्डकी प्रदेशको कुल जनसङ्ख्या मध्ये ३.११% र कास्की जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या मध्ये २.३६% जनसङ्ख्यामा विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता रहेको कुरा तथ्याङ्कले देखाउँछ । यसबाट माछापुच्छ्रे गाउँपालिका पनि अछुतो रहन सकेको छैन । माहापुच्छ्रे गाउँपालिकाको घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ अनुसार माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या २७८७३ रहेको जसमध्य दलितको जनसङ्ख्या ७४३४ (२६.६७%) जनजातिको जनसङ्ख्या ८५९४ (३०.८३%) ब्राम्हण, क्षेत्री र गिरीको जनसङ्ख्या ११७९४ (४२.३१% र अन्य जनसङ्ख्या ५१ (०.१८%) रहेको छ । यहाँ जनसङ्ख्याको पृष्ठभूमिबाट नै बालबालिकाहरू विद्यालय आउदछन् । समुदायभित्र प्राय आफ्नो मातृभाषा बाहेक अरू भाषा नबोल्ने जातिय समुदाय पनि यहाँ रहेको छ । यस आधारशीलाबाट शैक्षिक समता र समावेशीको जगलाई मन बलियो बनाउँदै लैजानु आजको आवश्यकता हो ।

४.१.३ समस्याहरू

- सबै लक्षीत वर्गका बालबालिकाहरूको शिक्षामा सहभागिता हुन नसक्नु ।
- विद्यालय छोड्ने प्रवृत्ति बढी हुनु ।
- सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि हुन नसक्नु ।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्री व्यवस्था नहुनु ।

४.१.४ चुनौतीहरू

- लक्षीत समूहमा महिला, दलित, जनजाति कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक र आर्थिक कारणले वञ्चितीमा परेका व्यक्तिहरू र सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच ।
- विद्यालयमा शिक्षामा निरन्तरता ।
- विद्यालयमा विभेद, हेपाइ र दुर्व्यवहार रहित वातावरणको सुनिश्चितता ।
- बालमैत्री वातावरण निर्माण ।
- समुदायमा भएको गरिबी र असमान्ता ।
- विभिन्न समुदाय र वर्गका बालिबालिकामा सामाजिक र शैक्षिक अन्तर ।
- समावेशी र समतामूलक सहभागिता ।

४.१.५ अवसरहरू

- संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था हुनु ।
- संघ प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट कार्यक्रम संचालन हुनु ।
- सुरक्षा तथा संरक्षणको प्राथमिकता क्षेत्रमा पर्नु ।
- विभिन्न संघसंस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य हुनु ।

४.१.६ लक्ष्य

- शिक्षामा आर्थिक, सामाजिक तथा शारीरीक रूपमा कमजोर बालबालिकालाई सकारात्मक विभेद गरी पहुँच वृद्धि तथा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने र उनीहरूलाई सशक्त, स्वतन्त्र र मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम बनाउने ।

४.१.७ उद्देश्यहरू

- लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि तथा सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्नु ।
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद तथा दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चितता गरी बालबालिकाको नियमित उपस्थिति, सहभागिता र सिकाइ सहज हुने वातावरण सिर्जना गर्नु ।

४.१.८ रणनीतिहरू

- विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक संरचना तथा शैक्षिक अवस्थाहरू पूरा गरी अपाङ्गतामैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री बनाउने । बालमैत्री विद्यालय प्रारूप (ऋँकँ) तथा निर्धारित सिकाइका लागि आवश्यक पूर्वाधार पूरा गर्ने ।
- अपाङ्गताको किसिम तथा स्वरूप पहिचान गरी उपयुक्त समावेशी शिक्षाको व्यवस्थाका साथै आवश्यकताअनुसार विशेष विद्यालयको प्रबन्ध गर्ने ।
- आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहीन, कठिन परिस्थतिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरी सहभागी हुने व्यवस्था गर्ने ।
- कार्यविधि तयार गरी आवश्यकताअनुसार थप विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने किशोरीहरू लागि महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने ।
- आधारभूत तहमा मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषा प्रयोग गरी सिकाइको अवसर प्रदान गर्ने ।
- पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सीपका साथै यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सीपसँग आबद्ध गर्ने ।
- सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने ।
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार र हेपाइ नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री

वातावरण सिर्जना गर्ने ।

- घरधुरी सर्वेक्षणबाट बालबालिकाको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सो अनुसार पहुँच र सहभागिताको प्रबन्ध मिलाउने ।
- अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समेट्नका लागि आवश्यकतामा आधारित वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम, विभिन्न नमूनाहरू समेत विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- औपचारिक शिक्षाबाट बञ्चितीमा परेका लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको शिक्षा पाउने हकको सुनिश्चितताका लागि समुदाय, सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, गैरसरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र औपचारिक विद्यालयहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

४.१.९ उपलब्धिहरू

- लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भई सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।

४.१.१० नतिजाहरू

- शारीरिक रूपमा कमजोर र सामाजिक रूपमा पछाडि परेका बालबालिकाहरूको सिक्न पाउने अधिकारको पहुँच सुनिश्चित भएको हुनेछ ।
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तरमा सुधार भएको हुनेछ ।
- कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाई रहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना भएको हुनेछ ।
- विद्यालयमा अपाङ्गमैत्री, लैङ्गिकमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण सिर्जना भएको हुनेछ ।

४.१.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	एकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. शिक्षाको अवसरबाट वन्चित बालबालिकाको लागि वैकल्पिक शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रम तजुर्मा र कार्यान्वयन	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
२. बालबालिकाको अपाङ्गताको परीक्षण वर्गिकरण र उपयुक्त शिक्षाको प्रबन्ध	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. आधाभूत शिक्षा उमेरकालाई विद्यालय भर्ना र अनिवार्य निशुल्क आधारभूत शिक्षाका व्यवस्था	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००

४. समावेशी विषयवस्तु समावेश गरी बालबालिकाको आवश्यकता अनुरूपका सिकाई सामग्रीको विकास	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
५. अपाङ्गता भएका बालकालिकालाई छात्रावृत्ति र आवसीय व्यवस्था	जना	५०	१००	५०	१००	५०	१००	५०	१००	५०	१००	२५०	५००	५००	१०००
६. विद्यालयमा भेदभाव रहित वातावरण र अपाङ्गमैत्रि संरचनाको निर्माण	विद्यालय	१०	२००	१०	२००	१०	२००	८	२००			३८	८००	७६	१६००
७. विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थासँग समन्वय र सहकार्य	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
८. छात्रा, दलित तथा सिमान्तकृत छात्रवृत्ति	जना	१३००	७००	१३००	७००	१३००	७००	१३००	७००	१३००	७००	६५००	३५००	१३०००	७०००
जम्मा			१५००		१४००		१४००		१४००		१२००		६९००		१३८००

४.२ दिवा खाजा सहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.२.१ परिचय

बालबालिकाको वृद्धिविकास तथा सिकाइसँग उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ । स्वास्थ्य तथा पोषणको राम्रो अवस्थाले बालबालिकालाई सिकाइ सहभागिता बढाई (१० वर्ष) उपलब्धि सुधार गर्न प्रोत्साहित गर्दछ । बालबालिकाको राम्रो स्वास्थ्यका लागि सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यास (Sanitation and hygiene practice) र प्रारम्भिक स्वास्थ्य जांच तथा स्वास्थ्य सेवाहरू सहज रूपमा उपलब्ध हुनुपर्दछ । यस्ता आधारभूत स्वास्थ्य, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा अभ्यास विद्यालयमा प्रदान गर्दा सेवा प्रवाहलाई तुलनात्मक रूपमा सहज, प्रभावकारी र मितव्ययी बनाउन सहयोग पुग्ने देखिएको छ (Bundy et al., 2018) । बालवालिकाले पोषणयुक्त खाना प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयमा विताउने तथा आउनेजाने समय समेतलाई गणना गर्दा हुन आउने ७-८ घण्टाको समयको करिव मध्यतिर खाजाको प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ ।

खासगरी ९-१० वर्षको उमेरदेखि बालबालिकाहरूको लागि सामान्य सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी अभ्यासका अतिरिक्त महिनावारीसम्बन्धी सरसफाइ तथा स्वच्छता (Menstrual hygiene) सम्बन्धी सहयोग तथा शिक्षा पनि उत्तिकै आवश्यक छ । विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूले विद्यार्थीको भर्ना तथा टिकाउदर बढाउन, नियमित उपस्थित हुन, तथा बीचैमा विद्यालय छाड्ने दर घटाउन योगदान गरी सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग गर्दछ । नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य र खाद्यसम्बन्धी अधिकारहरू, खाद्य सम्प्रभूतासम्बन्धी कानून, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ बालबालिकासम्बन्धी कानून इत्यादिले

वालवालिकाको स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सम्प्रभुतासम्बन्धी अधिकार स्थापित गरेका छन् ।

नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाद्य कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ देखि सामुदायिक विद्यालयमा पूर्व प्राथमिकदेखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाइ प्रति विद्यार्थी रू १५ बराबरको खाजा खुवाउन थालिएको छ। सामुदायिक विद्यालयमा दिवा खाजा मापदण्ड तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०७६ बमोजिम दिवा खाजा व्यवस्थापनलाई अगाडि बढाइएको अवस्था छ ।

नेपालको पन्ध्रौ याजनाले दिवा खाजा कार्यक्रमलाई रणनीतिक दस्तावेजमा राखी बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न दिवा खाजा सहितको स्वास्थ्य र पोषण कार्यक्रमलाई अन्तर सम्बन्धित अवधारणाको रूपमा अघि सारेको छ। सोही योजनाले एक विद्यालय एक स्वास्थ्य कार्यकर्ताको व्यवस्था गर्न, विद्यालयहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४ ले उल्लेख गरे अनुसार सबै विद्यालयहरूमा हुनु पर्ने खानेपानी,सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधाहरूमा स्वच्छ पिउने पानी सहित पर्याप्त पानी, विद्यार्थी सङ्ख्या अनुसार अलग अलग सफा र सुरक्षित स्थानमा बालमैत्री, लैङ्गिक, अपाङ्गता र वातावरणमैत्री शौचालय, वातावरणीय सरसफाई, हरियाली वातावरण र स्वच्छता सुविधा, विद्यालयमा महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन, सफा र स्वच्छ खाद्य पदार्थ सहितका भान्सा/खाजा घर, विपद जोखिम व्यवस्थापन, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्द्धन र दिगोपनका लागि संस्थागत व्यवस्थाहरू गरिदैं गएका छन् ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाका सवै माध्यमिक र केही आधारभूत विद्यालयहरूमा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय निर्माण गरिएको र निर्माण गर्ने प्रक्रियामा रहेका छन् । सम्पूर्ण छात्राका लागि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि गतवर्षदेखि सुरू गरिएको निःशुल्क सेनिटरी प्याड वितरण कार्यक्रमलाई यस वर्षदेखि प्रभावकारी बनाउँदै लगिएको छ । भेण्डिङ मेसिन र डिस्पोजल मेसिन वितरण गरिएको छ। सबै विद्यालयका लागि प्राथमिक उपचार सामग्रीका बाकस, बालिकाहरूका लागि आइरन चक्की प्रदान गरिए पनि सबै विद्यालयलाई उपलब्ध भएको छैन् । हाल गाउँपालिका सबै विद्यालयमा बाल विकास कक्षा देखि कक्षा छ सम्म दिवा खाजाको व्यवस्था गरिएको छ। जसबाट धेरै विद्यार्थीहरू लाभान्वित भएका छन् ।

४.२.३ समस्याहरू

- दिवा खाजाको लागि उपलब्ध गराइएको रकम न्यून हुनु ।
- सरसफाइ तथा स्वच्छताको लागि बजेटको व्यवस्था नहुनु ।
- बालबालिकालाई उपलब्ध गराउँदै आएको खाजा गुणस्तरीय, पोषीलो र स्वस्थकर नहुनु ।
- खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय कृषि उत्पादनसँग जोड्न नसक्नु ।
- विद्यालयमा सबै कक्षाका बालबालिकालाई खाजा उपलब्ध हुन नसक्नु ।

- विद्यालय खाजा, स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतालाई एकीकृत गर्न नसक्नु ।
- प्राथमिक उपचार बाकसमा सबै प्रकारको औजार तथा औषधी उपलब्ध हुन नसक्नु ।
- विद्यालय दिवा खाजाको गुणस्तर परीक्षण व्यवस्था नहुनु ।

४.२.४ चुनौतीहरू

- विद्यालय दिवा खाजा स्वास्थ्य र सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि दिगो वित्तीय प्रबन्धको सुनिश्चितता ।
- विद्यालय दिवा खाजाको गुणस्तर ।
- विद्यालय दिवा खाजामा स्थानीय उत्पादनको प्रयोग ।

४.२.५ अवसरहरू

- आधारभूत तह कक्षा १-६ का विद्यार्थीलाई दिवा खाजा उपलब्ध हुनु ।
- आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था हुनु ।
- स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइको लागि खानेपानी तथा शौचालय जस्ता संरचना उपलब्ध हुनु ।
- दिवा खाजा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ कार्यक्रम संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको समन्वय र सहकार्यमा सञ्चालन हुने ।

४.२.६ लक्ष्यहरू

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु ।

४.२.७ उद्देश्यहरू

- बालबालिकालाई स्वस्थ एवं पोषणयुक्त पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ।
- स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।

४.२.८ रणनीतिहरू

- दिवा खाजा कार्यक्रमलाई क्रमशः विस्तार गर्दै आधारभूत तहसम्मका सम्पूर्ण बालाबालिकालाई विद्यालयमा खाजा उपलब्ध गराउने र अभिभावकको संलग्नतामा माध्यमिक तहसम्मका विद्यार्थीका लागि खाजाको प्रबन्ध गर्ने ।
- दिवा खाजाको लागि विद्यालयमा आवश्यक पर्ने विभिन्न सुविधाहरू विस्तार गर्ने ।
- विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्ज रूम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबाराको व्यवस्था गर्ने।
- विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार बाकस, बालवालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधि तथा सूक्ष्मपोषक तत्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड आदिको वितरण छात्राहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानिटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य

क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउने । दिवा खाजाको लागि स्थानीय उत्पादनमा आधारित वस्तुहरूलाई प्राथमिकता दिने ।

- दिवा खाजा सहितको स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमको स्थायित्व र दिगोपनको लागि संघ तथा प्रदेश सरकारहरूसँग साझेदारीको विकास, अभिभावकहरूको सहभागिताको विकास विकास गर्ने ।
- दिवा खाजालगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरावलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाउने ।

४.२.९ उपलब्धिहरू

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well–being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने ।

४.२.१० नतिजाहरू

- प्रारम्भिक बालविकासदेखि आधारभूत तह कक्षा ८ सम्मका सामुदायिक विद्यालयका सबै बालबालिकाहरूले स्वस्थकर, पौष्टिक र स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा स्थानीय तहमार्फत विद्यालयबाट प्राप्त हुनेछ ।
- विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्ज रूम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षा कोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबाराको व्यवस्था हुनेछ ।
- विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण तथा प्रतिस्थापन, बालबालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जांच, भिटामिन ए र आइरन फोलिक, जुकाको औषधि तथा सूक्ष्म पोषक तत्व वितरण र किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानिटरी प्याडको नियमित वितरण हुनेछ ।

४.२.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड एवं नीतिको निर्माण र कार्यान्वयन	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
२. दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाई सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम संचालन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००

३.विद्यार्थीको लागि दिवा खाजा व्यवस्था	जना	३००२	८१०५	३००२	८१०५	३००२	८१०५	३००२	८१०५	३००२	८१०५	१५०१०	४०५२५	३००२०	८१०५०
४. दिवा खाजाको लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था	विद्यालय	८	१००	८	१००	८	१००	८	१००	६	१००	३८	५००	७६	१०००
५. विद्यार्थी संख्याको आधारमा विद्यालयमा खानेपानी र शौचालयको व्यवस्था	विद्यालय	१०	१००	१०	१००	१०	१००	८	१००			३८	४००	७६	८००
६. किशोरीहरुका लागि सेनेटरी प्याड व्यवस्था	जना	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	५०००	१००००	१००००
७. आवधिक स्वास्थ्य जाँच तथा प्राथमिक उपचार बाकसको व्यवस्था	विद्यालय	३८	३००	३८	१५०	३८	१५०	३८	१५०	३८	१५०	३८	९००	३८	१८००
जम्मा			९८०५		९५५५		९५५५		९५५५		९४५५		४७९२५		९५८५०

४.३ आपत्कालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा

४.३.१ परिचय

विपद् भन्नाले चट्याङ, भुकम्प, आगलागी, बाढी पहिरो, अनावृष्टि, अतिवृष्टि, अनिकाल, भोकमरी, महामारी, युद्ध आदिबाट सिर्जित समुदायको अस्तव्यस्त अवस्थालाई बुझिन्छ । विश्वमा बेलाबेलामा देखापर्ने विभिन्न रोगजन्य महामारी, प्राकृतिक विपत्ति, द्वन्द्व, युद्ध जस्ता संकटको समयमा सबै ठाउमा विद्यार्थीहरू विद्यालयमा नै जम्मा भएर पठनपाठन गर्न सक्ने अवस्था नरहन पनि सक्छ । यस्तो अवस्थामा समेत बालबालिकाहरू शिक्षाबाट बञ्चित नहुन भन्ने उद्देश्यका साथ र उनीहरूको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिनको लागि वैकल्पिक उपाय सहित तयार पारिएको शैक्षिक कार्यक्रमलाई आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा भन्ने गरिन्छ। यसको मूल उद्देश्य भनेको संकटकालीन तथा विपद्को अवस्थामा पनि बालबालिकाहरूलाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुनेगरी शैक्षिक कार्यक्रमको तयारी र संचालन गर्नु रहेको छ। नेपाल सरकारले जुनसुकै आपत्कालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाहरूको शिक्षा प्राप्त गर्ने हक सुरक्षित गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ । युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायसहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा (Education in emergency and crisis) का रूपमा लिने गरिन्छ। यसको मूल उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न सङ्कटकालीन अवस्थामा बालबालिकालगायत शिक्षासँग सम्बद्ध व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित सङ्कटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द्व तथा हिंसा र दुरूपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षाक्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो। यस अवधारणाअन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्वतयारी (Preparedness), आपत्कालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको प्रतिकार्य (Response) गर्ने र आपत्कालपश्चात् क्षतिको पुनर्लाभ (Recovery) गर्ने कार्यढाँचा समेटिन्छ।

नेपालमा पनि प्रकोप व्यवस्थापन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा प्राप्त गर्ने बालबालिकाहरूको अधिकारलाई कुण्ठित हुन नदिने गरी नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाका अतिरिक्त आवधिक योजना, शिक्षा क्षेत्रको दीर्घकालिन योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा समेत समावेश गरिंदै आएको छ। विषेशत देशमा लामो समयसम्म चलेको आन्तरिक द्वन्द्व, २०७२ सालको भूकम्प, कोभिड १९, लगायत स्थानीय क्षेत्रमा घट्ने प्राकृतिक प्रकोपहरूका कारण बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा बाधा नपुगोस् भन्ने हेतुले शिक्षा क्षेत्रको योजना सन् २०२१ - २०३० मा समेत यस कुरालाई समावेश गरिएको छ। यसै महत्त्वलाई मध्यनजर गर्दै माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा पनि आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा योजना तयार गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यताका साथ यस खण्डमा वर्तमान आस्थालाई समेत विश्लेषण गरी क्रियाकलाप र उपलब्धीहरू समावेश गरिएको छ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधानले अनिवार्य तथा निशुल्क आधारभूत शिक्षा र निशुल्क माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चितता गरी विभेद, दुराचार जस्ता कुरालाई निषेध गरेको छ। भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०६७ मा बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारबाट मुक्त सिकाइ व्यवस्था भएको छ। विद्यालय शान्ति क्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ मा विद्यालयमा सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, राजनीतिक प्रभाव, भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यवहारबाट मुक्त राखी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था भएको छ। बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ मा विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैङ्गिक समता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले आपत्कालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको छ। विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१। बृहत् विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०१८ मा सिकाइ पूर्वाधार विपद् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपद् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताका लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डमा आधारित कार्यान्वयनको व्यवस्था उल्लेख भएको छ। बृहत् विद्यालय सुरक्षा गुरूयोजना २०१७ तथा बृहत् विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०१८ मा विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धी क्रियाकलापहरू, शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिन सक्ने वातावरण तयार गर्ने, शिक्षाका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने कुराको व्यवस्था गरेको छ। दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, राष्ट्रिय शिक्षानीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदायबीच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको छ।

बृहत विद्यालय न्यूनतम सुरक्षा प्याकेजले सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा विपत्तीको समयमा केन्द्रीत रही सिकाई पूर्वाधार, विपद् जोखिम व्यस्थापन, विपद जोखिमको न्यूनीकरण र उत्थानशीलताका मापदण्डहरू उपयोग गरी शिक्षामा कार्यान्वयनको परिकल्पना गरेको छ। यसका अलवा राष्ट्रियशिक्षा नीति २०७६ लगायत विभिन्न गुरुयोजना, नीतिहरूले समेत आपत तथा विपद्को समयमा समेत विद्यालय शिक्षालाई कायम राखिराख्नुपर्ने कुरालाई जोड दिएका छन्।

नेपालमा २०७२ सालमा आएको भूकम्प, हालको कोभिड तथा स्थानीय स्तरमा हुने बाढी, पहिरो, डुवान जस्ता विपद्ले विद्यालयमा धेरै दिनसम्म असर पारेका प्रसस्त उदाहरण रहेका छन् । कास्की जिल्ला समेत यो समस्याबाट अछुतो रहन सकेको छैन । विकट भौगोलिक अवस्था भएको माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाका विद्यालयहरू बाढी पहिरोको समयमा प्रभावित हुने गरेका छन् । हालको कोमिड-१९ को विषम परिस्थितिले त झन आपतकालीन शिक्षाको योजना स्थानीय तहबाट नै निर्माण गरी आवश्यकताका आधारमा लागू गर्न तयार रहनुपर्दछ भन्ने पाठ सबैलाई सिकाएको अवस्था छ । नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले मिति २०७७/०२/१८ मा जारी गरेको वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजिकरण निर्देशिका, २०७७ का अनुसार वैकल्पिक प्रणाली भन्नाले कोभिङ-१९ वा यस्तै प्रकारको विपद् वा महामारी जस्ता कारणले पठनपाठन गर्न कठिन भएको वा हुने अवस्थामा रेडियो, एफ.एम. रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन पाठहरू, स्वअध्ययन, दुर तथा खुल्ला शिक्षा लगायतका बैकल्पिक माध्यम या पद्धतिबाट अध्ययन सुचारू राख्ने विधि र प्रक्रियालाई आत्मसात गर्दै सूचना प्रविधिलाई पनि विशेष जोड दिएको छ ।

प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा अन्य कारणले उत्पन्न हुने आपतकालीन संकटको बारेमा केही पूर्वानुमान गर्न सकिएतापनि यसको ठ्याक्कै प्रभाव र असरको बारेमा भविष्यवाणी गर्न भने सकिदैन् । तरपनि विगतका अभ्यासहरूका आधारमा आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना भने अत्यावश्यक पर्दछ । तर आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना बनाउंदा के कस्ता कुराहरूलाई समावेश गर्ने भन्ने कुरा प्रमुख मुद्दा हो । यसका साथै स्थानीय तहले आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा केन्द्रीय योजनासँग कसरी तारतम्य मिलाउने योजना अल्पकालिन बनाउने की दिर्घकालिन बनाउने भन्ने जस्ता चुनौतिहरू भने रहि नै रहेका छन् । यस्ता चुनौतिहरूलाई विचार गर्दै गाउँपालिकाले आपतकालीन शिक्षा योजना बनाउँदा अवस्थाको आकलन, स्रोत साधनको व्यवस्थापन र जिम्मेवारीका कुराहरूलाई महत्त्वकासाथ सम्बोधन गरी निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

४.३.३ समस्याहरू

- चेतनाको कमि हुनु ।
- सरसफाइमा कमि हुनु ।
- मनसून वर्षा हुनु ।
- बाढी पहिरो र डुबान हुनु ।
- स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध नहुनु ।

४.३.४ चुनौतीहरू

- पूर्व अनुमान गर्न सक्ने सूचना प्रविधिको विकास ।
- दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता ।
- उद्धार सामग्रीको उपलब्धता ।

४.३.५ अवसरहरू

- गाउँपालिकामा विपद् व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था हुनु ।

- विपद् व्यवस्थापन तथा उद्धार सम्बन्धी ऐन कानूनको व्यवस्था हुनु ।
- वैकल्पिक सिकाइ सहजिकरण निर्देशिका २०७७ उपलब्ध हुनु ।

४.३.६ लक्ष्यहरू

- विपद्को अवस्थामा बालबालिकाको सिकाइलाई निरन्तरता दिई उनीहरूको शारीरिक, मानसिक, सम्वेगात्मक र सामाजिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउने र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।

४.३.७ उद्देश्यहरू

- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्नु ।
- सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन, तथा उत्थानशीलता, प्रणाली विकासको लागि, भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु ।
- आपत्कालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधिहरू प्रयोग गरी बालबालिकाहरूको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्नु ।

४.३.८ रणनीतिहरू

- विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्वतयारी, व्यवस्थापन, प्रतिकार्य र पुनर्वाससम्बन्धी आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधिहरू तयार गर्ने ।
- सम्भावित प्रकोप तथा विपद्सम्बन्धी पूर्वसावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूका बारेमा जानकारी गराउने ।
- कोभिड १९ लगायतका महामारीबाट बच्न पूर्वसावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारी गर्ने ।
- महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायहरूको तयारी गर्ने ।
- शिक्षाक्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने ।
- विद्यालयस्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने ।
- शैक्षिक सेवा निरन्तरताका लागि आवश्यक हुने यन्त्रउपकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गर्ने ।
- विपद् व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने ।
- विपद् तथा प्रकोप र शान्तिसुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरूबीच वडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारीको संयन्त्र बनाउने ।
- हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, शिक्षा तथा दिगो विकासका निम्ति शिक्षाजस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।

४.३.९ उपलब्धिहरू

- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास भएको हुनेछ ।
- सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।

- आपत्कालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधिहरू प्रयोग गरी बालबालिकाहरूको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित भएको हुनेछ ।

४.३.१० नतिजाहरू

- विपद् तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शैक्षिक क्रियाकलापहरू निरन्तर रूपमा सञ्चालन भएका हुनेछन् ।

४.३.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्डको निर्माण	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
२. विपद्पूर्व तयारी प्रतिकार्य पुर्नलाभ तथा उत्थानशीलाका लागि संघसंस्था सँगको समन्वयमा सचेतना कार्यक्रम संचालन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. संकटासन्नताका आधारमा योजना निर्माण र सामाग्री व्यवस्थापन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
जम्मा			३००		२००		२००		२००		२००		११००		२२००

४.४ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.४.१ परिचय

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् । एक जना विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रतिविद्यार्थी ०.७५ वर्गमिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रतिविद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षानीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षा कोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद् जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरेको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षानीतिले आत्मसात् गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षाक्षेत्रको

यस योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

माछापुच्छ्रे गाउँपालिका भित्र हाल ३८ वटा सामुदायिक विद्यालय र ७ वटा संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन् भने ५ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू रहेका छन् जसका भवनहरू छैनन् । यहाँ रहेका विद्यालयहरू मध्ये जम्मा ३१ वटा विद्यालयमा कक्षाकोठा पक्की र ८ वटा विद्यालयमा कक्षाकोठा कच्ची रहेका छन् । सबै विद्यालयहरूलाई क्रमिक रूपमा पक्की बालमैत्री भौतिक संरचन बनाउँदै लैजानु पर्ने देखिन्छ । पालिका भित्रका धैरे जसो माध्यामिक विद्यालयमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याबको व्यवस्था रहेको छ भने आधारभूत विद्यालयहरूमा पनि पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र कम्प्यूटरको व्यवस्था रहेको छ । कतिपय विद्यालयहरूको भवन जिर्ण अवस्थामा रहेकोले पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने अवस्थामा छन् । नयाँ निर्माण भएका विद्यालयहरूमा अपाङ्गता मैत्री विद्यालय भवनहरू रहेका छन् भने पुराना भवनहरूमा सो व्यवस्था रहेको छैन । विद्यालयमा छात्रा र छात्रको लागि छुट्टाछुटै शौचालयको व्यवस्था रहेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गरेको नीतिगत प्रावधान कार्यान्वयन गर्दा विद्यालयमा तहगत एवं विद्यार्थी संख्याका आधारमा बन्नु पर्ने भौतिक पूर्वाधार (शिक्षण सिकाइ कक्षा, कार्यशाला, प्रयोगशाला, अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा खेलकूद कक्ष, विद्यालय सभाहल मञ्च, बगैंचा कम्प्युटर कक्षा, शिक्षक का प्रशासन कक्ष, प्रधानाध्यापक कक्ष) के कति आवश्यक पर्ने र पूर्वाधार निर्माणको दायित्व संघ, प्रदेश, स्थानिय सरकार कस्ले कसरी लिने भन्ने विषय अन्योल देखिन्छ । तथापि संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकारी गरी दस वटा विद्यालयमा भवन, पाँच वटा विद्यालयमा शौचालय, पन्ध्र वटा विद्यालयमा खेलमैदान, दस वटा विद्यालयमा घेराबार, पच्चीस वटा विद्यालयमा पुस्तकालय, बाइस वटा विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, अठार वटा विद्यालयमा सूचना प्रविधि प्रयोगशाला निर्माण गर्न आवश्यक छ ।

४.४.३ समस्याहरू

- मापदण्ड अनुसारका पर्याप्त भौतिक पूर्वाधार नहुनु ।
- भवन, शौचालय, खानेपानी जस्ता भौतिक सुविधाहरू बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री नहुनु ।
- सबै विद्यालयमा पुस्तकालय, सूचना प्रविधि प्रयोगशाला प्रविधि र विज्ञान प्रयोगशाला नहुनु ।
- भौतिक सुविधा विस्तारको लागि स्रोत साधनको कमि हुनु ।
- विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणको दायित्व स्पष्ट किटानी नहुनु ।
- भौतिक सुविधा वितरणमा संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार र संघ संस्थाबीच समन्वय नहुनु ।

४.४.४ चुनौतीहरू

- बालमैत्री भौतिक सुविधा निर्माण ।
- भौतिक सुविधामा गुणस्तरीय ।
- भौतिक सुविधा विस्तारको लागि लगानी ।
- भौतिक सुविधा वितरण संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको समन्वय ।

४.४.५ अवसरहरू

- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट लगानी हुनु ।
- नीति तथा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्माण हुनु ।
- विभिन्न संघ संस्थासँग समन्वय र सहकार्य हुनु ।

४.४.६ लक्ष्यहरू

- विद्यालयमा बालमैत्री अपाङ्गमैत्री तथा विपद् प्रतिरोधात्मक भौतिक संरचना निर्माण गरी बालबालिकाको सिकाइमा सुधार ल्याउने ।

४.४.७ उद्देश्यहरू

- विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक पर्ने मापदण्ड तयार गरी पूर्वाधारहरू विकास गर्नु ।
- विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक सुविधा निर्माण, मर्मत सम्भार र प्रबलिकरण गर्नु ।

४.४.८ रणनीतिहरू

- भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सञ्चालित विद्यालयको तह, विद्यार्थी सङ्ख्याको प्रक्षेपण र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा मापदण्ड विकास गर्ने ।
- एक विद्यालयमा पूर्वाधार विकासका सबै कार्य एकैपटक गर्ने गरी पूर्ण विद्यालय निर्माणको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने ।
- विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागत साझेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापन गरी सरोकारवालाको सहभागितामा कार्यान्वयन हुने प्रबन्ध गर्ने ।
- विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकतानुसार प्रवलीकरण तथा पुनर्निर्माण एवम् मर्मतसम्भार गर्ने ।
- पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय पक्षलाई एकीकृत प्रणालीको विकास गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

४.४.९ उपलब्धिहरू

- सबै विद्यालयहरूमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने ।
- विद्यालयका भौतिक संरचना बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र सुरक्षित हुने ।

४.४.१० नतिजाहरू

- सबै विद्यालयहरूमा सुविधासम्पन्न भौतिक पूर्वाधार विकास भएको हुनेछ ।
- विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको संवर्द्धन, मर्मतसम्भार र सबलीकरण पद्धतिको विकास भएको हुनेछ ।

४.४.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. विद्यालय भवन निर्माण	विद्यालय	२	१००००	२	१००००	२	१००००	२	१००००	२	१००००	१०	५००००	२०	१०००००
२. खानेपानी	विद्यालय	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००			४	४००	८	८००
३. शौचालय	विद्यालय	२	१०००	२	१०००	१	५००					५	२५००	१०	५०००
४. खेल मैदान	विद्यालय	२	६००	२	६००	२	६००	२	६००	२	६००	१०	३०००	२०	६०००
५. घेराबार	विद्यालय	३	४५०	२	३००	२	३००	२	३००	२	३००	११	१६५०	२२	३३००
६. फूलबारी	विद्यालय	१०	१००	१०	१००	१०	१००	८	१००			३८	४००	७६	८००
७. पुस्तकालय	विद्यालय	४	१८००	४	१८००	४	१८००	४	१८००	४	१८००	२०	९०००	३८	१८०००
८.विज्ञान प्रयोगशाला	विद्यालय	५	१८००	५	१८००	५	१८००	५	१८००	५	१८००	२५	९०००	३८	१८०००
९. सूचना प्रविधि प्रयोगशाला	विद्यालय	४	१२००	४	१२००	४	१२००	४	१२००	२	६००	१८	५४००	३६	१०८००
१०. गणित प्रयोगशाला	विद्यालय	१	२५०	१	२५०	१	२५०	१	२५०	१	२५०	५	१२५०	१०	२५००
११. सामुदायिक सिकाई केन्द्रको भवन निर्माण	विद्यालय	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	५	५०००	५	५०००
			१८३००		१८१५०		१७६५०		१७१५०		१६३५०		८७६००		१७०२००

४.५ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

४.५.१ परिचय

आजको एकाइसौं शताब्दीको समयलाई मध्यनजर गर्दै सूचना संकलन सम्प्रेषन, एवंम सञ्चार गर्ने ई-पत्रिका, कम्प्युटर, हार्डवयर, सफ्टवयर, नेटवर्क, ईन्टरनेट लगायतका प्रविधिको समष्टिगत रूपलाई नै सूचना तथा सञ्चार प्रबिधि भनिन्छ। शिक्षा र सूचना प्रविधिबिचको गहिरो सम्बन्ध रहेको पाईन्छ। सबै नागरिकहरूमा देश विकासका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान तथा सीप विकास गराउनु र नेपाललाई विश्वव्यापी समुदायमा आबद्ध गराउनु शिक्षाको दीर्घकालिन उद्देश्य रहेको छ। विश्व प्रतिस्पर्धी, श्रमबजारको माग अनुरूपको जनशक्ति उत्पादनको लागि विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा जोड दिनु अपरिहार्य छ। विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधार गरी शहरी तथा ग्रामीण, सुगम तथा दुर्गम र निजी तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच देखिएको शैक्षिक गुणस्तरको दूरी घटाउन एवम् विश्व ज्ञानभण्डारमा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गरी उनीहरूको सिकाइको दायरा फराकिलो पार्न, विशेष गरी शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सुधार गर्न, सिकाई सामग्रीको प्रयोगमा पहुँच बढाउन र शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापनलाई सुदृढ तुल्याउन वर्तमान समयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि अपरिहार्य रहेको छ।

नेपालको संविधान, २०७२ ले सूचनाको हकमा प्रत्येक नागरिकको आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र प्राप्त गर्ने हक हुनेछ भनि मौलिक हकमा उल्लेख गरेको छ। शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पु-याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई

शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने सबैका लागि शिक्षामा पहुँच पु-याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई सहयोग पुऱ्याउँछ । तयसैगरी नेपालको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ ले सूचना तथा सञ्चारका संरचनामा पहुँच पुऱ्याउने विषयमा नीति निर्धारण गरेको छ भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना कार्यान्वयन गर्ने लगायतका नीतिहरू उल्लेख गरेको छ । डिजिटल नेपालको कार्य ढाँचा, २०७६ ले विद्यालय तथा क्याम्पसहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षा, जियोस्प्यासियल र जिआइएस (Geospatial/GIS) शिक्षा प्रदान गर्ने र शिक्षा क्षेत्रको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षासम्बन्धी क्षमता विकास गर्ने र सबैका लागि सूचना प्रविधि सम्बन्धी साक्षरता प्रदान गरेको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्द्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षण सिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन, जनशक्ति र संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी गुरु योजना, २०१३-२०१७ ले १० हजार विद्यालयमा शिक्षण सिकाइका लागि इन्टरनेट कनेक्टिभिटीसहित सूचना प्रविधिका संरचनाका विकास तथा प्रयोग गर्ने, शिक्षक तथा शिक्षा क्षेत्रको अन्य जनशक्तिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगगर्ने, सबै स्रोत केन्द्रहरूमा डिजिटल डाटा केन्द्र स्थापना गर्ने, निरन्तर सिकाइको प्रबन्ध गर्ने, सूचना प्रविधि विषय पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने, अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री तयार गर्ने, सबै स्रोत केन्द्रहरूमा डिजिटल सामग्री आदानप्रदान गर्न प्लेटफर्म बनाउने, निरन्तर सिकाइको प्रबन्ध गर्ने, सूचना प्रविधि विषयवस्तु पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने, अन्तर क्रियात्मक डिजिटल सामग्री तयार गर्ने, शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणालीलाई डिजिटलाईज गर्ने, स्रोतकेन्द्रलाई सूचना प्रविधिको केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने लगायतका कार्यक्रमहरू निर्धारण गरिएका थिए । नेपाल सरकारले आफ्नो बजेट तथा कार्यक्रमहरूमा सूचना प्रविधिमैत्री शिक्षा मार्फत सार्वजनिक शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न ग्रामिण दूरसञ्चार कोषको आधार बनाउने कुरालाई अगाडी बढाइरहेको छ । सूचना तथा प्रविधिलाई मुलुकको पुनसंरचनाको लागि एक महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा स्वीकार गरी शिक्षा क्षेत्रमा संरचनागत तथा नीतिगत परिवर्तनसमेत आवश्यक छ । यसैगरी शैक्षिक नीति निर्माताले शिक्षण सिकाईको गुणस्तरलाई वृद्धि गर्नका लागि सफलतापूर्वक सूचना प्रविधिको शैक्षिक सेवाहरू दुर्गम ठाउँसम्म कसरी हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ भन्ने तर्फ योजना बनाउनुपर्छ । सूचना प्रविधिको प्रयोगले शिक्षक र विद्यार्थी दुवैका लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा हुने पहुँचलाई वृद्धि गर्न सकिन्छ । यसले सूचनाको ग्रहण क्षमताको स्तरमा पनि वृद्धि हुन्छ र सबै प्रकारका विद्यार्थीको सहभागितामा हुने सिकाइलाई बढावा दिन सकिन्छ । अनलाइन तथा अफलाइन दुवै माध्यमबाट र दूरशिक्षाको माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्ने र शिक्षा लिने प्रक्रिया र क्रियाकलापलाई सहजीकरण गर्न सकिन्छ । मल्टीमिडियाको प्रयोगले कक्षाकोठा बढी सजीव र प्रभावकारी हुन्छ । इन्टरनेट र इमेलले सूचनाको क्षेत्रमा क्रान्ति नै ल्याएको छ । सूचना प्रविधिको

प्रयोग गर्ने क्रम नेपालमा पनि बढेर गएको छ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिका पनि यस अन्तर्गत रहेका सबै विद्यालय शिक्षामा राष्ट्रिय नीति र स्थानीय आवश्यकता अनुसार शिक्षामा सूचना प्रविधिलाई समावेश गर्दै अगाडी बढ्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) को पाठ्यक्रम २०७७ मा विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा सूचना र विचारहरूको आदानप्रदान, विश्लेषण तथा सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोग गर्न सक्ने सक्षमता निर्धारण गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ३० कार्य घण्टाको समय निर्धारण गरेको छ। माध्यमिक तहमा (कक्षा ९-१०) को बिज्ञान तथा प्रबिधि विषयमा प्रविधिको वारेमा प्रयोग गर्न सक्ने सक्षमता निर्धारण गरेको छ । माध्यमिक तहमा ऐच्छिक विषयका रूपमा कम्प्युटर अध्ययन गर्न सकिन्छ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले सामुदायिक विद्यालयमा इन्टरनेट सुविधाका लागि अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ। १० वटा माध्यमिक तहमा इ-हाजिरीको व्यवस्था गरिएको छ। प्रायजसो विद्यालयमा पुग नपुग कम्प्युटरको ल्यावको व्यवस्था भएको छ । विद्यालय आफ्नै स्रोत, आदर्श विद्यालय विकास कार्यक्रम, राष्ट्रपति शैक्षिक सुधार कार्यक्रम मार्फत, शसर्त अनुदानबाट र अन्य संघ संस्थाको पहलमा ल्यापटप,कम्प्युटरको व्यवस्था गरेको छ। माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले ICT सम्बन्धी शिक्षकहरूको लागि तालिमको व्यवस्था गरेको छ । सूचना प्रविधि नीति २०७२ ले सूचना तथा सञ्चारका संरचनामा पहुँच पुर्याउने विषयमा नीति निर्धारण गरेको छ भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धि गुरू योजना कार्यान्वयन गर्ने लगायतका नीति उल्लेख गरेको छ । डिजिटल नेपालको कार्यढाँचा २०७६ ले विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षा प्रदान गर्ने र नीति क्षेत्रको सूचना सञ्चार सम्बन्धी क्षमता विकास गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिका सूचना प्रविधिको अवस्था प्रारम्भिक चरणमा रहेको छ । हालको कोभिड-१९ को विषम परिस्थितिमा सूचना प्रविधिको महत्त्व अझ बढेको छ । नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले जारी गरेको वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजिकरण निर्देशिका, २०७७ का अनुसार कोभिड-१९ वा यस्तै प्रकारको विपद् वा महामारी जस्ता कारणले पठनपाठन गर्न कठिन भएको वा हुने अवस्थामा रेडियो, एफ.एम. रेडियो, टेलिभिजन, अनलाईन, परियोजना पाठहरू, स्वअध्ययन, दुर तथा खुल्ला शिक्षालगायतका वैकल्पिक माध्यम वा पद्धतिबाट अध्ययन सुचारू राख्ने विधि र प्रक्रियाले पनि सूचना प्रविधिलाई विशेष जोड दिएको छ । शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूमा प्रत्येक विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधि प्रयोगका लागि वार्षिक रूपमा आधारभूत (६-८) र माध्यमिक विद्यालयहरूमा ICT कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको छ। विशेष गरी लेखा र कम्प्युटर शिक्षकहरूलाई ICT तालिमको व्यवस्थापन प्रारम्भ गरिएको छ। विद्यालयमा पुस्तकालय स्थापनसँगसँगै इ-लाईब्रेरीको व्यवस्था पनि गर्न सुरू गरिएको छ। यस गाउँपालिकाको शिक्षामा सूचना प्रविधिको अवस्था सुधारोन्मुख रहेपनि धेरै समस्या र चुनौति समेत रहेका छन् । वैकल्पिक शिक्षण सिकाइलाई केही विद्यालयहरूले प्रारम्भ गरे पनि विभिन्न कारणहरूले यसको प्रगतिमा समस्याहरू देखिएका छन् । इन्टरनेट सुविधाको अभाव, सबै विद्यार्थीसँग स्मार्ट मोबाइल नभएको, डाटाहरूको व्यवस्थापनमा कठिनाइ भएको, CUG सेवा सहज उपलब्ध हुन नसकेको, सबै विद्यार्थीहरूलाई आवद्ध गर्न कठिनाइ भएको देखिन्छ। यसलाई

सहज बनाउन आवश्यक छ ।

४.५.३ समस्याहरू

माछापुच्छ्रे गाउँपालिका भित्र शिक्षा तथा सूचना प्रविधिमा निम्न समस्याहरू देखिएका छन् ः

- दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको अभाव हुनु ।
- सबै विद्यालयमा सूचना प्रविधिमैत्री कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्न नसक्नु ।
- सूचना प्रविधिमैत्री पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक तथा अन्य डिजिटल सामग्रीको उत्पादन र प्रयोग नहुनु,
- सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्न शिक्षकहरूलाई तालिम प्रदान गरी सीप विकास गर्न नसक्नु ।
- सूचना प्रविधिको उपयोगको लागि शिक्षकहरूमा जागरूकता, लगनशीलता र आफुलाईअद्यावधिक बनाउन नसक्नु ।
- सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसार लगानी नहुनु ।
- भौगोलिक विकटताका कारण सबै ठाउँमा इन्टनेट सुविधा नहुनु ।
- निम्न आय भएका अभिभावकहरूले यसको प्रयोग गर्ने सामग्रीहरू खरीद गर्न नसक्नु ।
- सबैलाई प्रविधिको पहुँच पु-याउन यो आफैमा महंगो हुन जानु र स्थानीय सरकारले निशुल्क इन्टरनेटको व्यवस्था गर्न नसक्नु ।

४.५.४ चुनौतीहरू

- जनशक्ति व्यवस्थापन ।
- प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा निर्माण ।
- अभिभावकको आर्थिक अवस्था ।
- सूचना प्रविधि क्षेत्रमा लगानी ।
- शिक्षक तथा विद्यार्थीमा सूचना प्रविधि प्रयोग गर्ने क्षमता ।
- पाठ्यक्रम तथा डिजिटल सामाग्रीको उपलब्धता ।

४.५.५ अवसरहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी संरचना तयार गर्ने र कनेक्टिभिटि पुऱ्याउने नीतिगत व्यवस्था हुनु ।
- संघ तथा प्रदेश र स्थानीय तहबाट लगानी हुनु ।
- डिजिटल सामाग्री विकास भइ बजारमा उपलब्ध हुनु ।
- संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विद्यालय सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्न प्रतिबद्ध हुनु ।

४.५.६ लक्ष्यहरू

- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले विद्यार्थीको सिकाइ तथा शिक्षा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याई गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने ।

४.५.७ उद्देश्यहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षाको पहुँच पुऱ्याउनु ।

- सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नु ।

४.५.८ रणतीतिहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गर्ने ।
- शिक्षकहरूलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगको सम्बन्धमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोगमा जोड दिने ।
- शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने ।
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गर्ने ।

४.५.९ उपलब्धिहरू

- विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तारले प्रभावकारी ढङ्गबाट सिकाइमा सहजीकरण भएको हुनेछ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।

४.५.१०. नतिजाहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुगेको हुनेछ ।
- विभिन्न कक्षा र विषयका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच पुगेको हुनेछ ।
- सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।
- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने ।
- विभिन्न कक्षा र विषयमा अन्तर्क्रियात्मक डिजिटल सामाग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच हुने ।
- सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेका हुने ।

४.५.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	एकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. प्रत्येक विद्यालयमा ICT Lab तथा इन्टरनेटको व्यवस्था	विद्यालय	३८	७००	३८	७००	३८	७००	३८	७००	३८	७००	३८	३५००	३८	७०००

२. IEMIS व्यवस्थापन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. शिक्षकको क्षमता विकास तालिम	जना	३८	१५०	३८	१५०	३८	१५०	३८	१५०	३८	१५०	१९०	७५०	३८	१५००
४.सूचना प्रविधिका आवश्यक सामग्री व्यवस्था	विद्यालय	१०	१०००	१०	१०००	१०	१०००	८	१०००			३८	४०००	३८	८०००
जम्मा			१९५०		१९५०		१९५०		१९५०		९५०		८७५०		१७५००

४.६ युवा तथा विकास

४.६.१ परिचय

नेपालको संविधानले देश विकासमा युवा जनशक्तिलाई परिचालन गर्न राज्यले विशेष नीति अवलम्बन गर्नुछ भन्ने उल्लेख भएअनुसार युवाहरूमा आशा, उत्साह, राष्ट्रिय भावना, जिम्मेवारी बोध, सीप विकास र रोजगार तथा स्वरोजगारका उपयुक्त अवसर उपलब्ध गराई युवा वर्गको क्षमतालाई राष्ट्रिय विकासको मूल धारमा ल्याउने जरूरी छ । युवाको विद्यमान आवश्यकता समस्या एवं चुनौति तथा सवालहरूलाई सर्वाधिक महत्त्वका साथ सुशुचित गर्न प्रयत्न र पहल हुनुपर्दछ । पाँचौं पञ्चवर्षीय योजनादेखि युवाको भूमिकालाई संबोधन भएको देखिन्छ। पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजनाले युवा सशक्तिकरण, विकास र सहभागिताका लागि पूर्वाधार तयार गर्ने कुरामा जोड दिएको छ। तीनै पूर्वाधारको सुदृढीकरण र विकास तथा विस्तार गर्दै युवालाई विकास निर्माण प्रक्रियाको मूल धारमा ल्याउनु आवश्यक देखिएको छ ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

नेपालमा १६ वर्षदेखि ४० वर्ष उमेर समूहका युवा जनसंख्या ... छ। यो कुल जनसंख्याको ... प्रतिशत हुन आउँछ। युवा रोजगारीको समस्या पनि जटिल नै छ। युवाहरूको आधारभूत परिवारलाई प्रत्याभूत गर्दै युवालाई नेतृत्वदाई भूमिकामा स्थापित गराउने दीर्घकालिन सोचका साथ राष्ट्रिय युवा नीति २०७२ तथा युथ भिजन जारी भएको छ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा १६ देखि ४० वर्षको युवाको जनसंख्या ... रहेको छ। यस पालिकाले युवाहरूको लागि विभिन्न संघसंस्थासँग समन्वय र सहकारी गरी क्षमता विकास, लघु उद्यम विकास, रोजगारमूलक सशक्तिकरणका लागि युवा साझेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। कुलत तथा दुर्व्यसनी विरूद्ध चेतनामूलक कार्यक्रम, युवा साहित्य प्रतियोगिता, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनमा युवा परिचालन, उद्यमीहरूसँग युवाको अन्तर्क्रिया, युवा विद्यार्थी सम्मेलन, युवा प्रतिभा सम्मान जस्ता महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

४.६.३ समस्याहरू

- बेरोजगारी तथा अर्ध बेरोजगारी हुनु ।
- रोजगारको लागि विदेश जानु ।
- वैदेशिक रोजगार व्यवस्थित नहुनु ।
- प्रतिभा पलायन हुनु ।

- युवाको आवश्यकता र शिक्षामा तालमेल नहुनु ।
- सामाजिक विभेद हुनु ।
- युवाको योग्यता र सीप अनुसारको रोजगारी सिर्जना नहुनु ।

४.६.४ चुनौतीहरू

- स्थानीय स्तरमा युवा विकासका लागि संस्थागत संरचनाको स्थापना ।
- युवा वर्गको सीप विकास ।
- रोजगार र क्षमता विकास ।

४.६.५ अवसरहरू

- केन्द्रीय स्तरमा युवा परिषद हुनु ।
- युवा नीति तथा युथ भिजन जस्ता नीति तथा कानूनी व्यवस्था ।
- गाउँपालिकामा शिक्षा युवा तथा खेलकूद शाखाको स्थापना ।

५.६.६ लक्ष्य

- युवाहरूको आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै उनीहरूमा नेतृत्वदायी भूमिका स्थापित गराई विकास निर्माणको मूल प्रवाहमा समाहित गर्ने ।

४.६.७ उद्देश्यहरू

- युवा क्लब गठन तथा परिचालन गर्ने ।
- युवाहरूको सीप विकास तथा सशक्तिकरण गर्ने ।
- युवा रोजगारका अवसर सिर्जना गर्ने ।

४.६.८ रणनीतिहरू

- सबै जातजाती, समुदाय, समूह, लिङ्ग र क्षेत्रका युवाहरूको आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक एवं बौद्धिक विकास तथा सशक्तिकरणका आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- युवाहरूमा सामाजिक, आर्थिक उद्यमशीलताको विकास गर्दै युवा लक्षित सेवा सुविधा र रोजगार लगायतका अवसरहरू वृद्धि गर्दै युवा पलायन हुन बाट जोगाउने ।
- युवा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनको लागि स्रोत परिचालन गर्ने ।

४.६.९ उपलब्धि

- सबै युवाहरूका लागि सीप विकास तथा सशक्तिकरणको अवसर प्राप्त हुने ।

४.६.१० नतिजाहरू

- युवा क्लब गठन तथा परिचालन हुने ।
- युवा सशक्तिकारणका कार्यक्रम सञ्चालन हुने ।
- युवाहरू रोजगार तथा स्वरोजगार हुने ।

४.६.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. युवा क्लब गठन तथा परिचालन	पटक	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	५	५०००	१०	१००००
२. सीप विकास तथा सशक्तिकरण कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. युवा सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
४. युवा साहित्य प्रतियोगिता	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
५. युवा उद्यमीसँग अन्तर्क्रिया	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
६. युवा प्रतिभा सम्मान	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
जम्मा			१३००		१३००		१३००		१३००		१३००		६५००		१३०००

४.७ खेलकूद

४.७.१ परिचय

व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, सम्वेगात्मक सामाजिक विकासमा खेलकूदको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। खेलकूद मानव जातिका लागि अभिन्न अङ्ग भएकोले वर्तमान सन्दर्भमा सबैका लागि खेलकूद भन्ने अभियान सञ्चालन गरी बालबालिका, युवा, ज्येष्ठ नागरिक, फरक क्षमता भएका व्यक्ति सबैलाई खेलकूदको माध्यमबाट निरोगी एवं अनुशासित तुल्याई विकासको पथमा संलग्न गराउन अहिलेको आवश्यकता हो।

४.७.२ वर्तमान अवस्था

नेपालमा वि.सं. २००४ सालबाट खेलकूदको क्षेत्रमा विभिन्न संघसंस्थाहरू गठन भई संस्थागत विकासको थालनि भए तापनि २०१५ सालमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तथा खेलकूद परिषद गठन भई २०२१ सालमा खेलकूद परिषद ऐन जारी भएको हो। हाल युवा तथा खेलकूद मन्त्रालय स्थापित गरी खेलकूद क्षेत्रको नीतिगत, संस्थागत तथा भौतिक पूर्वाधारको सुधार एवं विकासमा जोड दिइएको छ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा गाउँ स्तरीय खेलकूद समिति, शिक्षा युवा तथा खेलकूद शाखा रहेको छ। पालिकामा अन्तर्विद्यालय राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड प्रतियोगिता, भलिबल प्रतियोगिता तथा अध्यक्ष कप प्रतियोगिता सञ्चालन हुँदै आएको छ। त्यसैगरी खेलाडि सम्मान, विद्यालयमा खेलमैदान निर्माण एवं मर्मतमा विद्यालयलाई प्रोत्साहन, स्काउट सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्।

४.७.३ समस्याहरू

- खेलकूद विकासका लागि पूर्वाधार र खेल सामग्रीको कमी हुनु ।
- पूर्वाधारहरू गुणस्तरीय नहुनु ।
- खेलाडीहरूको दक्षताले प्रश्रय नपाउनु ।
- विभिन्न संघसंस्थाबीच सहकार्य र समन्वय नहुनु ।
- संस्थागत विकास नहुनु ।
- स्रोत साधनको कमी हुनु ।
- स्काउटलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न नसक्नु ।

४.७.४ चुनौतीहरू

- खेलकूदको लागि पूर्वाधारको विकास ।
- खेलकूद प्रति सकारात्मक सोचको विकास ।
- नियमित रूपमा खेलका गतिविधिको सञ्चालन ।
- निजी क्षेत्रलाई आकर्षण गरी लगानीमा सहभागिता ।
- खेलाडीहरूको सेवा सुविधा र वृद्धि विकास ।

४.७.५ अवसरहरू

- स्थानीय तहमा खेलकूदको जिम्मेवारी प्राप्त हुनु ।
- युवाहरूमा रुचि बढ्दै जानु ।
- विभिन्न क्लबहरू खेलकूद विकासमा सहभागि बन्नु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमा समन्वय र सहकार्य हुनु ।
- खेलकूद विकासका लागि लगानीमा वृद्धि गर्नु ।

४.७.६ लक्ष्य

- खेलकूदको माध्यमबाट स्वास्थ्य, अनुशासित एवं मर्यादित नागरिक तयार गर्ने ।

४.७.७ उद्देश्यहरू

- खेलकूद पूर्वाधारको विकास गर्ने ।
- खेलाडीलाई स्वस्थ्य, अनुशासित र मर्यादित बनाउने ।

४.७.८ रणनीतिहरू

- संघ र प्रदेशसँग समन्वय गरी खेलकूद पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
- खेलकूदको नीति निर्माण गरी संस्थागत सुधार गर्ने ।
- खेलकूद विकासमा सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाको भूमिका विस्तार गर्ने ।
- परम्परागत खेलकुदको अभिलेखीकरण र विकास गर्ने ।
- खेलकूद पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- खेलाडीलाई प्रोत्साहन र क्षमता विकास गर्ने ।

४.७.९ उपलब्धिहरू

- खेलकूद पूर्वाधारको विकास हुने ।
- खेलाडीहरू स्वस्थ्य, अनुशासित र मर्यादित हुने ।

४.७.१० नतिजाहरू

- संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय हुने ।
- खेलकुदको पूर्वाधार निर्माण हुने ।
- खेलाडीको क्षमता विकास हुने ।

४.६.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. विद्यालय तथा समुदायमा खेलमैदान निर्माण	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
२. खेलकूद नीति निर्माण गर्ने	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
३. खेलाडीलाई सम्मान	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
४. खेलाडीको क्षमता विकास	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
५. राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड प्रतियोगिता	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
६. अध्यक्ष कप खेलकुद सञ्चालन	पटक	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	१	१०००	५	५०००	१०	१००००
जम्मा			१४००		१४००		१४००		१४००		१४००		७०००		१४०००

परिच्छेद ५
सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सवल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि 'सुशासन' , व्यवस्थापनको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहन्छ। सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशीता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुयाउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरू जनाउँदछ। सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्ने, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्ने, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्व वहन गर्ने, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्नर पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ। शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालयतथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ। नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ। विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारीसहितको व्यवस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुमगन तथा मूल्याङ्कन जस्ता क्षेत्रहरू समावेश गरिएको छ। यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रहरूलाई पनि अरू परिच्छेदमा जस्तै परिचय, वर्तमान अवस्था, समस्या, चुनौती, अवसर, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, उपलब्धिहरू, नतिजाहरू र मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण गरी ११ वटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ।

५.१ संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१ परिचय

नेपालको शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान संस्थागत संरचना संघीय स्वरूपमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट प्रवाह गर्ने, शैक्षिक सेवालाई निरन्तरता गर्ने, तत्कालीन समस्या समाधानका लागि कर्मचारीको व्यवस्थापन र संगठनात्मक रूपमा केही परिवर्तन गरी व्यवस्थापन गरिएको छ। बदलिदो परिवेशअनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा मात्र शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुन सक्छ। देशको संघीय संरचना अनुसार तिन तहको सरकारका अधिकार तथा दायित्व शिक्षामा भएको संख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास सामाजीक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत विचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी अनुशासन प्रबर्द्धन गर्न आवश्यक रहेको छ। यस माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको शैक्षिक

योजनामा प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार, औपचारीक तथा जिवन पर्यन्त सिकाइका अवसरहरूको विस्तार र समता, समावेशीताको परिवर्तन सहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्न खोजिएको छ। त्यसका लागि आवश्यक पर्ने क्षमता विकासको आवश्यकता पनि पहिचान गरिएको छ। योजनाको यस खण्डमा सुशासन पवर्द्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रम कार्यान्वनका लागि विद्यमान पद्धतिको समिक्षा गरी योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमता र प्रक्रियामा देखिएका चुनौति पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरिएका चुनौतिहरू सामान्यगत सुशासन प्रबर्द्धन गर्नका लागि आवश्यक संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकास तथा परिवर्तनको प्रस्ताव गरिएको छ।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

संघीय संरचना अनुसार वर्तमान अवस्थामा संघमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ। राष्ट्रको शिक्षा सम्बन्धी समष्टिगत नीति निर्धारण, शिक्षा सम्बन्धी मापदण्ड र स्तर निर्धारण, संघीय योजनाको विकास, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु मन्त्रालयको मुख्य दायित्व रहेको छ। मन्त्रालय अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन्। त्यसै गरी स्वयत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशिल छन्।

साविकका क्षेत्रीय शिक्षा निदेशानालयहरू प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका शिक्षा विकास निर्देशनालयमा परिवर्तन भएका छन्। साविकका जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरू शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइमा रूपान्तरण भएका छन्। प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालय, शिक्षा महाशाखा रहेको छ भने स्थानीय तहमा शिक्षा शाखा स्थापना भएको छ। देशमा शासकीय स्वरूप संघीय रहेता पनि कतिपय कानूनको अभाव र संघ र प्रदेशको स्पष्ट कार्य विभाजन हुन सकिरहेको छैन। यसका लागि स्पष्ट कानूनी स्वरूप र दिगो कार्यान्वयनको आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

स्थानीय सरकारका कामलाई सजह बनाउन स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐन बमोजिम तोकिएका तेइसवटा कार्य वाहेक अन्य कार्यका लागि जिल्ला तहमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई राखिएको छ। एकातिर समन्वयका लागि जिल्लामा भएको समन्वय इकाइ क्रियाशील र प्रभावकारी नभएको अवस्था छ। त्यसैगरी प्रदेश शिक्षा निर्देशनालयको भूमिका पनि प्रभावकारी नरहेको अवस्था देखिएको छ। जिल्ला समन्वय इकाइ र प्रदेश निर्देशनालयका आफ्ना ठूला संरचना र पूर्वाधार छन् तर तिनीहरूको उचित उपयोग नहुँदा खेर जाने अवस्था छ। साविकको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद गाभिएर संघमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भएको छ। कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि प्रदेश तहमा कस्तो संरचना रहने र कक्षा १२ को परीक्षा राष्ट्रिय तहमा सञ्चालनका लागि कस्तो संस्थागत प्रबन्ध हुनुपर्ने भन्ने विषय पनि स्पष्ट हुन सकेको छैन। विद्यालयमा सञ्चालन भइरहेको प्राविधिक धार लगायत हाल प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषदद्वारा सञ्चालन भएका विद्यालय लगायत निजी तालिम प्रदायक संस्थाबाट

सञ्चालन भइरहेका कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित बनाउन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कस्तो संरचना उपयुक्त हुन्छ भन्ने विषय पनि टुंगो लागेको अवस्था छैन । शिक्षकहरूलाई स्थायी पदमा सीफारिस गर्न र शिक्षकका लागि अध्यापन अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने कार्यमा संलग्न शिक्षक सेवा आयोगका काम कारवाहीहरू सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि प्रदेश स्तरमा कस्तो संरचना हुने भन्ने विषय पनि टुङ्गो लाग्न बाँकी नै रहेको अवस्था छ। विद्यालय निरीक्षक र स्रोत व्यक्तिले प्रदान गर्दै आएका सेवा समाप्त भई विद्यालयहरूमा शिक्षक सहयोग पद्धति नै टुटेको अवस्था छ। सरकारका विभिन्न तहबीच सहजिकरण र समन्वयका पक्षमा सुधार गर्नु पर्ने आवश्यकता महसुस भएको छ । नतिजा प्रतिको जवाफदेहितामा सुधार गर्नुपर्ने छ। समग्रमा राज्यका तीनै तहका सरकारले एउटै लक्ष्य र गतिमा तर आफ्नो भिन्न भिन्न विशेषता र क्षमतालाई सम्बोधन गर्ने किसिमको संस्थागत क्षमता विकास र सो अनुसार कार्यान्वयन गर्ने सफलताका लागि थप कार्य गर्नु पर्ने देखिन्छ। यसै परिवेशमा स्थानीय तहबाट शैक्षिक सेवा प्रवाह गर्न र शैक्षिक सुशासन कायम राख्न संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका लागि संघ र प्रदेशसंगको सम्बन्ध तथा समन्वय र क्रियाकलापहरूका बारेमा स्पष्ट रूपरेखा तयार पारी अगाडी बढ्नु पर्दछ।

५.१.३ समस्याहरू

- स्थानीय तहमा शिक्षाको संस्थागत संरचना स्पष्ट नहुनु ।
- जनशक्ति कम हुनु ।
- आवश्यक स्रोत साधन उपलब्ध नहुनु ।
- बजेट व्यवस्थाको लागि दायित्व स्पष्ट नहुनु ।
- शिक्षा सम्बन्धी अधिकार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार भएको हुँदा कार्य सम्पादनमा कठिनाई हुनु ।

५.१.४ चुनौतीहरू

- संस्थागत संरचना ।
- स्रोत साधनको उपलब्धिता ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय ।
- आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था ।

५.१.५ अवसरहरू

- विद्यमान संस्थागत संरचना हुनु ।
- संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार प्राप्त हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट स्रोतको व्यवस्था हुनु ।
- कार्यसम्पादनको लागि कर्मचारीको व्यवस्था हुनु ।

५.१.६ लक्ष्य

- उपयुक्त संस्थागत संरचना निर्माण गरी क्षमता विकास गर्ने र सार्वजनिक शिक्षा सेवालाई परिणाममूखी बनाउने ।

५.१.७ उद्देश्यहरू

- स्थानीय तहको आवश्यकता अनुसार संस्थागत संरचना बनाउनु ।
- स्थानीय तहमा आवश्यकता पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु ।
- जनशक्ति र संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु ।

५.१.८ रणनीतिहरू

- स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने ।
- संस्थागत संरचनाअनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।
- स्थानीय तहमा शिक्षाको संस्थागत व्यवस्थापनको सर्वेक्षण गरी संस्थागत संरचना बनाउनु ।
- कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने ।
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना गर्ने ।
- प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने ।
- कार्यक्रमको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्नका लागि आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।

५.१.९ उपलब्धिहरू

- स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।
- संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि भई उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारीमा वृद्धि भएको हुनेछ ।
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन भई प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन भएको हुनेछ ।

५.१.१० नतिजाहरू

- शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुनेछ ।

५.१.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. आवश्यक पर्ने ऐन, नियम, नीति तथा मापदण्डको विकास	पटक	१	१००									१	१००	२	२००
२. विद्यालय तथा शिक्षा शाखाको संरचना तथा क्षमता विकास	पटक	१	५००	१	३००	१	३००	१	३००	१	३००	५	१७००	१०	३४००

३. कार्य सम्पादन करार गरी सबैलाई नतिजा प्रति उत्तरदायी बनाउने	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
४. शिक्षा सेवाका कर्मचारी तथा शिक्षकका क्षमता विकास तालिम	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
जम्मा			८००		५००		५००		५००		५००		२८००		५६००

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्धअन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्वहरू पर्दछन् । नेपालमा सङ्घीय संरचनाअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तीनै तहका सरकार क्रियाशील भएको पाँच वर्ष कटिसकेको छ भने केही कानूनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप सक्षम बनाउन आवश्यक कार्यान्वयन प्रबन्ध गर्नुपर्नेछ । कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

शिक्षा योजना निर्माणपश्चात् सो योजनाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन कानून कार्यविधि निर्माण बजेटको सुनिश्चितता तीन तहका सरकारबीचको समन्वय र सहकार्य वार्षिक रणनीतिक योजना र कार्यान्वयन योजना निर्माण, अनुगमन योजना निर्माण, कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयारी, विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई कार्यक्रमहरूको बारेमा प्रबोधीकरण जस्ता कार्यक्रमहरूलाई मिलाएर परिचय खण्ड तयार गर्ने ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले आ.व. ०८०/०८१ देखि ०८४/०८५ सम्मको लागि पंचवर्षीय शिक्षा योजना निर्माण गरेको छ । योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन मूल्याङ्कन गर्न स्थानीय तहको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी रहेको छ । त्यसका लागि स्थानीय स्तरमा गाउँ शिक्षा समिति, वडास्तरमा वडा शिक्षा समिति, विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, प्रधानाध्यापक शिक्षक विद्यार्थी र अभिभावकको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । यस योजनामा कुनकुन कार्यहरू के कसरी गर्ने, कहिले गर्ने, कहाँ कहाँ गर्ने, कस्ले गर्ने साथै बजेटको व्यवस्था के हुने भन्ने विषयहरू समेटेर सटिक रूपमा गुणस्तरीय योजना निर्माण गर्नु पर्दछ । गाउँपालिकाको मौजुदा वित्तीय अवस्था अनुसार शिक्षामा अधिक्तम लगानी गरी योजनालाई सफल बनाउनु पर्दछ । माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाको समग्र गाउँ शिक्षा योजनाको निर्माण गर्नु एउटा आधारभूत कुरा भए पनि यसको कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहन्छ । त्यसका लागि विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति लगायत विद्यालय परिवार, वडा शिक्षा समिति सबैको उत्तिकै जिम्मेवारी रहन्छ । सम्बन्धित सरोकारवालाको उचित परिचालन, जनशक्तिको व्यवस्था,

नीति नियम तथा जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व आदिको व्यवस्थापन गरेमा मात्र योजना सफल हुन सक्छ । योजनाको कार्यान्वयनका लागि अनुगमन निरीक्षण गरी आवश्यक सरसल्लाहको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । योजना कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको उत्तिकै जिम्मेवारी रहन्छ । योजना कार्यान्वयन गर्दा दिगोपन, प्रभावकारिता र कार्य कुशलतामा पनि ध्यान दिनु पर्दछ ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

हाम्रो देशको वर्तमान व्यवस्था अनुसार शैक्षिक योजनाहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट लागु हुने भएकोले यसको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनि तीनै तहमा व्यवस्थापन गरिएको छ । स्थानीय स्तरमा सञ्चालित शैक्षिक योजनाहरूको कार्य स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुँदै आएको छ । स्रोत केन्द्रहरू खारेज भइसकेपछि उक्त स्रोतकेन्द्रमा हुने कार्य स्थानीय शिक्षा शाखामार्फत हुने गरेका छन् ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले स्थानीय सरकारलाई २३ वटा शैक्षिक क्षेत्रका काम कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ । केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मका सबै योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई नै प्रदान गरिएको छ । यसको पनि मूल रूपमा स्थानीय तहलाई नै हुन आउँछ । स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूको माग र उनीहरूको संलग्नतामा योजनाहरू कार्यान्वयन हुन्छन् । मुख्यतयाः विद्यालय व्यवस्थापन समितिले विद्यालयका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दछ । योजना कार्यान्वयनमा विभिन्न खालका चुनौति तथा समस्याहरू कायमै रहेका छन् । कुशल व्यवस्थापनका लागि संगठन संरचना तथा जनशक्तिको आवश्यकता हुन्छ ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा योजना निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमनको लागि गाउँकार्यपालिकाले आवश्यक ऐन नियम, नीति निर्देशन निर्माण, विभिन्न समितिहरू निर्माण, तथा जनशक्तिको व्यवस्था, संघ प्रदेशबाट प्राप्त अनुदान तथा आफ्नो स्रोतबाट समेत बजेट व्यवस्था, योजना तथा कार्यक्रम निर्माण तथा स्वीकृत र प्रवोधिकरण गर्दै आएको छ ।

विद्यालयमा योजना नीति तथा कार्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधान अध्यापक, शिक्षक विद्यालय परिवार रहेको छ । विद्यालयमा विद्यालय सुधार योजना निर्माण कार्यान्वयन तथा स्रोत व्यवस्थापन विद्यालयले व्यवस्थापन समितिले गर्दछ । साथै गाउँपालिकाबाट निर्माण भएका शिक्षा क्षेत्रका योजना कार्यान्वयन गर्ने स्थान पनि विद्यालय नै हो । तसर्थ विद्यालयले गाउँपालिका, शिक्षा समिति, स्थानीय शिक्षा शाखा, तथा वडा शिक्षा समितिसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्थानीय तहबाट प्राप्त योजना तथा बजेट र आफ्नो स्रोत साधन समेत समावेश गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । विद्यालयमा कार्यान्वयन हुने योजनामा विशेष गरी भौतिक निर्माण योजना, शिक्षण सिकाइ सुधार योजना, छात्रवृत्ति तथा प्रोत्साहन योजना, शिक्षकको क्षमता विकास योजना जस्ता योजनाहरू सञ्चालन हुने गरेका छन् ।

५.२.३ समस्याहरू

- योजना कार्यान्वयन गर्न स्पष्ट दायित्वको किटानी र संरचना नहुनु ।
- आवश्यक जनशक्तिको कमी हुनु ।
- विद्यमान संरचना र जनशक्तिको क्षमता विकास नहुनु ।

- स्रोत साधनमा कमी हुनु ।
- कानूनी तथा नीतिगत अस्पष्टता हुनु ।
- आवश्यक नीति नियम कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण नहुनु ।

५.२.४ चुनौतीहरू

- संस्थागत संरचना ।
- दक्ष जनशक्ति ।
- स्रोत साधनको उपलब्धता ।
- जिम्मेवारीको किटान ।

५.२.५ अवसरहरू

- स्थानीय तहमा शिक्षा शाखा रहनु ।
- गाउँपालिकामा गाउँ कार्यपालिका र गाउँ शिक्षा समिति रहनु ।
- विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा प्रधानाध्यापकको व्यवस्था हुनु ।
- योजना तजुर्मा तथा कार्यान्वयनको लागि विभिन्न समिति तथा कार्यदल गठन हुनु ।

५.२.६ लक्ष्य

- शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.७ उद्देश्य

- शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.८ रणनीतिहरू

- सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षीक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार कानून कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजिकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने ।
- एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन मार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने ।
- विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।
- विद्यालय सुधार योजना ९क्ष्ए० निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न लगाउने ।
- विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तीकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।
- वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा बिताउने

समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।

- अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने ।
- सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।

५.२.९ उपलब्धि

- शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुनेछ ।

५.२.१० नतिजा

- शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुनेछ ।

५.२.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१. वार्षीक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
२. आवश्यक कानून, निर्देशिका तथा कार्यविधिको विकास	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
३. कानून निर्देशिका तथा प्रविधिकरण	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
जम्मा			२५०		२५०		२५०		२५०		२५०		१२५०		२५००

५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.३.१ परिचय

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोतसाधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटिहरू छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैन भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो । यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ । अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भएपश्चात् पनि गरिन्छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन् ।

५.३.२ वर्तमान अवस्था

हाम्रो देशको वर्तमान शैक्षिक व्यवस्था अनुसार शैक्षिक योजनाहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तिनै तहबाट लागु हुने भएकोले यसको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनी तिनै तहको पर्न आउँछ। केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मका सबै योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई नै प्रदान गरिएको छ । स्थानीय जनप्रतिनिधीहरूको संलग्नतामा योजनाहरू कार्यान्वयन हुन्छन् । मुख्यतया विद्यालय व्यवस्थापन समितिले योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दछ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा गाउँ शिक्षा समिति, शिक्षा शाखा साथै विद्यालय अनुगमन समिति गठन भइ पालिका भित्रका विभिन्न विद्यालयमा अनुगमन भइरहेको छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याले गर्दा हुनुपर्ने जति उपलब्धि भने प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था देखिएको छ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकामा योजनाको अनुगमन गाउँ शिक्षा समिति, वडा शिक्षा समिति, स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुने गरेको छ भने गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा भएको योजना अनुगमन समिति तथा गाउँपालिकाले समेत अनुगमन गर्ने व्यवस्था भएको छ । विद्यालय सुपरिवेक्षण तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगका लागि विषयगत समूह गठन गरी शिक्षा शाखा र विषयगत शिक्षकको सहभागितामा हुने गरेको छ। त्यसैगरी विद्यार्थीको उपलब्धि परीक्षण कक्षा ८ को गाउँपालिका तथा १० र १२ को राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डबाट हुने गरेको छ। अनुगमन विभिन्न निकायबाट भए तापनि अनुगमन प्रतिवेदन एकीकृत रूपमा हुनु आवश्यक देखिन्छ भने अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनलाई छिटो र छरितो बनाउन सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग हुन आवश्यक छ। साथै अनुगमन प्रतिवदेनको समीक्षा तथा सुझाव कार्यान्वयन गर्न आवश्यक हुन्छ।

५.३.३ समस्याहरू

- अनुगमन प्रभावकारी हुन नसक्नु ।
- दक्ष जनशक्ति नहुनु ।
- स्रोत साधनको कमि हुनु ।
- अनुगमन प्रतिवेदनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग नहुनु ।
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षक प्रतिवेदनका सुझाव कार्यान्वयन हुन नसक्नु ।
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणको लागि आवश्यक नीति, निर्देशन र सूचकको व्यवस्था नहुनु ।

५.३.४ चुनौतीहरू

- दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था।
- स्रोत साधनको व्यवस्था।
- सूचना प्रविधिको प्रयोग।
- प्रतिवेदनको कार्यान्वयन।

५.३.५ अवसरहरू

- अनुगमन समिति तथा संयन्त्र निर्माण हुनु ।
- नीति निर्देशन तथा सूचकको व्यवस्थापन हुनु ।

५.३.६ लक्ष्य

- शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी अनुगमन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने ।

५.३.७ उद्देश्यहरू

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास गर्नु ।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामा आधारित बनाउनु ।
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु ।

५.३.८ रणनीतिहरू

- अनुगमन मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग गरिने ।
- अनुगमनका लागि विभिन्न सुचकहरू बनाइने ।
- जनप्रतिनिधि सहित स्थानीय विज्ञ टोलि सम्मिलित अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका समितिहरूको निर्माण गर्ने ।
- प्रभावकारी अनुगमनका लागि संयन्त्र निर्माण गर्ने ।
- शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण र प्रयोग गर्ने ।
- कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने ।
- नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्ने ।
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने ।
- कक्षा कोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावपूर्ण बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणालीको प्रबन्ध गर्ने ।
- योजनाअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम तथा परियोजना वा क्रियाकलापहरूको नियमित आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्ने ।
- वार्षीक अनुगमन योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

५.३.९ उपलब्धिहरू

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास भएको हुनेछ ।
- नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन हुनेछ ।
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल भएको हुनेछ ।

५.३.१० नतिजाहरू

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित भई योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी

कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।

५.३.११ प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	२०८०/०८१		२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४		२०८४/०८५		५ वर्षको		१० वर्षको	
		भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१.वार्षिक अनुगमन योजना निर्माण र कार्यान्वयन	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्रको निर्माण	पटक	१	५०									१	५०	२	१००
३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन तथा सुचक निर्माण रप्रवोधिकरण	पटक	१	२००									१	२००	२	४००
४. कार्यक्रमको अनुगमन	विद्यालय	३८	५००	३८	५००	३८	५००	३८	५००	३८	५००	३८	२५००	३८	५०००
५. अनुगमन प्रतिवेदन तयारी (चौमासिक, वार्षिक)	पटक	३	५०	३	५०	३	५०	३	५०	३	५०	१५	२५०	३०	५००
५. स्थिति प्रतिवेदन तयार	पटक	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	५	५००	१०	१०००
७. विद्यालय स्वमूल्याङ्कन सामग्री व्यवस्था	पटक	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	१	५०	५	२५०	१०	५००
जम्मा			१०५०		८००		८००		८००		८००		४२५०		८५००

परिच्छेद ६
लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

संवैधानिक एवम् कानूनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तीनै तहका सरकारको साझा दायित्व रहेको छ। यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी हुन आवश्यक छ। नेपालको संविधानअनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि सङ्घीय स्रोतबाट सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ भने स्थानीय तहको आफ्नै स्रोतबाट समेत शिक्षामा केही लगानी हुने गरेको छ। स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋण समेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ। समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने सशर्त अनुदान सम्बन्धित सङ्घीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रमको प्रयोजनका लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास रहेको छ। स्थानीय तथा प्रदेश तहले सङ्घीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लेखित विभिन्न किसिमका अनुदान बाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षाक्षेत्रमा विनियोजन गर्ने गर्दछन्। शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएको छ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्तावित क्रियाकलापहरूका लागि बजेट अनुमान विश्लेषण स्रोतहरूको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। स्रोतहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्दा सङ्घीय सरकार प्रदेश सरकार स्थानीय सरकार र अन्य सङ्घसंस्थाहरूबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुन सक्ने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ।

६.१ परिचय

देश विकसित बन्नका लागि शैक्षिक अवस्था राम्रो हुनुपर्दछ। शैक्षिक क्षेत्रमा बढी लगानी गरेका देशहरू विकासको दृष्टिकोणले उच्च स्थानमा रहेको पाइन्छ। राज्यले नीति निर्माण गर्दा शिक्षा क्षेत्रलाई विकासको मुख्य मेरूदण्डको रूपमा राखेको खण्डमा देश विकासको गति तीव्र हुन सक्छ। आजका बालबालिकाहरू भोलिका देश निर्माता हुन्। उनीहरूलाई राम्रो शिक्षा दिन सकेमा राष्ट्रलाई चाहिने दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन सक्छ। बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न समतामूलक कार्यक्रम आवश्यक छ।

नेपाल सरकारले पनि शिक्षा क्षेत्रलाई महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा लिएको पाइन्छ। नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षा निशुल्क, अनिवार्य एवं माध्यमिक शिक्षा निशुल्क पाउने व्यवस्था गरेको

छ। संविधानमा व्यवस्था गरेको मौलिक हक शिक्षा ऐन तथा नियमावलीले समेत उल्लेख गरेको छ। सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने सरकारको दायित्व हो। संविधानले व्यवस्था गरे अनुसार माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा सञ्चालन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी स्थानीय सरकालाई सुम्पेको छ। शिक्षा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा दायित्वको विषय भएकोले वित्तीय व्यवस्थापनमा पनि संघ र प्रदेश सरकारले समेत जिम्मेवारी वहन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय सरकार र निजी क्षेत्रको साझेदारी रहनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ। संघ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदानमा ससर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपुरक अनुदान, विशेष अनुदान र ऋण समेत पर्न आउँछ। माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले संघ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने माथि उल्लेख भए अनुसारका ससर्त समानीकरण समपूरक र विशेष अनुदानको बजेट परिचालन गरी शैक्षिक क्षेत्रको योजना कार्यान्वयन गरेको छ। शिक्षामा आवश्यक पर्ने केन्द्रीय प्रादेशिक र स्थानीय बजेटहरू पहिचान गरी शिक्षा क्षेत्रका उपलब्धिहरू हासिल गर्न स्थानीय सरकारले शिक्षा क्षेत्रको योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ।

६.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा क्षेत्रमा पर्याप्त बजेट सहित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा सबैको एकमत रहेको पाइन्छ। राज्यले विगतमा शिक्षा क्षेत्रमा झण्डै १४ प्रतिशतको बजेट व्यवस्थापन गर्ने गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ देखि कुल बजेटको ९ देखि ११ प्रतिशतको हारहारिमा शिक्षा क्षेत्रमा बजेट व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आफ्नै बजेट परिचालन गरी शिक्षा क्षेत्रको वित्तीय व्यवस्थापन गरेको छ। ससर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान, विशेष अनुदान र आफ्नै स्थानीय तहको स्रोतको बजेट आवश्यकता अनुसार थप गरी वित्तीय व्यवस्था गरेको छ। आर्थिक वर्ष ०८०/०८१ मा माध्यमिक तहमा शिक्षकको तलब भत्ता ३ करोड २१ लाख, आधारभूत तहका शिक्षकहरूको १२ करोड ६६ लाख, बालविकासका शिक्षकहरूको पारिश्रमिक १,३२,४९,०००/-, निशुल्क पाठ्यपुस्तक अनुदान २४ लाख ९ हजार, आधारभूत तहका बालबालिकाका लागि विद्यालय दिवाखाजा ५४ लाख ४६ हजार, विद्यालय सञ्चालन व्यवस्थापनको लागि २३ लाख ६५ हजार, अनौपचारिक शिक्षा तर्फ १२ लाख ५ हजार, शैक्षिक गुणस्तरको लागि ४६ लाख १ हजार, छात्राहरूलाई सेनिटेरि प्याडको व्यवस्थाको लागि १० लाख, शैक्षिक सुशासनको लागि १० लाख २७ हजार, मा.वि. तहमा शिक्षण सहयोग अनुदान, ५ लाख ६८ हजार, आधारभूत तहमा शिक्षण सहयोग अनुदान १३ लाख ३६ हजार, विपद् तथा कोभिड-१९ मा वैकल्पिक सिकाइ व्यवस्थापनको लागि ४ लाख, प्रति विद्यार्थी लागतको आधारमा विद्यालयलाई अनुदान उपलब्ध गराउन ९ लाख ९८ हजार, छात्रा दलित तथा सिमान्तकृत र अपाङ्गता भएका विद्यार्थीको लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने ९ लाख ५४ हजार, युवा तथा बाल क्लब परिचालनको लागि १० लाख, राष्ट्रपति रनिङ शिल्डको लागि १ लाख गरी जम्मा रू १ करोड ५९ लाख तीन हजार संघीय सरकारबाट उपलब्ध भएको छ भने विभिन्न भौतिक तथा शैक्षिक सुधार कार्यक्रमको लागि प्रदेश सरकारबाट पनि बजेट उपलब्ध हुँदै आएको छ।

स्थानीय तह आफैले प्रधानाध्यापक वैठक सञ्चालनको लागि ४ लाख, प्रधानाध्यापक प्रोत्साहन

भत्ता ३ लाख, निशुल्क स्थानीय पाठ्यपुस्तक व्यवस्थापनको लागि ३ लाख, आधारभूत विद्यालयलाई शिक्षक अनुदान १९ लाख ५० हजार, शिक्षकले कक्षाकोठामा बिताउने समय व्यवस्थापन १ लाख, अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन २ लाख, अध्यक्ष कप खेलकूद १२ लाख, अभिभावक शिक्षा ५ लाख, असल अभ्यास आदानप्रदान र अवलोकन भ्रमण ३ लाख, अवलोकन भ्रमण २ लाख, उत्कृष्ट विद्यालय प्रोत्साहन ३ लाख, जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, शिक्षकको लागि खेलकूद ५ लाख गरी जम्मा ..... व्यवस्था गरेको छ । यो खर्च समानीकरण अनुदान, राजश्वबाँडफाँड तथा आन्तरिक स्रोतबाट व्यवस्थापन भएको छ । शैक्षिक क्यालेण्डर १ लाख, पालिका स्तरीय परीक्षा सञ्चालनका लागि ७ लाख, बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन ५ लाख, राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड प्रतियोगिता १० लाख, शिक्षकको पाठ्य योजना निर्माण र डायरी छपाई तथा वितरण १ लाख, शिक्षा दिवस २ लाख, बालविकास शिक्षकको विद्यालय कर्मचारी र समुदायिक सिकाइ केन्द्रका परिचारिकाका लागि ९८ लाख गरी जम्मा ..... संघीय सरकारको समानीकरण अनुदा संघ तथा प्रदेशबाट प्रदान हुने राजश्व बाँडफाँड र प्रदेशबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा आन्तरिक स्रोतबाट व्यवस्था गरी स्रोत व्यवस्थापन गरेको छ ।

६.३ समस्याहरू

- शिक्षा क्षेत्रमा बजेट न्यून हुनु ।
- संघ तथा प्रदेशबाट ढिलो गरी बजेट प्राप्त हुनु ।
- शैक्षिक सामग्री तथा सिकाइ क्रियाकलापमा कम बजेट विनियोजन हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबिच समन्वय र सहकार्य नहुनु ।
- सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थासँग समन्वय नहुनु ।

६.४ चुनौतीहरू

- बजेट व्यवस्था ।
- वित्तीय स्रोतको पहिचान ।
- बजेट एकीकृत रूपमा नहुनु ।
- समन्वय र सहकार्य ।

६.५ अवसरहरू

- योजना निर्माण हुनु ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट बजेटको व्यवस्थापन हुनु ।

६.६ लक्ष्य

- शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच र गुणस्तर वृद्धिका लागि लगानी सुनिश्चित गर्नु ।

६.७ उद्देश्यहरू

- शिक्षाक्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु ।
- योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु ।
- उपलब्ध स्रोतका आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु ।

६.८ रणनीतिहरू

- सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानीमा वृद्धि गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षामा पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने लगानीको प्रभावकारिता बढाउने ।
- वार्षिक रूपमा कुल बजेटको १० प्रतिशत बजेट शिक्षाक्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षामा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- मापदण्डका आधारमा खर्च गर्ने पद्धति अवलम्बन गर्ने ।
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने ।
- लागत साझेदारीमा आधारित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

६.९ उपलब्धि

- शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।

६.१० नतिजा

- वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

बजेट रु. हजारमा

प्रमुख क्रियाकलाप	२०८०/०८१						२०८१/०८२						२०८२/०८३						२०८३/०८४						२०८४/०८५						५ वर्षको	१० वर्षको
	संघीय संस्था	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	संघ संस्था	विद्यालय/समुदाय	जम्मा	संघीय संस्था	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	संघ संस्था	विद्यालय/समुदाय	जम्मा	संघीय संस्था	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	संघ संस्था	विद्यालय/समुदाय	जम्मा	संघीय संस्था	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	संघ संस्था	विद्यालय/समुदाय	जम्मा	संघीय संस्था	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	संघ संस्था	विद्यालय/समुदाय	जम्मा		
१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा																																
२. आधारभूत शिक्षा																																
३. माध्यमिक शिक्षा																																
४. उच्च शिक्षा																																
५. पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन																																
६. शिक्षक व्यवस्थापन र विकास																																
७. अनौपचारिक शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइ																																
८. प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा																																
९. शैक्षिक शिक्षा र समावेशीकरण																																
१०. दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण																																
११. आपतकालिन तथा सङ्कटकालिन अवस्थामा शिक्षा																																
१२. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास																																
१३. विद्यालय सूचना र सञ्चार प्रविधि																																
१४. युवा विकास																																
१५. खेलकुद विकास																																
१६. संस्थागत क्षमता विकास																																
१७. स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयन प्रबन्ध																																
१८. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन																																
जम्मा																																